

**Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили**

НАУКОВІ ПРАЦІ

Видається з грудня 2001 року
Періодичність два рази на рік

Науковий журнал

Том 321

Серія «Історія». Вип. 309

Миколаїв
Вид-во ЧНУ імені Петра Могили
2019

Наказом МОН України від 21.12.2015 року № 1328
цей журнал включено до переліку № 125 наукових фахових видань
з історичних наук, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на
здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук

Започатковано у 2001 році.

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧА РАДА

Засновник Чорноморський
державний університет
імені Петра Могили.

Свідоцтво про Державну
реєстрацію журналу
КВ № 23459-13299ПР.
Видано 24.05.2018.

Рекомендовано до друку
та поширення мережею
Інтернет рішенням
вченої ради Чорноморського
національного університету
ім. Петра Могили
(протокол № 4 від 13.12.2018).

Клименко Л. П.	голова редакційно-видавничої ради, головний редактор журналу «Наукові праці», доктор технічних наук, професор, ректор ЧНУ імені Петра Могили.
Беглиця В. П.	заступник голови редакційно-видавничої ради, заступник головного редактора журналу «Наукові праці», доктор наук з державного управління, доцент, проректор з наукової роботи ЧНУ імені Петра Могили.
Ємельянов В. М.	голова редколегії серії «Державне управління», доктор наук з державного управління, професор.
Іванов М. С.	голова редколегії серії «Політологія», доктор політичних наук, професор.
Мещанінов О. П.	голова редколегії серії «Педагогіка», доктор педагогічних наук, професор.
Горлачук В. В.	голова редколегії серії «Економіка», доктор економічних наук, професор.
Грабак Н. Х.	голова редколегії серії «Екологія», доктор сільськогосподарських наук, професор, старший науковий співробітник.
Матвєєва Н. П.	голова редколегії серії «Філологія. Мовознавство», доктор філологічних наук, професор.
Григор'єва Л. І.	голова редколегії серії «Техногенна безпека», доктор біологічних наук, професор.
Пронкевич О. В.	голова редколегії серії «Філологія. Літературознавство», доктор філологічних наук, професор.
Котляр Ю. В.	голова редколегії серії «Історія», доктор історичних наук, професор.
Гавеля В. Л.	голова редколегії серії «Соціологія», доктор філософських наук, професор.
Січко Д. С.	голова редколегії серії «Юриспруденція», кандидат юридичних наук, доцент
Фісун М. Т.	голова редколегії серії «Комп'ютерні технології», доктор технічних наук, професор, старший науковий співробітник.
Андрєєв В. І.	відповідальний секретар журналу «Наукові праці», кандидат технічних наук, доцент.

Наукові праці : наук. журн. / Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили ; ред. кол. : Ю. В. Котляр
(голова) та ін. – Миколаїв, 2019. – Т. 321. Вип. 309. – 88 с. – (Серія «Історія»).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ СЕРІЇ:

1. **Котляр Юрій Вадимович** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв) – *голова редакційної колегії*.
2. **Багмет Михайло Олександрович** – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри державної політики та менеджменту Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).
3. **Богданова Тетяна Євгенівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).
4. **Боряк Геннадій Володимирович** – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, заступник директора з наукової роботи Інституту історії України НАН України (м. Київ).
5. **Колісніченко Анатолій Іванович** – доктор історичних наук, професор кафедри політичних наук Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).
6. **Кротофіль Мацей** – доктор філософії, ад'юнкт (Університет ім. Миколи Коперніка, Торунь, Польща).
7. **Левченко Лариса Леонідівна** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії Чорноморського національного університету ім. Петра Могили, директор Державного архіву Миколаївської області (м. Миколаїв).
8. **Міронова Грина Сергіївна** – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).
9. **Мокляк Ярослав** – доктор габілітований, ад'юнкт, професор (Ягеллонський університет, м. Краків, Польща).
10. **Сінкевич Євген Григорович** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв) – *заступник голови редколегії*.
11. **Тригуб Олександр Петрович** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв) – *заступник голови редколегії*.
12. **Шевченко Наталія Володимирівна** – завідувач кабінету кафедри історії Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв) – *технічний секретар редакційної колегії*.
13. **Шкляж Йосип Михайлович** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).

Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їхніх авторів, зберігає стиль матеріалів, залишає за собою право редагувати тексти. Автор несе відповідальність за зміст статті та достовірність матеріалів. Друковані в інших виданнях тексти до розгляду не приймаються. Під час передруку публікацій посилання на «Наукові праці. Історія» обов'язкове.

ISSN 2311-1674

Індексовано в «Google Scholar»

Включено до Міжнародної науково-метричної бази даних Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory)

Індексовано в науково-метричній базі даних Index Copernicus

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

54003, м. Миколаїв,
вул. 68 Десантників, 10
тел.: (0512) 76-55-99, 76-55-81
факс: 50-00-69, 50-03-33
e-mail: avi@chmnu.edu.ua

© Чорноморський національний університет імені Петра Могили, 2019

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ	6
<i>Гайдай О. М., Погановський А. О.</i> Гроші в добу Української революції 1917–1921 рр.....	7
<i>Міронова І. С., Кошева Ю. О.</i> Історія розслідування злочинів кримінального угруповання «Чорна кішка» на початку 1950-х рр.: міфи та реальність.....	12
<i>Морозова О. С., Данішевська М. О.</i> Прояви нацистської расової політики проти євреїв часів Другої світової війни	17
РОЗДІЛ 2. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ	22
<i>Котляр Ю. В., Шевченко Н. В.</i> Канкіт – форпост Ольвійської держави (До питання про місцезнаходження поселення згідно з «Декретом на честь Протогена»)	23
<i>Мелінчук Н. В.</i> Історія скандинавської філології в німецьких університетах (XVII – XXI століття)	29
РОЗДІЛ 3. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ	34
<i>Гайдай О. М., Нестерова М. В.</i> Історіографія дослідження сакральних місць та релігійного синкретизму Київської Русі	35
<i>Незнаюк С. Ю.</i> Історіографія репресивної політики влади проти духовенства Півдня України в 20–30-ті рр. XX ст.	42
РОЗДІЛ 4. КРАЄЗНАВСТВО	49
<i>Котляр Ю. В.</i> Миколаївщина: періодизація подій Української революції 1917–1921 рр.	50
<i>Левченко Л. Л.</i> Миколаївська рада об’єднаних українських організацій в 1917–1919 роках	54
<i>Матвієнко Л. В.</i> Поліетнічність населення Півдня України: реалії та перспективи	72
<i>Міронова І. С., Біліченко Л. С.</i> Гуманітарна допомога міжнародних організацій населенню Миколаївщини під час голоду 1921–1923 рр	77
<i>Шевченко Н. В.</i> Регіональна історична пам’ять Південної України у контексті сучасної державної політики національної пам’яті	83

СОДЕРЖАНИЕ

РАЗДЕЛ 1. ИСТОРИЯ УКРАИНЫ	6
<i>Гайдай О. М., Погановский А. О.</i> Деньги во времена Украинской революции 1917–1921 гг.	7
<i>Миронова И. С., Кошечая Ю. О.</i> История расследования преступлений криминальной группировки «Черная кошка» в начале 1950-х гг.: мифы и реальность.....	12
<i>Морозова О. С., Данишевская М. А.</i> Проявления нацистской расовой политики против евреев времен Второй мировой войны	17
РАЗДЕЛ 2. ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ	22
<i>Котляр Ю. В., Шевченко Н. В.</i> Канкит – форпост Ольвийского государства (К вопросу о местонахождении поселения в соответствии с «Декретом в честь Протогена»)	23
<i>Мелинчук Н. В.</i> История скандинавской филологии в немецких университетах (XVII – XXI).....	29
РАЗДЕЛ 3. ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ, ИСТОРИОГРАФИЯ	34
<i>Гайдай О. М., Нестерова М. В.</i> Историография исследования сакральных мест и религиозного синкретизма Киевской Руси	35
<i>Незнаюк С. Ю.</i> Историография репрессивной политики власти против духовенства Юга Украины в 20–30-е гг. XX в.	42
РАЗДЕЛ 4. КРАЕВЕДЕНИЕ	49
<i>Котляр Ю. В.</i> Николаевщина: периодизация событий Украинской революции 1917–1921 гг.	50
<i>Левченко Л. Л.</i> Николаевский совет объединенных украинских организаций в 1917–1919 годах	54
<i>Матвиенко Л. В.</i> Полиэтничность населения Юга Украины: реалии и перспективы.....	72
<i>Миронова И. С., Биличенко Л. С.</i> Гуманитарная помощь международных организаций населению Николаевщины во время голода 1921–1923 гг.	77
<i>Шевченко Н. В.</i> Региональная историческая память Южной Украины в контексте современной государственной политики национальной памяти	83

CONTENTS

SECTION 1. HISTORY OF UKRAINE	6
<i>Gaidai O., Poganovsky A.</i> Money during the Ukrainian revolution 1917–1921	7
<i>Mironova I., Koshevay J.</i> The history of crime investigations of the criminal gang «Black cat» at the beginning of the 1950s: myths and reality	12
<i>Morozova O., Danishevskaya M.</i> Manifestations of nazi racial policy against the jews during the Second World War	17
SECTION 2. WORLD HISTORY	22
<i>Kotlyar Yu., Shevchenko N.</i> Kankit – Outpost Olvia States (On the issue of the location of the settlement’s in accordance with the «Decree in honor of Protogen»)	23
<i>Melintschuk N.</i> Die geschichte der skandinavischen philologie an den deutschen universitäten (XVII – XXI jh.)	29
SECTION 3. SOURCE STUDIES, HISTORIOGRAPHY	34
<i>Gaidai O., Nesterova M.</i> The historiography of the study of sacred places and the religious sinkracism Kievan Rus	35
<i>Neznaiuk S.</i> Historiography of the repressive policy of the government against the clergy of the South of Ukraine in the 20–30 of XX century.....	42
SECTION 4. HISTORICAL REGIONAL STUDIES	49
<i>Kotlyar Yu.</i> Mykolaivshchyna: the periodization of the Ukrainian revolution events of 1917–1921	50
<i>Levchenko L.</i> The Mykolayiv council of united ukrainian organizations in 1917–1919	54
<i>Matvienko L.</i> Polyethnics population of the South Ukraine: realities and prospects	72
<i>Mironova I., Bilichenko L.</i> Humanitarian assistance of international organizations to the population of the Mykolayiv region during the famine of 1921–1923	77
<i>Shevchenko N.</i> Regional Historical Memories of Southern Ukraine in the Context of Contemporary State Policy of National Memory	83

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ГРОШІ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

У статті розглядається грошова система України доби Української революції 1917–1921 рр. Досліджені та систематизовані різні грошові системи, такі як УНР Центральної Ради, Гетьманату Скоропадського та Директорії УНР. Стаття базується на працях М. Грушевського, історика-емігранта М. Гнатишака, який зумів «по гарячих слідах» описати стан грошової системи України в добу революції, та на узагальнюючих працях істориків доби незалежної України, таких як Н. Дорофєєвої, З. Комаринської, П. Гай-Нижника.

Не дивлячись на важку ситуацію і нестабільне економічне положення, українські гроші були винятковими за дизайном, якістю і графікою. Досить цікавою є етимологія назв українських грошей тієї доби. З банкнотами державних видань України 1917–1920 років пов'язані історичні, офіційні та старонародні назви.

У статті також розглянуті питання стосовно карбування, створення та підробки грошей відповідного періоду. Окремо приділена увага митцям, які в непростий час перетворили українські гроші на справжні витвори мистецтва.

Ключові слова: гроші; гривня; карбованець; Центральна Рада; Директорія; Гетьманат; карбування.

Монетно-грошова система є гарним критерієм у висвітленні стану розвитку держави, її проблем, а саме, головне, ступені незалежності держави. Саме не випадково автором була обрана така тема дослідження, бо, на жаль, в історичному просторі України, роль грошей применшується і не вистачає певної систематизації наявних знань. Ця тема висвітлювалась істориками, але в контексті фінансової політики урядів України доби революції або лише акцентуючи увагу на певному періоді, не охоплюючи події всієї революції. У радянську добу дана тема була заборонена для розгляду, тому дослідження ґрунтується на праці історика-емігранта М. Гнатишака [2], який зумів «по гарячих слідах» описати стан грошової системи України в добу революції та на узагальнюючих працях інших істориків уже доби незалежної України, таких, як Н. Дорофєєва, З. Комаринська [6] та П. Гай-Нижник [7]. Ще можна відзначити першого історика, який узявся за дослідження цієї теми, ще в період революції, М. Грушевського [3].

Мета статті – зробити спробу систематизації наявних знань про гроші доби Української революції 1917–1921 рр. та на основі наявних джерел і літератури неупереджено їх проаналізувати.

За час державної незалежності України з'явилися дві українські монетні системи. Перша була пов'язана із законом «Про випуск державних кредитових білетів УНР», ухваленим Центральною Радою 6 січня 1918 р.

Надруковано його в сьомому випуску «Вісника Генерального Секретаріату УНР». У першому з одинадцяти пунктів зазначено, що «Кредитові білети УНР випускаються під забезпечення тимчасово, до утворення золотого фонду майна Республіки». У четвертому пункті написано: «Кредитові білети випускаються в карбованцях, при чому один карбованець містить 17.424 долі чистого золота і ділиться на 200 шагів» [2, с. 15]. Згідно з цим законом, нашою монетною одиницею став *карбованець*. Чому карбованець як монетна одиниця ділився на 200, а не на 100 частин, як це прийнято у майже всіх державах, не зрозуміло. Також не зрозуміло, чому друкування і видання в обіг розпочато лиш одною і то відразу аж стокарбованцевою банкнотою. 1 «доля» – це 0.044 грама. Отже, карбованець мав 0.766656 грама золота, тобто ту саму кількість, що і царський рубль. Тому і паритет карбованця з рублем був рівний. З появою в обігу кредитових білетів вартістю 100 карбованців пов'язані досить цікаві явища. Перше – це те, що з'явилися вони в обігу 5 січня 1918 р., тобто на один день раніше від закону Центральної Ради, що ним встановлено першу нашу монетну систему. Друге, подібне явище, що цих 100 карбованців із тризубом на аверсі, випередили на 54 дні закон про державний герб України, ухвалений Центральною Радою 1.03.1918 р.

Друга наша монетна система пов'язана із законом «Про грошову одиницю, биття монети та друк держа-

вних кредитових білетів» Центральної Ради від 1 березня 1918 р. [8], за яким монетною одиницею стала *гривня*, яка мала 8.712 долі, або 0.383328 грама чистого золота й ділилась на 100 шагів. Дві гривні відповідали одному карбованцеві. На противагу до закону від 06.01.1918 р., у цьому законі виразно подано яких вартостей гривні мають з'явитись в обігу: 2, 5, 10, 20, 50, 100 і 1000 гривень. Емісія грошей була обмежена до 100 мільйонів карбованців. Авторизована владою емісія 20 і 50 гривень не була здійснена, а замість них пізніше емітовано 500 і 2000 гривень. 9 липня 1918 року проголошено знову поворот до першої одиниці – і карбованець знову став державною валютою України (постанова «про білети Державної Скарбниці 1918 року») [2, с. 16]. Право емісії грошових знаків в Україні надане виключно Державному Банкові [4], [5].

Звісно, не можна обійти хронологічну складову розвитку грошей в Україні доби УНР. В обігу населення України були карбованці, гривні й шаги, разом 24 банкноти. З того 8 грошових знаків були випущені в карбованцях: 10, 25 і 25 (два видання), 50, 100 і 100 (два видання), 250 і 1000; 11 номіналів маємо у гривнях: 2, 5, 10, 100, 500, 1000, 2000; облігації 50, 100, 200, 1000. Дрібна монета була в шагах (1/100 гривні) у п'ятьох вартостях: 10, 20, 30, 40, 50 [2, с. 23].

Досить цікавим є етимологія назв українських грошей тієї доби. З банкнотами державних видань України 1917–1920 років пов'язані історичні, офіційні та старонародні назви. Історичну назву має гривня. Гривня, це давня українська одиниця ваги й вартості. Спочатку це була назва одного фунта срібла. Втрачаючи щораз більше на своїй вартості, гривня до вибуху революції закріпила вартість десяти копійок міддю, або три і пів копійки сріблом. Карбованець, це стародавня назва. Походить вона від давнього, примітивного способу записування-карбування рахунків на патику. Дехто, зовсім неслухно, назву карбованця пов'язує з карбами – нарізами на вінчику – отоці монет [1], [2, с. 17]. Назва «шаг» у науці остаточно не з'ясована.

Центральна Рада авторизувала, приготувала і емітувала 5 січня 1918 року першу банкноту вільної України вартості 100 карбованців – та підготувала подальші видання, з яких здійснила ще 25 і 50 карбованців 6 квітня 1918 року. За зміною державного устрою, гетьманська Українська Держава зреалізувала зачаті попередньо видання і приготувала далі, вже з назвою «Українська Держава», які опісля, не змінюючи назви, випустила Директорія Української Народної Республіки. За влади Гетьмана, населення одержало літом 1918 року п'ять вартостей розмінної монети, а потім за ними 4 облігації (у серпні) та жовтні 6 банкнотів у гривнях, і ще в листопаді знак на 1000 карбованців.

Під час правління Гетьманату Скоропадського відбулась стабілізація грошової системи України і вона змогла задовольняти фінансові потреби держави. Фінансово-кредитна система була відновлена, був створений державний бюджет. Виданий був закон, згідно з яким, відновлено національну грошову одиницю – карбованець. Поступово карбованець зміцнювався і поділявся на 200 шагів. Саме урядом П. Скоропадського була продовжена розпочата урядом УНР емісія гривень. Уже протягом 1918 року були випу-

щені гривні вартістю 2, 10, 100, 500, видруковували їх у Берліні.

Ескіз 2 гривень розробив В. Кричевський, виглядав він у стилі модерну з досить простим орнаментом. Святе дерево зображено посередині, а його коріння символізують давні історичні корені українського народу. Тризуб показує мужність українців. Він зверху немовби сокіл у небі.

Ескіз 5 гривень був найменше вдалим з усіх і не має автора. Це комбінація з фрагментів поодиноких деталей із раніше видрукованих українських грошових знаків.

Банкноту на 10 гривень проектував Г. Нарбут за часів Центральної Ради. На аверсі зображено прямокутну рамку з орнаментом. Рамка була запозичена з гравюри XVII століття «План Києва» Афанасія Кальфоського. Текстова складова це найкращі зразки українських стародруків. Дехто вважає, що шрифт тексту запозичений з Пересопницького Євангелія (пам'ятка мистецтва XVI століття). На реверсі зображені фрагмент із закону УНР та число 10 створене з квітів і листя.

З точки зору мистецтва найціннішою купюрою є 100 гривень. Яскраво виглядає, під надписом «Українська Народна Республіка», розкішний вінок, всеціло складений із земних плодів України. У центрі займає місце тризуб. Ліворуч вінка стоїть жінка в народному вбранні зі снопом пшениці та серпом у руці, а праворуч селянин із молотом, обвитим лавром. З обличчям відомого українського філософа Григорія Сковороди. Зі зворотної сторони площа замкнена з лівого й правого боків тотожними колонами, вгорі й унизу орнаментом, складеним із квітів, листочків та овочів. Горішній орнамент має посередині вінок із тризубом. Ескіз 100 гривень є одним із найкращих у Г. Нарбута. Банкноти сіро-фіолетового кольору є великою рідкістю.

500 гривень теж виготовлені за ескізом Г. Нарбута. Вона містить жіночу голову зі сережкою у вусі та у вінку з квітів – символ відродження України. Від неї на всі боки розходить проміння. Числа виконані квітковим орнаментом, як і на 10 гривнях. Усе виконано в стилі українських вишивок [2, с. 69].

Замовлені Правлінням України транспорти гривень, до кінця жовтня 1918 р. прибували до Києва залізницею. З вибухом польсько-української війни доставляли надруковані у Берліні гривні літаками. Водночас це був непевний засіб перевозу через катастрофи і конфіскації грошей ворожими владами, на території яких транспортуючі літаки були примушені сідати з дефектами моторів чи браком палива.

Під час правління Гетьманату діяли в обігу білети у номіналах 50, 100, 200, 1000 гривень, на яких були купони та їх можна відрізати і використовувати як законний платіж.

Звісно, тимчасом була величезна інфляція і вартість грошей зменшувалася дуже швидко. Унаслідок цього, уряд гетьмана видав указ про виготовлення якомога більше купюр у 1000 та 2000 гривень. Ескізи виконав І. Мозалевський.

Ескіз 2000 гривень схожий на 1000 гривневу купюру. Ці гривні друкувались також у Берліні, але, нажаль, німецькі друкарі не дотримувались ескізів і свавільно змінювали ескіз, зовнішній вигляд, колір. Через це вигляд грошей був не естетичним.

1000 і 2000 гривень були випущені в обіг за 59 днів до падіння Гетьманщини – 17 жовтня 1918 року.

У листопаді 1918 року влада переходить до Директорії на чолі з В. Винниченком та С. Петлюрою. Із відновленням Української Народної Республіки основою грошової системи була проголошена гривня.

За часів Директорії УНР через несприятливі умови воєнного стану не було змоги здійснити приготовані Гетьманом емісії. Весною 1919 року надрукували в Станіславові «розмінний знак» на 5 гривень (виконанням і низьким номіналом схожий на «місцевий бон» якоїсь великої громади). З прибуттям Директорії до Кам'янця-Подільського, старанням прем'єра і економіста Бориса Мартоса приступили влітку 1919 року до друку заплямованих Гетьманським Урядом знаків. До кінця жовтня 1919 там видруковано 4 знаки: 100 карбованців (друге видання) і 250 карбованців із повною назвою попередньої Держави, 10 карбованців лише з ініціалами «УД» і 25 карбованців (друге видання). Цей останній знак не мав назви, лише маленький тризуб і прізвище Лебеда-Юрчика слугувать зовнішньому світові ідентифікаційними факторами [2, с. 23].

Уже за часів Директорії міністром фінансів було призначено Б. Мартоса. Усі дії були направлені на стабілізацію монетно-грошової системи України. Виданий закон 4 січня 1919 був спрямований на уніфікацію грошової системи, припинення використання іноземних грошових знаків.

До 15 лютого 1919 року всім наказали провести обмін російських грошей на українські. Це стосувалося усього, окрім дрібних номіналів.

Через військові та політичні події закон про уніфікацію національної монетно-грошової системи було прийнято із запізненням, але все ж таки було визнано українські гроші єдиним засобом виплат на території України.

Директорія швидко втрачала територію, але, все ж таки, українські гроші займали досить міцні позиції і мали більшу купівельну спроможність, ніж більшовицькі рублі, «керенки» або «денікінки». На територіях, які звільнили, вимінювали 4 радянські чи денікінські рублі за 1 український карбованець. Міністр фінансів Б. Мартос випускав іноді на ринок багато цукру, спирту, борошна та інше, що було на балансі уряду, задля підвищення значення українських грошей та довіру до них у населення. Унаслідок цих дій становище у монетно-грошовій системі стабілізувалося.

Підбиваючи підсумки, за два роки (1918–1919) влада України емітувала грошових знаків на 928 мільйонів карбованців. Попри це, українські гроші в державі курсували паперові гроші Росії і чужих армій, оціночно приймається, що в Україні восени 1918 року курсувало 10 мільярдів рублів, а роком пізніше вже 30 мільярдів.

Якою ж була дійсна вартість банкнот України? Тепер повноцінно не можна встановити. Відповідно до російського рубля карбованець України існував рівний паритет (1:1), але його вартість у закордонних валютах початково змінювалася. Стабілізація валюти надходить з установами Гетьманщини. На підставі договору між Україною і Німеччиною з одного боку, та Австро-Угорщиною, з іншого, встановлено таке

відношення, що один карбованець рівнявся одній і 1/3 німецької марки, або двом австрійсько-угорським коронам.

Харитон Лебідь-Юрчик подає, що карбованець рівнявся половині золотого франка [2, с. 31]. Не враховуючи браку забезпечення запасами золота, українська валюта мала реальну вартість не лише всередині своєї держави, але і поза її кордонами, а в Польщі була ще неофіційним засобом плати деякий час і після нашої мілітарної поразки. У 1919 році в Америці вони нотовані, коли тимчасом польські марки і чеські корони були помінані.

Після відставки Б. Мартоса 1 березня 1919 року, наступниками стали В. Кривецький та О. Чижевський.

За час правління Директорії, монетно-грошова система продовжувала поповнюватися новими грошовими одиницями. Наприклад, були введені: 10, 25, 100 карбованців (їх називали «богданівками» через зображення Б. Хмельницького), 250 карбованців (називали «канарейками» були зображені зірки жовтого кольору), 1000 карбованців (найбільший номінал, «гетьманки» (зображення жінки з булавою)) [6, с. 104].

Гроші друкували у Державній друкарні Берліна. Головними авторами ескізів були Г. Нарбут (сім білетів Державної скарбниці), І. Мозолевський (два білети), В. Кричевський (один білет).

Окрім карбованців, дійсним платіжним засобом на території України стали облігації внутрішньої позики у номіналах 50, 100, 1000 гривень, їх надруковано було в Берліні.

Плюс до того в обігу були шаги – такі собі розмінні монети у вигляді марок («метелики»). Ескізи розробив Г. Нарбут для шагів номіналів 30, 40, 50, для 10, 20 – А. Середа.

Через важку політичну ситуацію в Україні на місцях не вистачало грошей у регіонах, і внаслідок цього монетно-грошова система зазнавала труднощів. Виходом із цієї ситуації було те, що міста друкували власні гроші. Будь-які органи місцевого самоврядування називали їх по-різному (розмінні білети, бони, чеки). Це явище було поширене у багатьох містах України.

Можна виділити такі міста: Кременець, що на Волині, карбованці номіналами 1, 2, 5, Дубно (10 карбованців), Луцьк (20 гривень, у вигляді розмінного знаку. Золочів (Галичина) – 5, 10 гривень. Уже на Тернопільщині в хід були запущені бони. У Тернополі номіналами 2, 10, 20, 50 гривень. Збараж 1, 5, 10 гривень, Сокаль 1 гривня.

Багато шкоди Державній Скарбниці і економіці країни приносили незаконні друки українських грошей ворожими арміями, які застосовували цю злочинну дію як засіб для послаблення і повалення Народної Республіки. Друкували вони ці гроші з оригінальних кліше, які діставалися під час наступів. Наприклад, більшовицькі загони із захоплених кліше нелегально друкували банкноти по 100, 10 і 25 карбованців, а протибільшовицька Добровольча Армія генерала Антона Денікіна в Одесі по 50 карбованців.

Незаконні банкноти легко було упізнати через їх відмінності чи серійні числа. 10 карбованців були друковані на трохи тоншому папері і надто червоним відтінком. Одеські 50 карбованців мали розміщення

числа серій вище, ніж на оригіналах. Підроблювання 10, 25, 50 карбованців облеглише через відсутність на них водяних знаків. Дрібні монети фальшували в різних містах України. Робили це в таких містах, як, Бердичів, Житомир, Біла Церква, у двох її найвищих вартостях на 40 і у великій кількості на 50 шагів.

Не дивлячись на важку ситуацію і нестабільне економічне положення, українські гроші були винятковими за дизайном, якістю і графікою. А це все завдяки українському генію-графіку Г. Нарбуту. Він великий майстер свого власного стилю та ідеолог української графіки, що залишив безсмертні твори книжкової та меморіальної графіки і державних знаків УНР – мав великий вплив на графіку наступних десятиліть. З усієї графічної спадщини Нарбута найбільше значення мають українські державні знаки. Вони свідчать про високий мистецький рівень і неповторність української культури. У грошових знаках і марках Нарбут, крім великої ретельності виконання, графічної досконалості та оригінальності змісту, досяг великої творчої синтези українського національного стилю і власне цим вони для нас надзвичайно цінні [2, с. 256]. Г. Нарбут не займався копіюванням уже існуючих банкнот, а створював оригінальні ескізи з національним малюнком у стилі українського бароко.

Ю. Нарбут народився у с. Нарбутівка (нинішня Сумщина). Після закінчення навчання він переїжджає до Києва і з грудня 1917 р. очолює Українську академію мистецтв. Використовуючи у своїй творчості попередні здобутки українського мальовничого мистецтва, а особливо бароко, Нарбут став творцем новітньої національної графіки. Йому належить створення державних знаків України. Протягом 1917–1918 рр. він працював над українською абеткою і спроектував перші державні українські марки. Саме вони п'ятивартісною серією з'явилися з липня 1918 р. в обігу в Україні та являли собою: «тризуб» (вартістю у 10, 40 і 50 шагів), «українець» (вартістю у 20 шагів), «українка» (30 шагів). Усі вони були оформлені рослинним орнаментом. На марці у 30 шагів, наприклад, була зображена жіноча голівка, прикрашена віночком із квітів і розташована у рамках восьмикутника.

Щоправда, коли марки-шаги з'явилися в обігу, Української Народної Республіки як такої вже не існувало. На зміну їй 29 квітня 1918 р. постала Українська держава на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським. Разом із випуском розмінних марок, вийшла на початку липня 1918 р. і постанова Ради Міністрів Української Держави, яка законодавчо регулювала їх забезпечення. До кінця Гетьманату марки-шаги друкувалися у Києві та одеській друкарні Фесенка і оберталися на українському ринку загальною кількістю майже 71,5 мільйона одиниць [7, с. 113].

Окрім Г. Нарбута, над ескізами українських грошей працювало багато людей, які заклали в гроші історію, символи та традиції українського народу. Василь Кричевський (1873–1952) – видатний митець-графік, «батько» нової української школи в архітектурі, графіці, декоративному та промисловому мистецтві. В. Кричевський був автором банкноти – 2 гривні (1918 р.), герба України та державної печатки [6, с. 107].

Іван Мозалевський – графік, автор ілюстрацій до книг, мініатюр на слонової кістці. І. Мозалевський є автором кредитових білетів вартістю 1000 і 2000 гривень, видрукованих 1918 року в Берліні [6, с. 107].

Григорій Золотов – відомий маляр і графік, викладач друкарської школи В. Кульженка у Києві. Він є автором грошових знаків на 10 крб., видрукованого, у Кам'янці-Подільському (1919), та 1000 крб. [6, с. 107].

Олександр Красовський (1891–1921) – графік, автор грошових знаків на 25 і 50 крб., видрукованих у Києві в квітні 1918-го [6, с. 107].

Антін Приходько – графік, автор грошових знаків на 25 і 250 крб., видрукованих 1919-го у Кам'янці-Подільському [6, с. 107].

Антін Серeda (1890–1961) – графік, автор і майстер декоративного мистецтва, професор Художнього інституту в Києві. Автор поштових марок України (10, 20 шагів), видрукованих у Києві в серпні 1918 року [6, с. 107].

Дотепер гроші доби Української революції 1917–1921 рр. є на високому мистецькому та естетичному рівнях, і є прикладом для наслідування у сучасній монетно-грошовій системі України.

Уряд Директорії припинив свою діяльність 20 листопада 1920 року, за наказом С. Петлюри, потреби у власних грошах уже не було.

Із втратою державності знизилася й обігова вартість банкноти. Невдовзі вони стали предметом розшуків колекціонерами і торгівцями.

Таким чином, українські гроші доби УНР Центральної Ради мали досить динамічний розвиток, незважаючи на політичні проблеми, монетно-грошова система функціонувала і підтверджувала своїми діями, що українська держава, справді, є незалежною. За час існування Української держави надрукували і пустили в обіг 24 грошові знаки: три за Центральної Ради, шістьнадцять за Гетьманату і п'ять за Директорії.

Намагаючись сформувати незалежні фінансові системи, уряди УНР доби УЦР і Директорії та Української Держави переслідували стратегічну мету: позбутися економічної залежності від РСФРР і створити власну грошову одиницю. Однак, в умовах громадянської війни та іноземної збройної інтервенції уряди УНР доби УЦР і Директорії та Української Держави лише частково виконали вищевказані завдання.

Наслідком реалізації самостійної грошової політики УЦР, Гетьманату і Директорії стало:

- 1) запровадження національної валюти – гривні і карбованця;
- 2) активне використання поряд із національною валютою іноземних грошових одиниць – австро-угорських крон, німецьких марок, російських рублів;
- 3) розповсюдження заміників грошових знаків (грошових сурогатів, місцевих і приватних бон).

На той час гроші української революції 1917–1921 рр. були не тільки засобом розрахунку, але й досить важливим джерелом інформації про стан розвитку держави України, і що не менш важливо, вони вплинули на українську грошову систему сучасності. Карбованці, гривні доби революції поглинули в собі традиції, культуру і історію українського народу. І залишаться прикладом того, що гроші можуть бути витвором мистецтва.

Список використаних джерел

1. Зварич В. Нумізматичний словник. – Львів : Вид. ун-ту, 1972. – 147 с.
2. Гнатишак М. Гроші Української держави 1917–1920 рр. Клівленд : Український музей-архів, 1974. – 384 с.
3. Грушевський М. Українська гривня. Гроші УНР. Київ : Народна воля, 1918.
4. Грошова система і фінансова політика урядів УНР та Української Держави в українській історіографії // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика: зб. ст. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 8. С. 38–47.
5. Грошова політика уряду Центральної ради і діяльність Х. Барановського на посаді генерального секретаря фінансів (15 червня – 12 серпня 1917 р.) // зб. наук. пр. науково-дослідного інституту українознавства. – К. : Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. Т. XII. С. 301–318.
6. Дорофєєва Н. В., Комаринська З. М. З історії грошей України. – Київ, Львів : Львівський банківський інститут НБУ, 2000. – 165 с.
7. Гай-Нижник П. П. Марки-шаги – грошові знаки державної України 1917–1920 років // Фінанси України. 1997. – № 4. С. 112–114.
8. Гай-Нижник П. П. Запровадження гривні в УНР і емісійна політика уряду у 1918 р. // Київська старовина. 2007. – № 2. – С.109–129.

О. М. Гайдай,
канд. іст. наук, доцент кафедри історії,
А. О. Погановський,
студент V курсу,
ЧНУ ім. Петра Могили, з. Николаев, Україна

ДЕНЬГИ ВО ВРЕМЕНА УКРАИНСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1917–1921 гг.

В статье рассматривается денежная система Украины времен Украинской революции 1917–1921 гг. Исследованы и систематизированы различные денежные системы, такие, как УНР Центральной Рады, Гетманщины Скоропадского и Директории УНР. Статья базируется на трудах М. Грушевского, историка-эмигранта М. Гнатишака, который сумел по горячим следам описать состояние денежной системы Украины в период революции, и на обобщающих трудах историков эпохи независимой Украины, таких, как Н. Дорофеевой, С. Комаринского, П. Хай-Нижник.

Несмотря на тяжелую ситуацию и нестабильное положение, украинские деньги были исключительными по дизайну, качеству и графикой. Достаточно интересной является этимология названий украинских денег того времени. С банкнотами государственных изданий Украины 1917–1920 годов связаны исторические, официальные и старонародные названия.

В статье также рассмотрены вопросы относительно чеканки, создание и подделки денег соответствующего периода. Отдельно уделено внимание художникам, которые в непростое время превратили украинские деньги в настоящие произведения искусства.

Ключевые слова: деньги; гривна; карбованец; Центральная Рада; Директория; Гетьманат; чеканка.

O. Gaidai,
Candidate of historical Sciences, Professor of the Department of History,
A. Poganovsky,
V year student,
Petro Mohyla Black Sea National University Mykolaiv, Ukraine

MONEY DURING THE UKRAINIAN REVOLUTION 1917–1921

The paper deals with the monetary system of Ukraine during the period of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. Different monetary systems, such as the UPR of the Central Rada, Hetmanat Skoropadsky and the Directory of the UPR, have been investigated and systematized. The article is based on the writings of M. Hrushevsky, an emigrant historian M. Gnatyshak, who was able to describe in a hot pursuit the state of the monetary system of Ukraine on the eve of the revolution, and on the general works of historians of the era of independent Ukraine, such as N. Dorofeeva, S. Komarinskaya, P. Guy-Nizhnik.

In spite of the difficult situation and the unstable economic situation, Ukrainian money was exceptional in design, quality and graphics. Interestingly enough is the etymology of the names of Ukrainian money of that time. Historical, official and old-name names are associated with banknotes of state editions of Ukraine from 1917–1920.

The article also deals with the issues of coinage, creation and counterfeiting of money of the corresponding period. Special attention is paid to the artists who, in a difficult time, turned Ukrainian money into true works of art. The article deals with the monetary system of Ukraine during the period of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. The various periods of the revolution, such as the UPR of the Central Rada, the Hetmanate of Skoropadsky, and the Directory of the UPR, were investigated and systematized. Questions were raised about the chasing, creation and counterfeiting of money of that period. Special attention was paid to the creators of Ukrainian money, who in the difficult times created real works of art. In general, the existing knowledge on the chosen topic is systematized and expanded.

Key words: money; hryvnia; karbovanets; Central Rada; Directorate; Hetmanate; chasing.

Рецензенти: Левченко Л. Л., д-р іст. наук, доцент;
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, професор.

ІСТОРИЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ КРИМІНАЛЬНОГО УГРУПУВАННЯ «ЧОРНА КІШКА» НА ПОЧАТКУ 1950-х рр.: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

У статті висвітлено історію розслідування злочинів кримінального угруповання «Чорна кішка» на початку 1950-х рр. Основну увагу зосереджено на розкриттях таких бандформувань у містах, як Казань, Одеса і Москва. Названо імена слідчих, прототипи яких лягли в основу відомих кінофільмів. Указано основні причини появи злочинних організацій: післявоєнний голод, злидні, сталінська амністія, накопичення в руках людей вогнепальної зброї, а також психологічна жага людини до наживи, ризику і слави. Закцентовано увагу на тому, що слідчі працювали в умовах, коли за офіційною версією, в СРСР не могли діяти ніякі злочинні угруповання. Часто за несвоєчасне розкриття кримінальних справ, вони і самі могли бути засуджені як вороги народу. Незважаючи на це, відданість слідчих своїй справі привела до перемоги над одним із самих найжорстокіших і наймасштабніших кримінальних угруповань середини ХХ ст.

Ключові слова: злочинне угруповання «Чорна кішка»; організована злочинність; Одеський карний розшук; Московський карний розшук; слідчі дії; міф; кінофільм.

Після війни проти гітлерівської Німеччини населення Радянського Союзу отримало можливість розпочати мирну творчу працю. Перемога викликала у нього природну гордість за себе, за державу, надію на відновлення народного господарства, житла, на краще майбутнє. Але, закінчення війни, крім цього, супроводжувалося жахливим сплеском злочинності. Її породили не тільки голод і злидні, що доводили людей до останньої межі. Після сталінської амністії на честь перемоги над Німеччиною на волю з таборів вийшли тисячі кримінальних злочинців, для яких не склало великих труднощів озброїтися – після війни у населення залишалося багато вогнепальної зброї. У різні банди і зграї стікалися колишні поліцаї, дезертири, безпритульники. Усе це стало живильним середовищем для кримінального життя країни. Особливо широко це явище розповсюдилося у великих містах СРСР.

Серед дослідників, що займаються цією темою, слід відзначити О. Мамонову [2], І. Мацкевича [3], Ф. Раззакова [4–5], А. Тарасова [7], Е. Хруцького [8–9], В. Чванова [10]. Переважно, це не історики, а колишні міліціонери, слідчі карного розшуку, юристи, а також журналісти. У їх працях висвітлено діяльність правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю у післявоєнний період і показано сотні розкритих найгучніших кримінальних справ по всьому Радянському Союзу.

До 1947 р. злочинність в СРСР зросла майже наполовину порівняно з 1945 р.: всього було зареєстровано 1,2 млн різних видів кримінальних злочинів. Зухвалі нальоти на ощадкаси, збройні пограбування магазинів і складів, напади на інкасаторські машини, квартирні крадіжки і вбивства звичайних громадян

сіяли панічні настрої серед обивателів і породжували безліч чуток. Однією з головних «страшилок» того часу була банда «Чорна кішка». Ця назва гриміла по всій країні, змушуючи людей цпеніти від жаху.

Одні експерти вважають «Чорну кішку» містифікацією. Інші впевнені, що вона представляла собою добре організовану структуру з розвинутою філіальною мережею. Але всі сходяться в одному: це був гучний кримінальний бренд, до якого охоче входили як підлітки, так і професійний криміналітет [6]. Після виходу у світ кінокартини Станіслава Говорухіна «Місце зустрічі змінити не можна» за романом братів Вайнерів, банда «Чорна кішка» почала обростати численними легендами та вимислами, що мали небагато спільного з реальною її історією. Саме тому, на основі вищезазначених праць, автори статті ставлять на меті показати справжню історію розслідування злочинів кримінального угруповання «Чорна кішка» на початку 1950-х рр.

Історія кримінальних банд набагато ширше, ніж судові хроніки їх діянь. Вона невіддільна від історичного моменту, який переживає країна. Після війни в Радянському Союзі час від часу з'являлися справжні злочинні банди, які завдавали шкоди і пересічним громадянам, і державній скарбниці. Розправитися з ними правоохоронним органам часом було дуже важко. Але офіційна версія в країні з приводу організованої злочинності була категоричною – на території радянської держави не може діяти ніяких злочинних угруповань.

В архівах МВС СРСР зафіксовано сліди близько десяти бандитських груп із назвою «Чорна кішка», які орудували в різних містах країни ще в середині 1940-

х рр. Символ намальованої на місці скоєння злочину чорної кішки виявився привабливим не тільки для неповнолітніх дітей, захоплених блатною романтикою, але й для карних злочинців. Саме цей «фірмовий знак», запозичений у безпритульників 1920-х рр., сприяв швидкому розповсюдженню в народі численних чуток і домислів про жорстокість і невловимість «Чорної кішки» [6].

По ряду версій, перше велике угруповання під назвою «Чорної кішки» почало формуватися ще до війни, а згодом її ядро склали в основному досвідчені молоді люди без кримінального минулого – дезертири, які прагнули ухилитися від фронтової служби. Їх середній вік становив 25 років. Відсутність судимостей і зв'язків у злочинному світі дозволили їм довгий час залишатися поза увагою правоохоронців.

Уже до середини війни «Чорна кішка» розрослася до масштабів країни. Як писав один із дослідників її діяльності О. Щербаков, її «різні ланки були відносно автономні, проте було загальне керівництво, об'єднані, що найголовніше – розгалужена інфраструктура». У складі банди були кримінальники всіх мастей – катали, кидали, громили, щипачі, гоп-стопщики. Але основною статтею доходів було розкрадання продуктів за підробленими документами (над їх виготовленням працював цілий штат висококласних фахівців) з подальшим перепродажем на чорному ринку.

У 1945 р., коли банда досягла свого розквіту і привернула увагу слідчих органів, її центр було вирішено змістити в Казань як у більш безпечне місце, що давало широке поле діяльності, у першу чергу за рахунок безлічі евакуйованих підприємств. Тут «Чорна кішка» відзначилася грандіозним розкраданням із Казанського спиртзаводу: бандити, переодягнені у військову форму, отримали п'ять тон продукції за підробленими документами, слідів викраденого так і не знайшли. А на злочинців вийшли завдяки удачі – сестра одного з убитих ними людей упізнала на барахолці його пальто. Потягнувши за цю ниточку, міліціонери дізналися імена злочинців, паролі, явки. У місті почалися облави, в ході яких були заарештовані і згодом засуджені понад шістьдесяти чоловік. На слідстві і став зрозумілим масштаб цього кримінального угруповання. Судовий розгляд був відкритим. Він проходив у Будинку культури Свердловського району і тривав місяць. За вироком суду дванадцять чоловік були розстріляні, інші отримали великі терміни. Процеси над «Чорною кішкою» проходили і в інших республіках СРСР [6].

Воістину кінематографічна історія розгорнулася в Одесі, де після війни діяла своя «Чорна кішка» у складі 19 осіб, в більшості своїй кримінальників-рецидивістів. Банда відзначилася гучними пограбуваннями кондитерських фабрик (мука, цукор і масло в голодному 1947 р. були на вагу золота) і численними вбивствами. Серед убитих були дільничний інспектор, співробітник держбезпеки, кілька військових офіцерів. Їхню зброю і форму злочинці використовували, коли йшли на справу. Хоча, можливо, для вбивств були й інші причини. Є відомості, що ватажок банди Микола Марущак і його помічник Федір Кузнецов на прізвисько Когут мали контакти з гестапо під час окупації.

За бандою полювали співробітники Одеського карного розшуку на чолі з Давидом Курляндом (до речі,

цей слідчий став прототипом головного героя іншого популярного телесеріалу про післявоєнні бандформування – «Ліквідації» Сергія Урсуляка). Взяти її було непросто – в проміжках між пограбуваннями бандити ховалися в катакомбах. Там же вони ховали і трупи вбитих.

Нарешті, під час облави на Привозі оперативники схопили одного з подільників ватажка – його впізнав схоплений там же колишній поліцей. Заарештований вказав місце, де знаходилася «штаб-квартира» банди. Співробітники карного розшуку влаштували засідку, а коли взяті в оточення злочинці відкрили вогонь, вони почали стрілянина на поразку. З приводу ватажка була чітка установка: брати живцем. Однак важко поранений М. Марущак не дався в руки правоохоронців. Він наклав на себе руки, розкусивши ампулу з отрутою. Ті, хто залишився в живих, отримали по 25 років позбавлення волі (після скасування в 1947 р. смертної кари це була найвища міра покарання) [6].

Одна із найбільш гучних і незвичайних банд «Чорної кішки» орудувала в Москві і Московській області. Її незвичайність була в тому, що її злочинці вийшли не з кузні бандитських кадрів. Десять хлопців – десять «чорних котів» – вийшли на полювання на вулиці Москви прямо з червоної дошки пошани оборонного заводу підмосковного Красногорська. Вони були бандою за вибором, а не за способом життя. Їх бачили в обличчя, знали по іменах, вони нікому не вселяли страх. Очоловав цю банду, яка мала також назву «Банда «Високого Блондина» на початку 1950-х рр. Іван Мітін. Її нальотчики тримали в страху не тільки всю післявоєнну Москву, але й глибоко шокували самого Й. Сталіна.

Розслідуванням злочинів банди займалися Микола Муравльов – ветеран Московського карного розшуку (рос. – «МУР»), полковник міліції та Володимир Арапов – прототип кіногероя старшого лейтенанта Шарипова – колишній фронтовик, молодим лейтенантом прийшов працювати в МУР. Кришталево чесний, у молодості заарештував власну наречену, коли та виявилася злодійкою. Ось тільки характер у реального МУРівця-Шарипова був зовсім іншим – не м'який інтелігент, а веселун і балагур [1]. Що ж стосується Гліба Жиглова – його образ є збірним – азартний, жорсткий чекіст старої закалки [2, с. 36].

Свої злочини банда розпочала в листопаді 1950 р. Чергову групу МУРу терміново викликали за адресою Кутузівська слобода в магазин № 69. Слідчі прибули на місце злочину і застали шокуючу картину: в торговому залі в калюжі крові лежало мертве тіло директора магазину, а в кутку навколішках сиділа перед маленькою непрацюючою грубкою, засунувши голову всередину, до смерті перелякана касирка. Незабаром вона змогла розповісти все, що сталося.

У той день в магазині було небагато покупців, раптово перед касою з'явилися троє чоловіків і касир побачила перед обличчям дуло пістолета. На шум зі свого кабінету вибіг директор Карп Антонов, який, не роздумуючи, кинувся на грабіжників. Стікаючи кров'ю, директор впав на підлогу. Двоє грабіжників кинулися до каси, а третій приставив пістолет до голови касира. Касир почала кричати: «Я боюся!». Тоді один з грабіжників наказав їй: «Лізь у грубку головою!» [1].

У результаті пограбування з каси зникло 63 тис. крб. Це була величезна сума на ті часи. Для прикладу, новий запорожець коштував – 2,5 тис. крб., а дача в с. Переделкіно (зараз Рублівка) – 25 тис. крб. Найголовніше, касир була впевнена, що магазин пограбувала банда «Чорна кішка».

Міфи про «Чорну кішку» ходили ще з довоєнного часу, тоді в столиці орудувало кілька банд із такою назвою. Усі «кошатники» відрізнялися своєю звірячою жорстокістю: коли грабували, то не залишали нікого в живих, вбивали навіть немовлят. І кожного разу вони кидали на місці злочину труп кішки або малювали її на стіні. Але на місці пограбування магазину слідчі не виявили ніяких міток і малюнків. МУРівці здогадувалися, що ця банда не могла мати назву, оскільки справжні бандити, як правило, конспірувалися [2, с. 12].

Бандити не давали міліції перепочинку, пограбування слідували одне за одним. Так, через кілька днів після пограбування магазину на вул. Кутузівська слобода, пограбовано магазин в с. Кунцево. Злочинці вкрали 24 тис. крб. Цього разу вони погрожували людям «гранатою». У грудні 1950 р. пограбовано промтоварний магазин пароплавства (вкрадено 31 тис. крб). Старенького сторожа по-звірячому побили, але грабіжники змогли отримали від нього зв'язку ключів тільки тоді, коли він втратив свідомість. У січні 1951 р. грабіжники здійснили наліт на ошадкасу, забравши 137 тис. крб і вбивши двох людей [2, с. 36].

Чутки про банду грабіжників у Москві розлетілися миттєво.

У МУР терміново прибули високі особи від уряду. Начальник КДБ МВС наказав: «Треба вжити всіх заходів для того, щоб злочини розкрили, тим більше Йосип Віссаріонович Сталін знає про це і нам сказав» [3, с. 26]. Але ж насправді Й. Сталін тоді ще нічого не знав. Від тяжко хворого вождя правду приховували, і перш за все, боявся розголошу М. Хрущов, адже якщо б Й. Сталін дізнався правду, то з улюбленця він міг легко потрапити за ґрати Луб'янки.

Москва була в паніці. У ті роки в країні орудувало безліч дрібних банд, потрошили кишені громадян, вривалися у квартири, навіть убивали, але всі ці злочини каралися набагато м'якше, ніж за пограбування магазину. Магазины, ошадкаси – це вважалося народним добром, а пограбування їх потрапляло під дію статті карного розшуку, яка мала назву «розкрадання соціалістичної власності», за що можна було отримати смертний вирок. МУРівці розуміли, що нальотчики досвідчені, зухвалі професіонали, але в той момент про них було відомо небагато.

Усього бандити здійснили 28 пограбувань, але майже ніхто зі свідків, які вижили, не пам'ятав нальотчиків. Була лише єдина деталь, про яку згадували всі постраждалі – бандити беззастережно слухалися наказів одного з них, і ватажок явно виділявся серед інших. Він був молодим і високим блондином, який мав ще одну прикмету – довге шкіряне пальто з трикутною зачіпкою на спині. Таке пальто в післявоєнній Москві було неймовірно розкішно, дістати його було складно, тому хизуватися в такому одязі могла лише еліта і кримінальні авторитети [3, с. 26].

Узимку 1951 р. дільничний міліціонер Кочкін повертався ввечері з чергування і побачив підозрілу

трійцю, один чоловік був вдягнений у пальто зі шкіри. Міліціонер підійшов, дістав посвідчення, представився і попросив показати документи, але замість них бандит вихопив пістолет і вистрелив. Кочкін загинув на місці, та незабаром з'ясувалося, що того ж дня банда «Високого Блондина» пограбувала ошадкасу. На совісті банди було троє убитих міліціонерів за один рік [10].

Банда зуміла не тільки навести жах на всю Москву, але й розлютити Микиту Хрущова. У 1952 р. Й. Сталін був уже дуже слабкий, переніс інсульт, природно в урядових колах йшла боротьба за владу. Л. Берія, який ненавидів М. Хрущова, чекав будь-якої його помилки, щоб усунути з влади, а тут раптом «Чорна кішка». Адже саме М. Хрущов у ті роки висунув гучний лозунг, що зі злочинністю та проституцією у нас в країні назавжди покінчено. Він зажадав негайної зустрічі з керівництвом МУРу, після чого трьох керівників районних міліцій, на території яких були вчинені збройні нальоти, засудили як ворогів народу. Звісно, всі зусилля головного розшуку були посилені.

За кілька днів оперативники особисто перевірили всі злочинські «малини» в Москві. У кримінальних районах столиці можна було зустріти і самого В. Арапова. Переодягнений у модну кепочку і хвацький піджачок, він виглядав своїм серед «блатних». У такому вигляді слідчий В. Арапов зустрічався з кримінальною агентурою, яка на нього працювала (пригадаємо, у кінофільмі В. Шарапову довелося самому впроваджуватися в банду і ризикувати життям). Водночас МУРівці використовували зовсім інші методи для того, щоб роздобути інформацію. Для цього у кожного опера була своя таємна армія – агентура. Як згадував М. Муравльов: «Ми вербували, тобто купували їх, на компрометуючих матеріалах: невелика крадіжка, хуліганство. Ми платили гроші, від 700 до 1 тис. крб. Ми 1400 крб отримували, а вони від 800 до 1 тис.» [9, с. 54].

У кінофільмі Г. Жиглов засідку для бандитів влаштував у ресторані «Асторія», і саме там оперативники зіткнулися з одним із бандитів – Фоксом. У реальному житті все було інакше. Після численних облав і арештів кримінальники самі надіслали до МУРівців парламентаря і зажадали термінової зустрічі на нейтральній території. Зустріч відбулася в саду Ермітаж, на якій вони сказали, що якщо б вони знали щось про цих людей, які скоюють такі зухвалі злочини, вони б здали цю інформацію. Звідси в оперативників напрошувався єдиний висновок: банда «Високого Блондина» не має ніякого відношення до професійного кримінального світу. Почали висувати різні версії, серед яких були такі, що Високий Блондин – це або спецагент, або небезпечний психопат.

Незабаром знову відбулося пограбування, яке на вело слідчих на кардинально нову версію. Банда «Високого Блондина» раптово змінила свій почерк. Ватажок банди показав директору магазину в обличчя не пістолет, а червону скоринку КДБ, нібито перевірка. У професійних злочинців є навіть такий термін, як «наліт під прикриттям» якого-небудь співробітника КДБ або МВС, щоб відразу руки вгору підняли і не чинили опору. У результаті, грабіжники, як зазвичай, пограбували касу і безслідно зникли.

На цей раз слідчим пощастило зі свідком. Директор магазину запам'ятав прізвище на червоній скоринці. Слідчі негайно зв'язалися з Луб'янкою, але перевірка показала, що такої людини у них немає, посвідчення було липовим.

І саме в цей момент сталося те, чого дуже боявся М. Хрущов – Л. Берія про невловиму банду особисто доповів Й. Сталіну. Той викликав М. Хрущова до себе і зажадав негайно припинити свавілля, додавши: «Я буду спостерігати за всім особисто» [5, с. 22].

В один із днів лютого 1952 р., у маленькій півній м. Москви був усього один відвідувач – міцний хлопець у шкіряному пальто. Коли до пивної заглянув дільничний Бірюков, побачивши міліцейську форму, той різко вихопив із кишені відразу два пістолети і відкрив вогонь на поразку. Зуміла врятуватися лише буфетниця. Як виявилось, того вечора Високий Блондин не заспокоївся, кривавої бійні в півній йому виявилось замало. На вулиці вбивця побачив сімейну пару, яка заходила в під'їзд будинку, і вбив їх. Після раптового спалаху люті і чотирьох трупів за вечір від «Високого Блондина» можна було очікувати чого завгодно. Слідчі розуміли, що небезпечно вбивцю і всю його банду потрібно брати негайно. Але поставити охорону біля кожної ошадкаси було неможливо. В жодному районі вони не з'являлися двічі. Ошадкаса в Хімках, магазин у Ховріно, Кунцево та інші, і тільки один район нальотчики обходили стороною – Красногорськ, і незабаром, там відбулася дивна подія [9, с. 8].

Герої кінофільму Г. Жиглов і В. Шарапов виходили на «Чорну кішку» по ланцюжку, йшли за слідом браслета вбитої жінки, в реальності ж на пошуки банди «Високого Блондина» знадобилося біля двох років.

Одного разу у підмосковному містечку було свято, загальні гуляння, і раптом миттєво рознеслася чутка, що над центральною вулицею шикують багачі. Група молодих людей підійшла до намету з пивом, показавши велику суму грошей. Буфетниця сказала, що решти немає, тоді вони купили цілу бочку пива, викотили її і почали пригощати всіх, хто йшов повз перехожих. На безкоштовне частвування збіглася маса людей, серед яких був спецагент, який попрямував відразу до карного розшуку. Цей вчинок молодих людей був дуже нестандартним, оскільки ним вони привернули до себе увагу.

Після випадку з пивною бочкою, в поле зору міліції потрапив Лукін. Хлопець виявився студентом авіаційного інституту: комсомолец, спортсмен, відмінник, нічого підозрілого. Незважаючи на прекрасні характеристики, МУРівці вирішили піти на негласний обшук квартири хлопця, і виявили під його ліжком валізу, а в ній 20 тис. крб. Незабаром з'ясувалося, що грошей у студента було набагато більше, він поводитися як пан і майже щодня гуляв у ресторанах. За студентом встановили спостереження, але Лукін зустрічався виключно з позитивними людьми – комсомольцями, передовиками, спортсменами. Слідчим було важко встановити, хто з них був пов'язаний з бандою. Але і на цей раз підказку слідчим дали самі злочинці.

Під час чергового нальоту і крадіжки в приміщенні ошадкаси задзвонив телефон, один із грабіжників підняв слухавку і вирішив покуражитися. На питання: «Це ошадкаса?», він відповів: «Ні, це стадіон». В. Арапов довго думав: «Чому стадіон? А якщо бандита

видав умовний рефлекс і він назвав місце, з яким так чи інакше він пов'язаний у звичайному житті». Слідчий перевіряв і виявив, що дійсно, всі грабежі, які були в Московській області і в Москві, відбулися близько стадіонів. Тоді ніхто зі слідчих навіть не підозрював, що на стадіоні вони і знайдуть цього таємничого «Високого Блондина» [9, с. 8–9].

У фільмі Станіслава Говорухіна банда та її ватажок ховалися в злочинському кублі. В реальній історії «Чорної кішки» банда не ховалася. У той день на прохідній стадіону з'явився старенький дідусь у рогових окулярах, на нього ніхто не звертав увагу. Але цей дідусь отримав завдання від В. Арапова: «Якщо побачиш бандитів – дай знак». Цей дідусь був одним з не багатьох, хто вижив після зустрічі з «Чорною кішкою», свідок. Це саме його мучили бандити за зв'язку ключів від складу при одному з пограбувань. Дідусь-фронтвик вдивлявся в кожне обличчя, і раптом вказав їм на одного із спортсменів. Ним виявився капітан Красногорської хокейної команди Іван Мітін.

Коли В. Арапов отримав інформацію про спортсмена, ніхто зі слідчих не повірив. І. Мітін був представлений до ордена Трудового Червоного Прапора, був майстром цеху, членом партії. Ззовні І. Мітін підходив під опис ватажка. Високий блондин, але більше жодної зачіпки.

В. Арапов установив за І. Мітіним стеження і прослуховування. Незабаром було встановлено коло його спілкування – студент Лукін і ще п'ять членів його заводської бригади. Усі вони підкорялися І. Мітіну також і в хокейній команді. Коли В. Арапов переглядав їх послужний список дивувався, серед них були передовики змагань, герої праці, один із бандитів навіть був нагороджений медаллю за доблесну працю. У банді були всі молоді хлопці, ватажкові Івану Мітіну було 25 років.

Брати «Високого Блондина» і його банду вирішили пізно вночі. Їх затримали тихо, професійно, без єдиного пострілу. Опір ніхто не чинив, оскільки бандити не очікували нападу [9, с. 9–10].

МУРівці намагалися зрозуміти: чого хлопцям не вистачало? Навіщо передовики і спортсмени почали вбивати? Правда виявилася шокуючою. На злочин вони йшли не тільки заради наживи, їм хотілося ризику, хотілося проявити себе в атмосфері, близькій до бойової, взяти пістолет і спробувати грабувати ошадкасу або склад. Як із жалем говорили самі оперативники: «На війні з них могли б вийти герої».

У 1953 р. всі учасники «банди «Високого Блондина» або «Чорної кішки» потрапили за ґрати на великі строки. Івана Мітіна та одного з його подільників Олександра Самаріна засудили до розстрілу. Ця банда назавжди закінчила свій кривавий шлях, саме її історія стала праобразом «Чорної кішки» в культовому фільмі. МУРівці з відділу розслідування вбивств змогли спокійно зітхнути, але не надовго. Наставало холодне літо 1953 р., а разом із ним найстрашніше – масова амністія кримінальних злочинців [9, с. 10].

Отже, кримінальне угруповання «Чорна кішка» та історія розслідування його злочинів овіяні багатьма міфами і вигадками, що лягли в основу відомих повістей, кінофільмів і телесеріалів. Але як так вийшло, що таку серйозну кримінальну структуру стали називати міфом, вигадкою? Причина в тому, як уважають дослі-

дни, що у правоохоронців того часу був відсутній досвід роботи з організованими злочинними угрупованнями. За законами військового часу з криміналітетом довго не церемонилися. При затриманні стріляли на ураження. А вже відстежувати весь ланцюжок зв'язків банди було ніколи. Ватажки так і залишалися в

тіні. Але за оцінками мільйонерів, які займалися справами бандитів, працювали вони спокійно і методично. Відданість слідчих своїй справі привела до перемоги над одним із самих найжорстокіших і наймасштабніших кримінальних угруповань середини ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Главные тайны прототипа Володи Шарапова // Собеседник. – 2013. (7 июня). – [Режим доступа] : <https://sobesednik.ru/obshchestvo/20130607-glavnye-tainy-prototipa-volodi-sharapova> (дата звернення : 27.10.2018).
2. Мамонова О. Последняя банда: Сталинский МУР против черных котов Красной Горки. Москва : Детектив-Пресс, 2011. – 160 с.
3. Мацкевич И. М. Портреты знаменитых преступников. – Москва : Полиграф ОПТ, 2005. – 416 с.
4. Раззаков Ф. И. Борьба за власть в правительстве СССР. Банды 50-х. – [Режим доступа] : <https://www.litmir.me/br/?b=36873> (дата звернення: 24.10.2018).
5. Раззаков Ф. И. Бандиты эпохи социализма. – Москва: Эксмо-Пресс, 2002. – 509 с.
6. Соколова Н. Главный символ послевоенного криминального разгула // Дело. 2012. 10 февраля. – [Режим доступа] : <https://pravo.ru/process/view/46404/> (дата звернення: 27.10.2018).
7. Тарасов А. Д. Век российского бандитизма. – Москва : ОЛМА-Пресс, 2001. – 351 с.
8. Хруцкий Э. Тайны уставшего города. История криминальной Москвы. – Москва : Центрополиграф, 2015. – 480 с.
9. Хруцкий Э. Криминальная Москва. – Москва : Детектив-Пресс, 2000. – 320 с.
10. Чванов В. По следам «Черной кошки». Банда, которой не было. – Москва : Вече, 2006. – 320 с.

И. С. Миронова,

д-р ист. наук, доцент кафедры истории,

Ю. О. Кошева,

студентка VI курса,

ЧНУ ім. Петра Могили, г. Николаев, Україна

ИСТОРИЯ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ КРИМИНАЛЬНОЙ ГРУППИРОВКИ «ЧЕРНАЯ КОШКА» В НАЧАЛЕ 1950-х гг.: МИФЫ И РЕАЛЬНОСТЬ

В статье освещается история расследования преступлений криминальной группировки «Черная кошка» в начале 1950-х гг. Основное внимание сосредоточено на раскрытиях таких бандформирований в городах Казань, Одесса и Москва. Названы имена следователей, прототипы которых легли в основу известных кинофильмов. Указано основные причины появления преступных организаций: послевоенный голод, нищета, сталинская амнистия, накопление в руках людей огнестрельного оружия, а также психологическая жажда человека к наживе, риску и славы. Акцентировано внимание на том, что следователи работали в условиях, когда по официальной версии, в СССР не могли действовать никакие преступные группировки. Часто за несвоевременное раскрытие уголовных дел, они и сами могли быть осуждены как враги народа. Несмотря на это, преданность следователей своему делу привела к победе над одной из самых жестоких и масштабных криминальных группировок середины ХХ в.

Ключевые слова: преступная группировка «Черная кошка»; организованная преступность; Одесский уголовный розыск; Московский уголовный розыск; следственные действия; миф; кинофильм.

I. Mironova,

Dr.His.Sc., Associate Professor at the Department of History,

J. Kosheva,

Fourth year student,

Petro Mohyla Black Sea National University Mykolaiv, Ukraine

THE HISTORY OF CRIME INVESTIGATIONS OF THE CRIMINAL GANG 'BLACK CAT' AT THE BEGINNING OF THE 1950s: MYTHS AND REALITY

The article depicts the story of crime investigation of the criminal gang 'Black Cat' at the beginning of the 1950s. The main attention is focused on revealing of such gangs in the cities of Kazan, Odessa and Moscow. The investigators' names whose prototypes are in the basis of famous films are mentioned. The main reasons of the emergence of crime organizations are indicated: postwar starvation, poverty, Stalin amnesty, accumulation of the firearms in people's hands, and also psychological thirst for lucre, risk and fame. It is emphasized that investigators had been working in the conditions when no criminal gangs could act in the USSR according to the official version. Very often they could themselves be convicted as the enemies of the people because of untimely disclosure of the criminal cases. Nevertheless, the investigators' devotion to their business led to the victory over one of the cruelest and vastest criminal gangs of the middle of the XX c.

Key words: criminal gang 'Black Cat'; organized crime; Odessa criminal investigation; investigative actions; myth; film.

Рецензенти: Левченко Л. Л., д-р ист. наук, доцент;

Котляр Ю. В., д-р ист. наук, професор.

ПРОЯВИ НАЦИСТСЬКОЇ РАСОВОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИ ЄВРЕЇВ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті на основі аналізу загальної та спеціальної літератури, а також завдяки залученню широкого кола як опублікованих, так і неопублікованих джерел, авторам вдалося дослідити нацистську політику щодо єврейського населення протягом 1933–1944 рр. Проаналізовано основні інструменти геноциду: концтабори, розстріли..., їх можна охарактеризувати як злочин проти всього людства. Уперше в історії фашизм поставив перед собою завдання – винищення цілих народів. Сьогодні ми маємо винести урок із тих трагічних подій минулого задля уникнення в майбутньому подібних явищ.

Ключові слова: антисемітизм; концтабір; розстріли; нацизм; знищення.

На початку XXI століття між державами та континентами майже не залишилося бар'єрів і кордонів. Переважна більшість людей віднині живе власними турботами, загальними ідеями, навіть якщо це ідеї добра та зла. У середині XX століття ідеї нацизму призвели до страшної трагедії – Голокосту, геноциду єврейського народу, коли Німеччина вирішила знищити євреїв, тільки за те, що вони євреї.

Гітлерівський геноцид відрізнявся від інших, відомих історії, випадків масових вбивств людей, у першу чергу, злочинницьким наміром знищити всіх неарійців – євреїв, циган, слов'ян.

Проблема антисемітизму і Голокосту продовжує залишатися актуальною. Важливість цього дослідження і його науковість полягає в отриманні уроків із нацистської політики Голокосту задля уникнення зростання етнічної та релігійної нетерпимості, ознаки якої чітко простежуються в сучасному світі.

Якщо спробувати перерахувати злочини, скоєні нацистами в роки Другої світової війни, то вони склали б не одну сотню найменувань, а за ступенем тяжкості набагато перевершували б злочини німецького мілітаризму в Першій світовій війні.

Розстріли стали одним із головних інструментів геноциду гітлерівців. Гітлер говорив Раушнінгу: «Ми повинні розвинути техніку збезлюднення. Якщо ви запитаєте мене, що я розумію під збезлюдненням, я скажу, що маю на увазі усунення цілих расових одиниць» [12, с. 167–168].

Як приклад, дослідники називають Україну. Її територія за неозначено зрозумілих причин послужила нацистам певним випробувальним «полігоном» в «остаточному вирішенні» єврейського питання, коли переважну більшість єврейського населення на названих територіях уже було знищено. Тут було знищено найбільшу кількість євреїв – половину всіх жертв

Голокосту. Організаторами знищення були айнзацгрупи: «В», що починала свій шлях у кінці червня – початку липня 1941 р. в Галичині та Волині, «С» – Центральна і Східна Україна і «В» – Південна Україна [5, с. 15–16].

Символом знищення євреїв стала трагедія Бабиного Яру (29–30 вересня 1941 р.). Були зруйновані штаб німецької армії, комендатура, готель для німецьких офіцерів. На Хрещатику була велика пожежа. Керівництво айнзацгрупи «С» використовувало ці події для розправи над єврейським населенням. У місті з'явилося близько 2 тисяч оголошень, у яких наказувалося євреям зібратися в певному місці для переселення, за неявку – розстріл. За оцінками українських дослідників, у Бабиному Яру загинуло близько 150 тисяч єврейського населення, включаючи жителів інших українських міст і біженців [9].

Але, існує теорія, за якою стверджується, що ніяких вбивств євреїв на Бабиному Яру не проводилося. «Нещодавно проведене вивчення численних аерофотознімків, по всій видимості, приводить до висновку про те, що, на відміну від чітко видимих, великих спільних могил, викопаних НКВС у Биковній, Дарниці та Білгородці, місцевість Бабиного Яру в 1939–1944 роках, у тому числі під час німецької окупації, залишалася незайманою» [13].

Масові страти євреїв пройшли також на Миколаївщині. Найперші розстріли людей відбулися в кінці серпня – на початку вересня 1941 р. Так, в акті комісії Миколаївського сільського райвиконкому від 18 вересня 1944 р. сказано: «у серпні 1941 р. нацисти на 22 машинах вивезли єврейські родини до рівчаку між селами Калинівка та Воскресенськ, де впродовж 3 діб розстріляли 7000 людей; на початку 1944 р. окупанти привезли на автомашиних 50 осіб, яких змусили викопати людські рештки, знести їх на кучу та спалити, після чого їх розстріляли, облили бензином та спалили» [1].

За довідками при Врадіївському виконкомі стверджується, що на території с. Гражданівка було створено табір, де морили голодом людей, а потім виганяли збирати врожай, за який люди отримували по 200 грамів хліба на день. Унаслідок цього люди почали помирати, почалися епідемії тифу та дизентерії. Людей вивозили та розстрілювали, а тих, що помирали у таборі, виносили на вулицю, клали штабелями, відвозили на скотомогильник, а потім палили [3].

На території Веселінівського району було вбито 7 185 євреїв. Розстріли проводили німецький каральний загін «СС» (керівник Ронамус Шаф) та румунська жандармерія (керівник Кожухар). Більшість вбитих становили євреї з м. Одеса. Вони утримувалися у сараях для худоби, їх кожного дня били, від цього померло понад 200 осіб. У березні 1942 р. тих, які вижили погнали в с. Матвіївка, де розстріляли. Після розстрілу людей кидали у рівчак, маленьких дітей труїли, а їх трупи кидали у вогонь на очах батьків [2].

У Донецьку, в шурфі шахти «4–4 біс» знайшли свій останній притулок 25 тисяч розстріляних тут єврейських чоловіків, жінок та дітей. У місті Артемівську більше 3 000 євреїв були живцем замуrowані в алебастрових виробітках.

У Білорусі, яка втратила за роки війни чверть населення, фашисти знищили понад 800 тисяч євреїв. Кількість єврейських жертв у краї була досить значною, знищення велося швидкими темпами. Перший масовий розстріл стався на початку серпня 1942 р., під час якого загинуло понад 3 000 осіб. Знищенню передувало збір всіх місцевих і евакуйованих євреїв у «глухому провулку», де їх утримували під вартою без їжі і води [15, с. 121].

Знищення євреїв у Смоленській області в Росії проходило протягом 20 місяців. Основним способом езекуції були розстріли. Джерела свідчать про два піки страт: у жовтні-листопаді 1941 р. і лютому-березні 1942 р. Окремі групи євреїв виявляли і знищували до останніх днів окупації області. Дослідники наводять різні дані про кількість єврейських жертв на Смоленщині. У документах фігурують відомості про масові розстріли євреїв у 28 населених пунктах. Усього на території Смоленської області нацистами та їх поплічниками було знищено близько 18 000 євреїв [8, с. 148].

Вбивство євреїв проводилося і в невеликих населених пунктах. У сильний мороз у в'язнів-євреїв із Брянщини відібрали теплий одяг. Не менше 60 з них померли. 2 березня решта 500 осіб були розстріляні. Знущання над ув'язненими і сам розстріл проводили місцеві поліцейські. У січні в Трубчевську розстріляли 63 єврейських дітей із дитячого будинку. Традиційним місцем розстрілу були єврейські кладовища. Однією з особливостей Голокосту на Брянщині було те, що розстріли проводилися на всій території з жовтня 1941 до березня 1942 р. досить регулярно і без інтервалів, ліквідація в'язнів гетто була завершена до квітня 1942 р. Усього на території Брянської області було знищено не менше 17 000 радянських євреїв [14, с. 176–177].

Буквально з перших днів окупації нацисти прискореними темпами проводили політику «остаточного вирішення єврейського питання» в Ростовській облас-

ті. 26 жовтня 1941 р. всі євреї Таганрогу були розстріляні. Загибло не менше 1800 осіб. Місцеві дослідники називають цифру понад 6 500 жертв (за іншими даними – 8 000), у тому числі близько 1 500 дітей. Це був перший такий масовий розстріл єврейського населення на території сучасної Росії. 21 листопада 1941 р. нацисти всього за 8 днів зайняли Ростов-на-Дону. З перших годин окупації гітлерівці почали знущатися над євреями і вбивати їх. Обумовлювалося, що наказ стосується євреїв обох статей, у тому числі які перебувають у змішаних шлюбах. У цей день все доросле населення міста було розстріляно в Зміївській балці, що знаходилася недалеко від Ботанічного саду і зоопарку. Діти були отруєні «шляхом змазування губ отруйними речовинами». Усього тут було розстріляно за офіційними даними 15 000–18 000 євреїв. Місцеві краєзнавці називають велику цифру загиблих у Зміївській балці – не менше 27 000 осіб [23, р. 99–100].

Отже, кривавий образ нацизму найбільш яскраво виражався в системі масових розстрілів, які стали братською могилою тисячам в'язнів у багатьох європейських країнах. Кількість жертв розстрілів склала не менше 144 тисяч осіб.

Концентраційні табори стали одним із головних інструментів геноциду гітлерівців. Табори були також місцями, де знищувались різні категорії людей на окупованих гітлерівцями територіях. Вони стали одним з основних засобів проведення людиноненавницької політики.

Характерно, що при розробці програми фізичного винищення неарійських народів гітлерівці переймали колоніальний досвід британського імперіалізму. Одного разу в колі вищих чинів СС Гімлер заявив: «Ми вчимося не тільки теорії, але практиці у англійців в Індії. Ми можемо навчитися того, як повинен поступати германець поодиноці або удвох на території з населенням в 100 тисяч осіб для того, щоб панувати над ними» [6, с. 170–171]. Ще й понині серед обивателів Західної Німеччини можна почути фразу: «Не ми винайшли концтабори. Англійці будували їх ще під час англо-бурської війни» [25, р. 32].

Так зване превентивне ув'язнення, яке практично могло бути безстроковим, стало важливим елементом правової системи Німеччини. Суть «превентивного ув'язнення» недвозначно висловив наказ від 21 березня 1933 року: «В середу біля Дахау було створено перший концентраційний табір, розрахований на 5 тисяч осіб. У нього будуть поміщені всі комуністичні і, якщо буде необхідно, соціал-демократичні функціонери і рейхсбаннери, які становлять небезпеку для держави, оскільки утримувати їх у в'язниці тривалий час у звичайному судовому порядку неможливо, щоб не обтяжувати цим державний апарат. Щоб вони не становили загрозу суспільству, передбачається не надавати їм свободу» [18, р. 145–146].

У кінці червня 1933 року на посаду коменданта Дахау був призначений есесівець Теодор Айке, який сформулював основні принципи режиму в таборах.

У тому ж 1933 році були створені три головні концтабори, які діяли до кінця Другої світової війни: Дахау, біля Мюнхена, Бухенвальд, поблизу Веймара і Заксенхаузен, біля Берліна.

У середині 30-х років у зв'язку із зменшенням числа арештів кількість таборів скоротили до семи. У 1936–1937 рр. порівняно невеликі табори, такі, як Естервеген, Ліхтенбург та інші, були ліквідовані і побудовані нові – Заксенхаузен (1936 р.), Бухенвальд (1937 р.) і Равенсбрюк (1939 р.). Якщо до 1936 року в табори направлялися виключно політичні противники нацистського режиму, то з 1936 року в табори стали надходити й інші категорії ув'язнених: професійні злочинці, жебраки, бродяги, так звані асоціальні елементи. Лише після «Кришталевої ночі» та єврейських погромів у табори масами стали направляти євреїв [19, р. 241; 20, р. 93].

Усього ж, включаючи численні табори для військовополонених, було створено 14 033 таборів. Найбільша кількість з них, окрім самої Німеччини, розміщувалася в Польщі (1671), Чехословаччині (615), Радянському Союзі (359), Австрії (135) та Франції (132). Крім місць ув'язнення, створених гітлерівцями, ціла система таборів та інших місць ув'язнення для політичних супротивників існувала в країнах-сателітах Німеччини – Італії, Угорщині, Румунії, Фінляндії, Болгарії [21, р. 47; 22, р. 24].

У роки війни з'явилися «робочі табори», де в'язні жили не більше трьох-шести місяців. Одним із таких таборів був концтабір Дора-Міттельбау (філія концентраційного табору Бухенвальд). Протягом багатьох років крізь гору був пробитий півкілометровий тунель з кількома десятками перпендикулярних виробок. У самий короткий термін тут повинні були бути виконані роботи щодо розширення існуючих штольнь і перетворення їх у виробничі цехи, придатні для виготовлення реактивної зброї.

В'язні працювали по 14–18 годин на добу в жахливих умовах. Жили вони теж під землею. Для «житлових» приміщень були відведені три штольні в південно-східній частині підземелля. Страшну картину являли собою ці житла – склепи заживо похованих людей. Кілька тижнів тут не було абсолютно нічого. Тисячі в'язнів спали на голому сирому кам'яному ґрунті, накрившись тонкою ковдрою і поклавши під голову дерев'яні башмаки або шматок породи. Пізніше, на початку грудня, у «житлових» штольнях були встановлені п'ятиповерхові дерев'яні нари у вигляді окремих клітин-боксів на 45–90 осіб.

Звичайна смертність у таборі восени, а потім і взимку 1943–1944 року становила 70–80 осіб на добу. Але бували дні і навіть періоди, коли це число досягало 150 і навіть 200 осіб. Незважаючи на високу смертність, блоки для хворих були постійно переповнені важкохворими та дистрофіками. Новоприбулі в'язні дуже швидко перетворювалися на трупи [4, с. 31–32].

Починаючи з 1943 року, з концтабору Дора-Міттельбау до концтабору Берген-Бельзен відбувають в'язні, які колись були військовими. Цей концтабір відомий нам завдяки дівчинці, Анні Франк, яка протягом двох років вела записи у щоденнику, описуючи власні переживання та побутове життя [16, с. 32–33]. Проте, існує версія, що її щоденник відредагував та доповнив емоціями відомий письменник та журналіст Майер Левін [6, с. 50]. Загалом, у таборі померло

тридцять сім тисяч осіб. Відразу після звільнення тут був організований Єврейський табірний комітет.

Наповнення таборів здійснювалося через місцеві відділення гестапо і кримінальної поліції. 2 січня 1941 р. рейхсфюрер СС і шеф німецької поліції Г. Гімmlер санкціонував поділ основних таборів на різні ступені. До першого ступеня віднесено було: Дахау, Заксенхаузен, Аушвіц I, куди поміщалися менш небезпечні і заарештовані, які «піддавалися виправленню». I ступінь був призначений для придатних до роботи ув'язнених. У таборах II ступеню (Бухенвальд, Флоссенбург, Нойенгамме, Аушвіц II) повинні були міститися особи, що представляли підвищену небезпеку, але «піддавалися виправленню». У табори III ступеню прямували найбільш небезпечні арештанти. До таких відносився табір Маутхаузен [28, р. 101–102].

У концентраційних таборах діяли правила, встановлені інспектором. Вони містили детальну регламентацію, за діяння ув'язнених, різноманітні заборони і передбачали варварські покарання за їх порушення. Так, заборонялося затримуватися «на ранковому підйомі», без ґрунтовної причини звертатися до лікаря або адміністрації, відвідувати чужі приміщення, збирати підписи під скаргами і т. д. Суворого арешту та паличним ударам підлягали особи, що дозволяли собі робити «нечемні або глузливі зауваження» на адресу посадових осіб. При нападі на пост або охорону, за відмову коритися або виходити на роботу, вихід із колони під час прямування на роботу, проголошення промов застосовувався розстріл на місці або повішення. Охорона мала право стріляти в осіб, які збираються в групи, або відкривають вікна під час тривоги. Такі «правила» поєднували регламентацію варварських покарань за їх порушення із заходами відвертого терору, що панував у численних гітлерівських концентраційних таборах.

Табори знищення стали наслідком з'єднання системи таборів і політики вбивств. Євреї були не першими жертвами такої політики третього рейху: методичні вбивства почалися ще в 1939 році. У «Майн кампф» Гітлер згадував про необхідність позбутися від божевільних, калік, осіб, які страждають від спадкових хвороб, щоб запобігти появі на світ неповноцінних дітей, які псують расу [7, с. 170].

Найбільшими «таборами смерті» були Освенцім, Трєблінка, Майданек, Хелмно. Освенцім був найбільшим табором, який заснували нацисти. Він являв собою комплекс, що складався з концентраційного табору, табору смерті і табору примусової праці, розташований під польським містом Краковом. Табірний комплекс Освенціму склали три великих табори: Освенцім I, Освенцім II (Біркенау) і Освенцім III (Моновіц). В Освенцімі загинуло більше мільйона людей, дев'ять десятих з них – євреї [27, р. 143–144].

Напис над входом в табір свідчив: «ARBEIT MACHT FREI», що означає «праця веде до свободи». Реальність була прямо протилежною. Праця стала ще однією формою геноциду.

В Освенцімі, як і в сотнях інших німецьких таборів примусової праці на території Рейху і окупованої Європи, полонені працювали і поза таборами – у вугільних шахтах і каменоломнях, а також на будівництві,

прокладанні тунелів і каналів. Під наглядом озброєних охоронців вони очищали дороги від снігу, прибирали сміття на дорогах і в містах, постраждалих від повітряних нальотів. З часом примусова праця стали у великих масштабах використовувати на заводах, що виготовляли зброю та іншу продукцію для забезпечення потреб німецької військової машини [11, с. 98–99]. За короткий час існування Освенціма в ньому було вбито близько 1 мільйона євреїв. Серед інших жертв було від 70 000 до 74 000 поляків, 21 000 циган і близько 15 000 радянських військовополонених [10, с. 187; 15, с. 254].

Концентраційний табір Треблінка в Польщі був розташований недалеко від річки Буг на піщаному плато. Він був оточений зеленим парканом, залізнична станція була невелика, зі стандартними написами, зазвичай наявними на подібних станціях. Весь табір зовні виглядав як сільськогосподарське підприємство. В якості місця знищення людей табір Треблінка почав діяти в липні 1942 року, коли були готові перші газові камери.

Камери мали пропускну здатність від 300 до 500 осіб на добу. В дії були 10 газових камер і при кожній камері по п'ять «душових» відділень. В одній камері можна було вбивати протягом 40 хвилин більше 100 осіб, тобто в 10 камерах – тисячу. Таким чином, восени 1942 року в Треблінці гинуло до 15 000 осіб щодня. Для умертвіння людей шляхом отруєння використовували відпрацьовані гази від моторів танків, непридатних для прямого вживання. При прибутті транспорту з людьми з різних держав Європи в цьому таборі не проводився відбір («селекція»), не проводилося таврування. Поїзди подавалися зазвичай відразу до «дезінфекційних» приміщень газових камер, де і відбувалося удушення. Трупі спалювались, а попіл змішувався з піском, і ніяких слідів від жертв не залишалося [24, р. 114–115].

Одним з найбільших таборів на території Польщі був Майданек.

Власне табір займав близько 30 га. На полях стояли 22 бараки і господарські споруди. Він був обнесений колючим дротом, через яку був пропущений електричний струм. На 18 сторожових вежах перебувала озброєна охорона. Табір мав 7 газових камер, 2 кре-

маторії і місце для спалювання трупів на полі. На початку вересня 1941 року там знаходилося близько 5 тис. радянських військовополонених. Більшість з них загинуло в результаті поганих життєвих умов. До кінця року замість військовополонених з'явилася група ув'язнених з Німеччини, крім того, надходили великі транспорти з особами єврейської національності з різних країн. До 1943 році кількість ув'язнених, що знаходилися в таборі, склала від 18 до 22 тис. осіб. Там же було також близько 20 тис. заручників із польських областей, головним чином учасників опору гітлерівському пануванню в Польщі, і людей, захоплених у результаті численних облав, здійснюваних гестапівцями в країні. У таборі Майданек перебували ув'язнені більш ніж 50 націй. Тут лютували різного роду застуди, туберкульоз, дизентерія, тиф та інші хвороби [26, р. 123–124].

Страшний концентраційний табір знищення Кульмоф перебував у Хелмно. В окупованій Польщі про концентраційний табір Хелмно знала обмежена кількість людей. Табір був створений для знищення тих, кого туди доставляли, а не для робіт. Уже 8 грудня почалося знищення всіх людей із прилеглих гетто: Вартегау, Коло, Сомпольно, Дабе, Клодави, Лодзі та інших. Новоприбулі в концентраційний табір Хелмно знімали з себе все і йшли в автофургони, які, як їм пояснювали, доведуть їх до лазні. Автофургони були переобладнані під газові камери. Коли фургон наповнювався людьми, двері зачинялися, включався двигун і чадний газ по вихлопній трубі, яка була виведена в салон, наповнював його. Загальне число жертв склало близько 320 тис. осіб, 98 % з них були етнічні євреї [17, р. 254–255].

Отже, в місцях концентрації єврейського населення нацистами була свідомо проведена в життя система заходів, спрямованих на непряме знищення єврейського населення. Розстріли й концентраційні табори стали одним із головних інструментів геноциду. У результаті було знищено декілька мільйонів людей. Концентраційні табори та розстріли можна охарактеризувати як злочин проти всього людства. Уперше в історії фашизм поставив перед собою завдання знищення цілих народів. Тому сьогодні дуже важливо винести урок із тих трагічних подій минулого.

Список використаних джерел

1. Ф. Р-1002 Миколаївський сільський райвиконком. Оп. 3. Спр. 29. Акты Николаевского сельского райисполкома за 1941–44 гг., 35 арк.
2. Ф. Р-1002 Миколаївський сільський райвиконком. Оп. 3. Спр. 22. Акты Веселинского райисполкома за 1941–44 гг., 27 арк.
3. Ф. Р-1894 Миколаївська обласна комісія. Оп. 2. Спр. 2. Справки Врэдиевского райисполкома за 1941–44 гг., 23 арк.
4. Брицкий П. П. Международный характер антифашистского сопротивления в гитлеровских концентрационных лагерях (Бухенвальд, Маутхаузен, Миттельбау-Дора). – К., 1977. 46 с.
5. Гитлер А. Майн кампф. – М., 1992. 512 с.
6. Данішевська М. О. Таємниці щоденника Анни Франк // Могилянські читання (історичні науки) : Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Миколаїв : ЧНУ ім. Петра Могили, 2016. С. 49–51
7. Круглов А. И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941–1944 гг. : хроника событий. Могилев-Подольский, 1997. – 100 с.
8. Куповецкий М. С. Людские потери еврейского населения в послевоенных границах СССР в годы Великой Отечественной войны // ВЕУМ. – 2000. – № 2 (9). – С. 134–155.
9. Наукові записки [2006, 2007].
10. Освенцим глазами СС: Сборник документов. Варшава : Общепольское издательское агентство, 1979. – 308 с.
11. Петренко В. Я. До и после Освенцима. М. : Фонд «Холокост», 2000. – 237 с.

12. Прессак Жан-Клод Крематории Аушвица. Техника массовых убийств. Мюнхен-Цюрих, 1994. – 363 с.
13. Проблеми історії Голокосту [2005, 2006].
14. Соколов Б. В. Холокост в СССР. М., 2004. – 264 с.
15. Трагедия евреев Белоруси в 1941–44 гг.: Сборник документов / под ред. Р. А. Черноглазовой. Минск, 1998. 136 с.
16. Франк А. Убежище: дневник в письмах (12 июня 1942 г. – август 1944 г.). М., 1999. 244 с.
17. Berg N. Holocaust und die westdeutschen Historiker. Erforschung und Erinnerung. Göttingen, 2000. 287 p.
18. Betrand P., Florian F. Konzentrationslager in Oberösterreich 1938 – 1945. Linz, 2000. 254 p.
19. Gilbert M. Atlas of the Holocaust. London: Joseph, Cop, 1982. 328 p.
20. Gilbert M. The Holocaust: A history of the Jews of Europe during the Second world war. New York, 1986. 164 p.
21. Ioanid R. The Holocaust in Romania. Chicago, 2000. 143 p.
22. Landau Ronnie S. The Nazi Holocaust. London, New York: Tauris, 1992. 35 p.
23. Orbach Wila The Destruction of the Jews in the Nazi-Occupied Territories of the USSR // Soviet Jewish Affairs. L., 1976. V. 6. № 2. 124 p.
24. Patterson Ch. Anti-Semitism: The road to the Holocaust and beyond. New York: Walker Cop., 1982. X. 150 p.
25. Rabitsch G. Konzentrationslager in Osterreich (1938–1945). Wien, 1967. 235 p.
26. Russel S. The Holocaust. New York: Watts, 1981. 148 p.
27. Schleunes K. A. The Twisted Road To Auschwitz: Nazi Policy toward German Jews, 1933–1939. Illinois : Illini Books Ed., 1990. 284 p.
28. Schwars H. Der Konzentrationslager, Zuchthäuser und Haftanstalten des Dritten Reiches. Hamburg, 2000. 276 p.

О. С. Морозова,
канд. ист. наук, доцент кафедры истории,
М. А. Данишевская,
студентка VI курса,
ЧНУ Петра Могили, г. Николаев, Украина

ПРОЯВЛЕНИЯ НАЦИСТСКОЙ РАСОВОЙ ПОЛИТИКИ ПРОТИВ ЕВРЕЕВ ВРЕМЕН ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье на основе анализа общей и специальной литературы, а также благодаря использованию широкого круга, как опубликованных, так и неопубликованных источников, автору удалось исследовать нацистскую политику в отношении еврейского населения в течение 1933–1944 гг. Проанализированы основные инструменты геноцида: концлагеря, расстрелы..., их можно охарактеризовать как преступление против всего человечества. Впервые в истории фашизм поставил перед собой задание уничтожение целых народов. Сегодня мы должны вынести урок из тех трагических событий прошлого во избежание в будущем подобных явлений.

Ключевые слова: антисемитизм; концлагерь; расстрелы; нацизм; уничтожение.

O. Morozova,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History,
M. Danishevskaya,
student of the VI course,
Petro Mohyla Black Sea National University Mykolaiv, Ukraine

MANIFESTATIONS OF NAZI RACIAL POLICY AGAINST THE JEWS DURING THE SECOND WORLD WAR

In the article, based on the analysis of general and specialized literature, as well as through the use of a wide range of both published and unpublished sources, the author was able to investigate the Nazi policy towards the Jewish population during 1933–1944. The main tools of the genocide were analyzed: concentration camps, executions ..., they can be described as a crime against all humanity. For the first time in history, fascism set itself the task of destroying entire nations. Today we must learn a lesson from those tragic events of the past in order to avoid similar events in the future.

Key words: antisemitism; concentration camp; executions; Nazism; extermination.

Рецензенти: Левченко Л. Л., д-р іст. наук, доцент;
Шкляж Й. М., д-р іст. наук, професор.

РОЗДІЛ 2

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Котляр Ю. В.,
д-р іст. наук, професор, завідувач кафедри історії,
e-mail: K555556k@gmail.com,
Шевченко Н. В.,
викладач кафедри історії,
e-mail: serebro777981@gmail.com,
ЧНУ імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

КАНКІТ – ФОРПОСТ ОЛЬВІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (ДО ПИТАННЯ ПРО МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ ПОСЕЛЕННЯ ЗГІДНО З «ДЕКРЕТОМ НА ЧЕСТЬ ПРОТОГЕНА»)

Проблема місцезнаходження поселення Канкіт, зазначеного в «Декреті в честь Протогена», на сьогодні є дискусійною. Існуючі версії, що зустрічаються в роботах М. Лагути, І. Фабриціус, М. Болтенка, І. Снитка не є достатньо переконливими. З нашої точки зору під назвою Канкіт слід уважати поселення Миколаїв VI. Так як це найбільш північний форпост Ольвійської держави, жителі якого контролювали переправу через р. Інгул. Тому саям царя Сайтафарна логічним було б переправлятися саме в цьому районі.

Датування події, описаної в «Декреті в честь Протогена», з огляду на сучасні дослідження, відноситься до останніх десятиліть III ст. до н. е. Знахідки на території Миколаєва VI і некрополя Олександрівського, І. Снитко та І. Смирнов датують IV – III ст. до н. е. З огляду на точку зору К. Смирнова про тотожність саїв і сарматів (язигів), яку підтримує М. Лисенко, не є випадковим виявленням могильника сарматського часу біля Миколаєва VI.

Ключові слова: Канкіт; Ольвія; «Декрет на честь Протогена»; епіграфіка; археологія; Миколаїв VI.

Одной из исторических и археологических загадок современности является определение местонахождения населенного пункта **Канкит**, название которого указано в «Декрете в честь Протогена», который впервые опубликовал академик Василий Васильевич Латышев (1855–1921) – историк, филолог и эпиграфист. Созданный В. Латышевым свод древних надписей северного побережья Черного моря, снабженный историческими и филологическими комментариями, до нынешнего времени считается образцом эпиграфического исследования.

Античные надписи, обнаруженные на территории Российской империи, В. Латышев соединил в одном монументальном издании «Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae. Petropoli, 1885, 1890, 1901». Найденный источниковый материал академик обобщил в «Исследовании об истории и государственном строе города Ольвии» [10]. А еще одним трудом В. Латышева стало многотомное собрание «Scythica et Caucasia», в котором все античные тексты были переведены на русский язык [12, с. 5–6].

В. Латышев разработал классификацию ольвийских эпиграфических памятников в шести разделах: декреты; посвятельные надписи разных категорий;

почетные надписи, особенно на пьедесталах статуй; каталоги; надгробные надписи; надписи, не поддающиеся определению из-за их фрагментарности [7, с. 162].

Эпиграфические надписи, найденные в разное время, различны по своему значению. Но среди них исключительную ценность имеет надпись, вырезанная на обеих сторонах плиты из белого мрамора – «Декрет в честь Протогена» [4]. Он занимает видное место не только среди надписей, найденных в Северном Причерноморье, но и в мировой античной эпиграфике.

Цель статьи – опираясь на опыт предшественников, современные археологические исследования, а также материалы эпиграфического, этнографического и филологического характера, попытаться определить местонахождение поселения Канкит.

Согласно практически официальной точки зрения, изложенной в работе И. Фабрициус [21, с. 75] поселение Канкит находилось на месте села Кисляковка Октябрьского района Николаевской области на территории Украины (с 1956 г. – село Лиманы, образованное из четырех сел – Кисляковка, Ефимовка, Свято-Троицкое, Зайцево). При этом И. Фабрициус использовала сведения А. Уварова, который считал, что на этом месте были случаи нахождения в большом коли-

честве ольвийских монет. Однако, информация о переданных А. Уваровым в Одесский музей барельефе и плитах с надписями, которые якобы были найдены возле ограды церкви в с. Кисляковка в 50-х гг. XIX в., не подтверждается Ф. Бруном. Среди известных находок в с. Кисляковка В. Гошкевич выделял серебряную статуэтку, небольшое количество золотых ольвийских монет, статую «красивой работы» с пьедесталом около 1,5 м. А также, по словам местных жителей, в лимане у Кисляковского берега можно было прощупать остатки какого-то моста [21, с. 75].

В 1958 г. в журнале «Советская археология» вышла, пожалуй, единственная на сегодня, заметка М. Болтенка, посвященная собственно проблеме Канкита. М. Болтенко анализирует точку зрения И. Фабрициуса, указывая, что «обычно считается, что речь идет об одном пункте приблизительно там, где находится с. Кисляковка» [1, с. 107]. Однако М. Болтенко не видит в «Декрете в честь Протогена» указания на какой-либо ближайший к Ольвии конкретный пункт, расположенный на противоположном берегу Южного Буга. Он считает, что перекочевки саев не были тогда в непосредственном «поле зрения» Ольвии. А значит под Канкитом следует понимать Каменское городище, исследованное Б. Граковым в 1937–1950 гг. Каменское городище расположено на реке Конка и было ставкой Сайтафарна в Нижнем Поднепровье. М. Болтенко считает, что название «Конка» в локально-географическом значении, относимое к долине нижнего Днепра, являет собой пример русификации древнего названия «Канкит» [1, с. 108–109].

Точку зрения М. Болтенка, относительно расположения Канкита в районе нижнеднепровских плавней и течения реки Конка поддерживал академик, лингвист О. Трубачев [20, с. 207].

Каменское городище – городище скифского времени на территории Запорожской области. Расположено возле города Каменка-Днепровская на левом берегу Днепра, в районе скопления скифских курганов IV века до н. э. Первые раскопки были проведены в 1899–1900 гг. Д. Сердюковым, а в конце 30-х – 50-х гг. XX в. – Б. Граковым. С 1987 г. памятник исследуется Скифской экспедицией Института археологии НАН Украины под руководством Н. Гаврилюк. Общая площадь городища 1200 га. Со стороны степи городище было защищено земляным валом и рвом, а из севера и запада – природными обрывами над Белозерским лиманом, Днепром и Конкой. По мнению Б. Гракова Каменское городище было торговым, ремесленным и административным центром Скифии во времена Атея [3, с. 6–7]. Н. Гаврилюк описывает памятник как конгломерат небольших скотоводческих поселений, которые контролировали пастбища и важные торговые пути [2, с. 31–32].

Н. Лысенко в публикации 2003 р. указывает, что местонахождение Канкита неизвестно [11].

И. Снытко считает, что Канкит – это, возможно, название одного из левобережных поселений хоры Ольвии, учитывая, что в дальнейшем описании указано, что царь прибыл «на ту сторону» (Гипаниса – Южного Буга). Вероятным памятником, который можно идентифицировать с Канкитом является круп-

ное поселение-городище Скелька, расположенное на левом берегу Бугского лимана [19, с. 73] – современный Белозерский район Херсонской области. Идею относительно того, что Канкит может быть городищем Скелька впервые выдвинул в середине 20-х гг. XX в. николаевский краевед Н. Лагута [9, с. 20].

Городище Скелька ориентировано вдоль берега лимана в направлении северо-восток – юго-восток. Находится на обрывистом берегу высотой в 20 м над уровнем воды. Природные границы городища – береговой обрыв и овраги. Памятник разделен оврагом на две части. Основные культурные слои датируются VI в. до н. э. – II в. н. э. Площадь памятника достигает 25–30 тыс. кв. м. В культурном слое, что составляет 1–1,5 м, найдены зернотерка, обломки лепной сероглиняной керамики, а также остатки амфор краснофигурных и чернолаковых сосудов [21, с. 74, 106]. Верхний культурный слой является остатками укрепленного городища. Нижний слой – остатки неукрепленного поселения. По данным С. Буйских городище входило в оборонительную систему Ольвийского государства. В «Паспортной информации» указано, что памятник является скифским городищем, одним из пунктов Ольвийской периферии [13].

Таким образом, указанные выше факты свидетельствуют о нахождении на месте с. Кисляковка и урочища Скельки поселений-городищ Ольвийской хоры, однако, не доказывают расположения именно там Канкита. Относительно гипотезы по Каменскому городищу как скифского поселения и достаточно отдаленного от Ольвии, считаем ее как не прошедшую проверку временем. Во-первых, события, описанные в «Декрете в честь Протогена», касаются сарматов, а не скифов. Во-вторых, рубеж III – II вв. до н. э. – это период упадка Каменского городища, когда даже его размеры уменьшаются до площади акрополя [3, с. 60].

Поскольку, название поселения Канкит используется только в одном источнике – «Декрете в честь Протогена», представляется вполне правомерным привести в переводе В. Латышева дословно те строки памятника поздне-эллинистической эпиграфики, которые имеют непосредственное отношение к рассматриваемой проблематике. Сторона А. «... Так как и Геросон, отец Протогена, оказал городу многие и важные услуги и деньгами и деятельностью, и Протоген, унаследовал от отца благосклонность к народу, всю жизнь продолжал говорить и действовать лучшим образом: во-первых, когда царь Сайтафарн прибыл в **Канкит** и требовал даров, дававшихся по случаю его проезда, а общественная казна была пуста, он по просьбе народа дал 400 золотых ...

... И когда царь Сайтафарн явился на ту сторону за дарами, и архонты, созвав народное собрание, объявили о прибытии царя и о том, что в казне не таких сумм ...» [4].

По мнению ряда исследователей, «Декрет в честь Протогена» был составлен в III в. до н. э., а точнее – во второй его половине. Подробная библиография вопроса о датировке декрета рассмотрена в статьях Т. Книпович [8, с. 149] и П. Карышковского [6, с. 104–105], которые предприняли попытку уточнить

дату декрета на основе эпиграфического анализа. Предложенная ими дата – последние десятилетия III в. до н. э. или первые десятилетия II в. до н. э. является достаточно убедительной. А. Дзиговский уточняет датировку, опираясь на аргументы Ю. Виноградова и его последователей. Речь идет об уникальной бронзовой ольвийской монете с сокращением «ПРОТНР» (т. е. Протоген, сын Геросона), которая датируется предпоследним десятилетием III в. до н. э. и в которой исследователи небезосновательно усматривают нумизматический памятник деятельности Протогена [5, с. 13].

Поэтому, в последней трети III в. до н. э. поселение Канкит было достаточно известным населенным пунктом наряду с Ольвией.

В то время Ольвия находилась под угрозой нападения со стороны кельтских племен галлатов и их союзников скиров. Среди варварских племен, окружавших Ольвию, упоминаются «саи» во главе с царем Сайтафарном и его скептухами-скипетроносцами – вероятно, военными вождями мелких племен, а также фисаматы (тисаматы) и савдараты. Все они искали защиты за стенами Ольвии, а царь Сайтафарн, к тому же, «потребовал даров» от ольвиополитов, и в Ольвию «явились за получением даров во множестве саи». Многие современные исследователи видят в саях царских скифов, а в Сайтафарне – их царя. Но уже у В. Латышева не было полной уверенности, считать ли это племя скифским или сарматским. Позже, Ф. Браун поддержал гипотезу о принадлежности саев и Сайтафарна к сарматам, основываясь на лингвистическом анализе этих названий. Он предполагал, что саи – это царские сарматы Страбона [16, с. 67].

На рубеже III – II вв. до н. э. на территории Украины появились племена ираноязычных скотоводов – сарматы. В Северном Причерноморье кочевали сарматские племена роксоланов и языгов. К тому же, как свидетельствует «Декрет в честь Протогена», ситуацию обострила опасность нападения на город воинственного племени галлатов. В то время Ольвия не имела достаточного количества военных сил для отпора и была вынуждена откупаться золотом. Но городская казна была пустой, и, чтобы собрать требуемую сумму, приходится обращаться к частным пожертвованиям Протогена и подобных ему богатей [22, с. 51]. Все это крайне негативно сказывается на жизни ольвийского полиса. С конца III в. до н. э. происходит замирание жизни на поселениях сельскохозяйственной округи, при этом Ольвия лишается товарного производства сельскохозяйственной продукции, что ведет к сокращению торговли.

Точку зрения К. Смирнова о тождестве «саев» и царских сарматов поддерживает Н. Лысенко, если под саями иметь в виду племя сарматских завоевателей – языгов. Подтверждение этого вывода находим у Аппиана (II в. до н. э.), в его реплике о том, что когда Митридат VI Евпатор «перешел в Европу (то присоединились) из савроматов, так называемые, царские языги». Именно языги, возглавлявшие на протяжении многих веков авангард сармато-аланского суперэтноса в его движении к западу, могли находиться в исхо-

де III в. до н. э. в окрестностях Ольвии на берегу Буго-Днепровского лимана [11].

Интересным является и расшифровка имени «Сайтафарн». Н. Лысенко считает, что «Сайтафарн» не может означать в дословном переводе «царь удачи – царь счастья», как это явствует из разъяснений некоторых исследователей [14, с. 77]. «Сайтафарн» скорее можно перевести как «приманивший небесную благодать (благополучие)». Приняв от спешно прибывшего в Канкит греческого посольства дары, сарматы объявили эллинским толмачам, что их самих зовут «sajægoj» (осет.) – «обманщики», а их вождя – «Сайтафарн» («ловец удачи») [11].

Однако для нас интересным является сообщение о царе Сайтафарне в контексте дани, которую он требовал с Канкита и Ольвии. Так как они упоминаются вместе в контексте одного события, очевидно, что Канкит находился в поле действия Ольвийской хоры на берегу Южного Буга.

В этом плане, важным является вывод А. Дзиговского относительно того, что на хоре Ольвии начала второй трети – второй половины III в. до н. э. археологически фиксируются поселения, погибшие в результате каких-то военных действий, заброшенные или покинутые своими обитателями и продолжающие свое существование, что как нельзя лучше соответствует той модели взаимодействий греков и варваров (в данном случае сарматов) в Северо-Западном Причерноморье, которая является универсальной. Если же, принять во внимание и данные эпиграфических документов, то не покажется таким уж невероятным видеть главную причину многих бед и несчастий ольвиополитов, столь жизненно отображенных в «Декрете в честь Протогена», в появлении вблизи Ольвии новых хозяев степи – сарматов, которые начинают осваивать окружающие ее территории, по меньшей мере, из середины III в. до н. э. [5, с. 24–24].

Поэтому Канкит вполне можно отнести к поселениям Ольвийской хоры, которые были уничтожены в результате каких-либо военных действий. Впоследствии, о них не сохранилось больше никакой информации.

Теперь попробуем локализовать на современной местности возможное размещение поселения Канкит.

С археологической точки зрения, под название Канкит подходит поселение Николаев VI – самый северный форпост Ольвийского государства, описанное николаевским археологом И. Снытком. Он указывает, что наиболее интересным среди античных памятников на территории Николаева является древнегреческое поселение, обнаруженное в 1964 г. экспедицией Николаевского краеведческого музея при проведении строительных работ на территории судостроительного завода имени 61 Коммунара. Большая часть территории памятника застроена заводскими сооружениями, что затрудняет топографическую съемку его площади и определение границ. Представление о древнем рельефе местности дает план Адмиралтейства и гавани, составленный в сентябре 1802 г. архитектором К. Орловым. Судя по этому плану, перед нами весьма удобный в стратегическом отношении пункт, с юга, востока и запада ограниченный глубокими оврагами, а из севера – крутым берегом реки Ин-

гул, в районі слияння його з Южним Бугом. Памятник займав відносно невелику площу – 1–1,2 га, мав напівквадратну форму. Пониження, відмічене на чертежі в північно-західній частині могло бути в'їздом. Дані топографії, навіть на перший погляд, дозволяють передположити, що поселення при наявності найпростіших засобів фортифікації і невеликого добре навченого гарнізону, могло відобразити загрозливу йому агресію. Необхідно також відзначити, що пам'ятник знаходиться в зручній бухті, яка в кінці XVIII в. не зря була використана для будівництва однієї з перших судноверфів [18, с. 25–26].

Основна маса знахідок Николаєва VI належить до IV – III вв. до н. е. Найбільш значущим інтересом представляє знахідка керамічних труб античного водопроводу, зафіксованих в разі розрізу котлована. Керамічні труби за аналогічними знахідками з Ольвії датуються елліністичним часом. Ніть зафіксованої частини водопроводу орієнтована з півночі на південь. Античний водопровід, виявлений в Нижньому Побужжі вперше за межами Ольвії суттєво доповнює наші дані про благоустрій поселень ольвійської сільськогосподарської округи. В той же час, знахідка свідчить про урбанізований характер поселення і його неординарність відносно інших пам'яток Ольвії [18, с. 27].

Николаєв VI серед основної маси поселень ольвійської округи має ряд особливостей. Це, зокрема, незважаючи на найбільшу віддаленість від центру поліса, наявність водопроводу, прекрасне географічне положення при злитті Южного Буга і Інгула. Зручна гавань з перекриваючою устя річки піщаною пересипкою, а також вигідне в фортифікаційному відношенні розміщення. Виходячи з особливостей Николаєва VI, можна допустити, що поселення могло виконувати прикордонні і митні функції, а також мати статус, аналогічний поселенню на острові Березань. Через слабку дослідженість, поки лише гіпотетично можна передполагати, до якого типу укріплень належав Николаєв VI. Судячи з невеликої площі, ми маємо справу з надійно укріпленим опорним пунктом, в функції якого входив контроль над верхів'ям Бугського лимана і устям Інгула [18, с. 28].

Поэтому переправляться саям во главе с царем Сайтафарном удобнее всего было именно здесь. И логично, что сообщения в Ольвию было направлено из ее форпоста.

Не менш важливою є історія некрополя поселення Николаєв VI або, можливо, Канкіта. В 20-х роках ХХ в. директор Николаєвського історико-археологічного музею Ф. Каминський досліджував античний некрополь в г. Николаєв, розташований на вулиці Адміральській поруч матеріальних воріт судоремонтного заводу імені 61-го Коммунара, знайдений в час земельних робіт. Однак, його цілесловні записи про знахідку несуть неповний і фрагментарний характер. Незвідомо загальне кількість могил, відсутні малюнки і фотографії. З знахідок вказані чорнолакова посудина, амфори з клеймами, залізні ножі, гвинти, бронзові наконечники стріл, згідно

яких некрополь умовно можна датувати IV – III вв. до н. е. [17, с. 26].

Некрополь знаходиться на північній стороні Николаєвського півострова, на плато лівого берега р. Інгул. Загальна площа пам'ятника не встановлена. Враховуючи нещодавні розкопки в районі парку Коммунарів, можна зробити висновок, що некрополь був витягнутий широкою смугою з південно-заходу на північ-схід уздовж лівого берега р. Інгул.

Охоронні розкопки проводились експедицією Науково-дослідницького центру «Лукомор'є» (директор К. Горбенко) під керівництвом А. Смирнова, який і встановив, що в результаті робіт були відкриті і досліджені три нові пам'ятники античної епохи: могильник Александрівський, могильник сарматського часу в районі Старофлотських казарм і частина оборонного рову римського часу. Знову відкриті об'єкти розташовані в безпосередній близькості від поселення Николаєв VI.

В контексті нашого дослідження важливими є дві пам'ятки. Во-перше, могильник Александрівський – як некрополь поселення Николаєв VI. Во-друге – могильник сарматського часу, що підтверджує наявність сарматів на цій території.

Величини і межі могильника Александрівського в даний час точно не встановлені, оскільки територія, на якій він знаходиться, була неодноразово перепланована при міському будівництві. На могильнику були досліджені 25 захоронень класично-елліністичного часу.

Серед знакових знахідок необхідно виділити известнякову антропоморфну стелу висотою 65 см, шириною 35 см (у основанні), 19 см (в верхній частині) і товщиною 13 см. На одній стороні стели був зроблений виріз довжиною і глибиною 13 см (Погребення № 7) і бронзовий браслет з несомкнутими кінцями, оформленими в вигляд змієвих голівок (Погребення № 16).

Судячи з наявних матеріалів, могильник Александрівський функціонував протягом всього IV в. до н. е., а можливо, і більшого періоду. Не виключено, що верхня межа пам'ятника може бути піднята до середини III в. до н. е. Об цьому свідчать серо-глиняна гончарна посудина, яка зустрічається на некрополі Ольвії в погребеннях елліністичного часу, а також колчанні набори трикутних наконечників з прихованою втулкою, що характерно для другої половини IV – першої половини III в. до н. е. [15, с. 149–164].

Таким чином, «Декрет на честь Протогена», опублікований і перекладений В. Латышевим, до даний час залишає нерозв'язаними ряд історичних загадок. Назва «Канкіт», відоме з одного збереженого епіграфічного джерела можна спробувати локалізувати, використовуючи археологічні, лінгвістичні і фольклорні матеріали.

Існуючі на сьогодні версії місцезнаходження поселення Канкіт, зустрічаються в роботах Н. Лагуты, І. Фабриціуса, М. Болтенка, І. Снытка не є достатньо переконливими.

С нашей точки зрения под названием Канкит следует считать поселение Николаев VI. А доказательный ряд выглядит следующим образом:

– Поселение Николаев VI самый северный форпост Ольвийского государства, жители которого контролировали переправу через р. Ингул. Учитывая, что «царь Сайтафарн явился на ту сторону», логичным было переправляться именно в районе Николаева VI.

– Датировка события, описанного в «Декрете в честь Протогена», учитывая современные исследования, относится к последним десятилетиям III в. до н. э. Находки на территории Николаева VI и некрополя Александровского И. Снытко и И. Смирнов датируют IV – III в. до н. э.

– Учитывая точку зрения К. Смирнова о тождестве саев и сарматов (языгов), которую поддерживает Н. Лысенко, не является случайным обнаружение могильника сарматского времени возле Николаева VI.

Список використаних джерел

1. Болтенко М. Ф. Канкит ольвийского декрета в честь Протогена // Советская археология. – 1958. Т. XXVIII. – С. 107–109.
2. Гаврилюк Н. А. Каменское городище и его округа // Проблемы скифо-сарматской археологии, 1987. – С. 31–32.
3. Граков Б. Н. Каменское городище на Днепре // Материалы и исследования по археологии СССР. – № 36. – М. : Издательство АН СССР, 1954. – 240 с.
4. Декрет в честь Протогена. Вторая половина III в. IPE 12 № 32. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sno.pro1.ru/lib/skrzhinskaya/18.htm> (15.04.2015).
5. Дзиговский А. Н. Очерки истории сарматов Карпато-Днепровских земель. – Одесса: Гермес, 2003, 240 с.
6. Каришковский П. Й. До питання про дату ольвійського декрету на честь Протогена // Археологія. – 1968. – Т. XXI. – С. 95–105.
7. Книпович Т. Н. Эпиграфические находки из раскопок Ольвии 1920–1954 гг. // Советская археология. – 1958. – Т. XXVIII. – С. 162–177.
8. Книпович Т. Н. К вопросу о датировке Ольвийского декрета в честь Протогена // Вестник древней истории. 1966. – № 2. – С. 142–149.
9. Лагута М. Историчні місця, пам'ятки старовини і мистецтва на Миколаївщині. – Николаев : Типографія ім. В. І. Леніна, 1926. – 211 с.
10. Латышев В. В. Исследования об истории и государственном строе города Ольвии. СПб : Тип. В. С. Балашева, 1887. – 294 с.
11. Лысенко Н. Н. Саи царя Сайтафарна и сарматы царские (Вновь о проблеме сарматской военной экспансии на территорию Великой Скифии) // Древности Кубани. – 2003. Выпуск 19. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://iratta.com/materials/sarmaty/2712-sai-carja-sajtafarna-i-sarmaty-carskie.html> (15.04.2015).
12. Новосадский Н. И. Об ученых трудах академика Василия Васильевича Латышева // Советская археология. 1958. Т. XXVIII. – С. 5–6.
13. Паспортна інформація. Городище в урочищі Скелька. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.pslava.info/Oleksandrivka_S_HillfortSkelka_PasportnaInformacija_126103.html (15.04.2015).
14. Симоненко А. В., Лобай Б. И. Сарматы Северно-Западного Причерноморья в I в. н. э. – К. : Наукова думка, 1991. – 112 с.
15. Смирнов А. И. Александровский – новый могильник хоры Ольвии в г. Николаев // Древности Северного Причерноморья III – II вв. до н. э. – Тирасполь : Приднестровский государственный университет имени Т. Г. Шевченко, 2012. С. 149–164.
16. Смирнов К. Ф. Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии. – М. : Наука, 1984. – 184 с.
17. Снытко И. О. Поховальный обряд населения хори Ольвии IV – III ст. до н. э. // Археологія. – 2009. – № 3. – С. 25–34.
18. Снытко И. Поселение Николаева – VI, как северный форпост Ольвийского государства // Південна Україна: проблеми історичних досліджень. Збірник наукових праць. Ч. I. Миколаїв: МДПІ, 1998. С. 25–29.
19. Снытко И. А., Касьяновский В. А. Богоявленск и его окрестности: Историко-краеведческие очерки. Симферополь : Таврида, 2012. – 204 с.
20. Трубачев О. Н. Indoarica в Северном Причерноморье. М.: Наука, 1999. – 325 с.
21. Фабрициус И. В. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР. К. : Издательство АН УССР, 1951. – 150 с.
22. Шелов Д. Б. Северное Причерноморье 2000 лет назад. – М. : Наука, 1975. – 185 с.

Ю. В. Котляр,
д-р ист. наук, профессор, заведующий кафедрой истории,
Н. В. Шевченко,
преподаватель кафедры истории,
ЧНУ ім. Петра Могили, г. Николаєв, Україна

КАНКИТ – ФОРПОСТ ОЛЬВИЙСКОГО ГОСУДАРСТВА (К ВОПРОСУ О МЕСТОНАХОЖДЕНИИ ПОСЕЛЕНИЯ В СООТВЕТСТВИИ С «ДЕКРЕТОМ В ЧЕСТЬ ПРОТОГЕНА»)

Проблема местонахождения поселения Канкит, указанного в «Декрете в честь Протогена», до настоящего времени является дискуссионной. Существующие на сегодня версии, встречающиеся в работах Н. Лагуты, И. Фабрициуса, М. Болтенка, И. Снытко не являются достаточно убедительными. С нашей точки зрения под названием Канкит следует считать поселение Николаев VI. Так как это самый северный форпост Ольвийского государства, жители которого контролировали переправу через р. Ингул. Поэтому саям царя Сайтафарна логичным было переправляться именно в этом районе.

Датировка события, описанного в «Декрете в честь Протогена», учитывая современные исследования, относится к последним десятилетиям III в. до н. э. Находки на территории Николаева VI и некрополя Александровского, И. Снитко и И. Смирнов датируют IV – III в. до н. э. Учитывая точку зрения К. Смирнова о тождестве саев и сарматов (языгов), которую поддерживает Н. Лысенко, не является случайным обнаружение могильника сарматского времени возле Николаева VI.

Ключевые слова: Канкит; Ольвия; «Декрет в честь Протогена»; эпиграфика; археология; Николаев VI.

Yu. Kotlyar,
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of History,
N. Shevchenko,
Teacher of the Department of History,
Petro Mohyla Black Sea National University Mykolaiv, Ukraine

KANKIT – OUTPOST OLVIA STATES (ON THE ISSUE OF THE LOCATION OF THE SETTLEMENT'S IN ACCORDANCE WITH THE «DECREE IN HONOR OF PROTOGEN»)

The problem of the Kankit settlement's whereabouts mentioned in the «Decree in honor of Protogen», until the present times has been disputable. Existing versions presented in the works of N. Laguta, I. Fabricius, M. Boltenko, I. Snitko do not seem to be conclusive enough. In our opinion under the name of Kankit the settlement of the Nikolaev VI should be meant. As it is the Northern Outpost Olvia States, the citizens of which controlled the crossing through the river Ingul. Therefore it was reasonable for Sais of king Saitafarn to cross exactly in this region.

The event described in the «Decree in honor of Protogen», taking into account modern studies, dates back to the last decades of III century B. C. The findings on the territory of Nikolaev VI and Alexander's necropolis are attributed to the IV – III centuries B. C. by I. Snitko and I. Smirnov. Taking into account the point of view of K. Smirnov about the semblance of Sais and Sarmats (Iazyges), which is supported by N. Lisenko the discovery of the Sarmatian tomb near Nikolaev VI, was not coincidental.

Key words: Kankit; Olvia; «Decree in honor of Protogen»; epigraphy; archaeology; Nikolaev VI.

Рецензенти: Левченко Л. Л., д-р іст. наук, доцент;
Шкляж Й. М., д-р іст. наук, професор.

ІСТОРІЯ СКАНДИНАВСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ В НІМЕЦЬКИХ УНІВЕРСИТЕТАХ (XVII–XXI століття)

У цій статті проаналізовано та охарактеризовано розвиток скандинавської філології в німецьких університетах (XVII–XXI ст.), а саме: данієзнавство, ісландієзнавство, норвегієзнавство, фарерознавство, фінляндієзнавство, шведієзнавство. Скандинавська філологія представлена в 11 німецьких університетах. За Новим універсальним лексиконом «Університет, вищий навчальний заклад, який в цілому сприяє розвитку науки завдяки дослідженню та навчанню. Відвідування університету передбачає наявність випускних іспитів у середній школі. Щонайменше через чотири роки по закінченню навчання складаються державні іспити. Залежно від різновиду іспита присвоюються вчені ступені. Назва «університет» прослідковується в середньовічному понятті *Universitas magistrorum et scholarium* («Організація викладачів та тих, хто навчається»), яка пізніше тлумачилось як *Universitas literarum* («Цілісність наук»). На початку XIII ст. університет у Парижі, який отримав привілеї від Папи Римського став вихідним пунктом і взірцем для західних університетів. Саме там почали класифікувати вчені ступені (бакалавр, ліцензіат, магістр, доктор). Перший німецький університет засновано 1348 р. у Празі Карлом IV».

Ключові слова: данієзнавство; ісландієзнавство; історична хронологія; норвегієзнавство; скандинавська філологія; університет; фарерознавство; фінляндієзнавство; шведієзнавство.

Постановка наукової проблеми та її значення.

Предметом дослідження скандинавістики є мови Данії, Ісландії, Норвегії, Фарерських островів, Фінляндії та Швеції. «*Skandinavien, Skandinavische Halbinsel, N-europ. Halbinsel zwischen dem Europäischen Nordmeer, dem Atlantik, der Ostsee u. deren Finnischen Meerbusen, 1950 km lang, bis 800 km breit, 775 000 km² mit 13 Mio. Ew.; umfasst die Staaten Norwegen u. Schweden u. von Finnland den äußersten NW*» [4, с. 877]. Так, перші скандинавські студії в університеті ім. Георга-Августа м. Гьоттінген з'явилися одночасно із заснуванням навчального закладу (1737 р.), і, тому, вже на сучасному етапі залишаються єдиним напрямом у федеральній землі Нижня Саксонія. Своєї інтенсивності скандинавські студії в університеті ім. Гумбольдта м. Берлін набули завдяки історику Ф. Рюсу (**F. Rühs, 1781–1820**), і саме з того часу скандинавістика активно розвивається. 4.10.1918 р. вперше в Німеччині, а саме в університеті ім. Ернста Моріца Арндта м. Грайфсвальд за ініціативою уряду створено скандинавський інститут (**Nordisches Institut**), з якого у 1933–1945 рр. виникли інститути: данський (**Dänisches Institut**), норвезький (**Norwägisches Institut**) та ісландський (**Isländisches Institut**).

Витоки вивчення фінноугристики як самостійної дисципліни в університеті ім. Людвіга-Максиміліана мали місце вже у 1930-ті рр., а заснування та становлення Інституту фінноугристики (**Institut für Finnougristik**) відбувалось після Другої Світової війни. В

університеті ім. Георга-Августа м. Гьоттінген 1947 р. виникає фінно-угорський семінар, який є єдиним у Нижній Саксонії та найстарішим у Німеччині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. З-поміж дослідників скандинавської філології варто зазначити російських учених: ісландська мова – Стеблин-Каменский М. И. [3]; норвезька мова – Берков В. П. [1]. Серед німецьких учених-скандинавістів, праці яких присвячені певній мові та культурі є: фарерська мова та література – Norbert B. Vogt та Detlef Wildraut [6]. На жаль, праці українських науковців, які присвячені означеній проблемі відсутні.

Формулювання завдання дослідження. Завдання полягає у тому, щоб проаналізувати та охарактеризувати становлення та розвиток скандинавської філології в німецьких університетах, а саме: данієзнавство, ісландієзнавство, норвегієзнавство, фарерознавство, фінляндієзнавство, шведієзнавство (XVII–XXI ст.) в аспекті історичної хронології.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Скандинавська філологія представлена в 11 німецьких університетах, а саме:

1. Університет м. Кельн – (21.05.1388–28.04.1798 рр.); (з 28.05.1919 р.) (**Universität zu Köln**) [7]:

На філологічному факультеті («**Philologische Fakultät**») представлено «Інститут скандинавістики/фенністики» («**Institut für Skandinavistik/Fennistik**»).

2. Університет ім. Ернста Моріца Арндта м. Грайфсвальд – 17.10.1456 р. (**Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald**) [8]:

Німецько-шведські культурні відносини мають в університеті славетні традиції та давню історію. У XVII ст. шведську філологію викладали Георг Штірнхільм (**Georg Stirnhelm, 1598–1672**) та Лассе Люцідор (**Lasse Lucidor, 1638–1674**). Протягом 1782–1790 рр. світ побачив «Німецько-шведський та шведсько-німецький словник» (**«Deutsch-Schwedische und Schwedisch-Teutsche Wörterbuch. Tysk och Swensk, samt Swensk och Tysk Ord-Bok»**). З 1782 р. в університеті працювали історик-скандинавіст Йоганн Георг Мьоллер (**Johann Georg Möller, 1729–1807**) та фахівець з північних студій (шведська мова та література) Карл Густав аф Леопольд (**Carl Gustav af Leopold, 1756–1829**). Професор філософії та фахівець зі шведського державного права Йоганн Карл Денерт (**Johann Carl Dahnert, 1719–1785**) видав у 1784 р. «Короткий німецько-шведський кишеньковий лексикон з додаванням тлумачень французькою мовою» (**«Kurzgefaßtes Deutsches und Schwedisches Hand-Lexicon mit angefügten Französischen Bedeutungen»**). 1796 р. Густав Сйоборьг (**Gustav Sjöborg**) видав «Викладання шведської мови для німців» (**«Schwedische Sprachlehre für Deutsche»**).

Так, Карл Роберт Клемпін (**Karl Robert Klempin, 1816–1874**) є фахівцем з давньопівнічної філології та скандинавської міфології, який захистив другу дисертацію (хабілітація) за темою «Пісні про Едду». Його послідовниками є: Фрідріх Фогт (**Friedrich Vogt, 1875**), Теодор Зібс (**Theodor Siebs, 1891/92**), Йоганнес Брунір (**Johannes Bruinier, 1893–1898**) та Йоганнес Штош (**Johannes Stosch, 1906/07**).

4 жовтня 1918 р. вперше у Німеччині відкрився «Північний інститут» (**«Das Nordische Institut»**). Очільником якого став професор, двічі доктор Густав Дальман (**Prof. Dr. Dr. Gustav Dalman, 1855–1941**).

На сучасному етапі на філософському факультеті (**«Philosophische Fakultät»**) є «Інститут фенністики та скандинавістики» (**«Institut für Fennistik und Skandinavistik»**). Тут представлено такі кафедри, як: кафедра фенністики (**Lehrstuhl für Fennistik**), кафедра новітніх скандинавських літератур (**Lehrstuhl für Neuere Skandinavische Literaturen**), кафедра скандинавського мовознавства (**Lehrstuhl für Skandinavistische Sprachwissenschaft**), кафедра північної філології: медіавістика та історичне мовознавство (**Lehrstuhl für Nordische Philologie: Mediävistik und Historische Sprachwissenschaft**), лекторати з усіх скандинавських мов (**Lektorat Dänisch, Finnisch, Isländisch, Norwägisches, Schwedisch**).

3. Університет ім. Альберта-Людвіга м. Фрайбург – 21.09.1457 р. (**Albert-Ludwigs-Universität Freiburg**) [9]:

У навчальному закладі є мовознавчі «Семинари та інститути» (**«Seminare und Institute»**), серед яких є «Скандинавський семінар» (**«Skandinavisches Seminar»**).

4. Університет ім. Людвіга-Максиміліана м. Мюнхен: м. Інгольштадт (1472–1800 рр.), м. Ландсхут (1800–1826 рр.), м. Мюнхен (з 1826 р.) (**Ludwig-Maximilians-Universität München**) [10]:

На факультеті 01 «Мовознавство та літературознавство» (**«Sprach- und Literaturwissenschaft»**) діє

відділення I (**«Department I»**), де функціонує нордистика (**«Nordistik»**).

5. Університет ім. Еберхарда та Карла м. Тюбінген – 11.03.1477 р. (**Eberhard Karls Universität Tübingen**) [11]:

За напрямом підготовки 04 «Новітня філологія» (**«Fachbereich 04: Neuphilologie»**) закріплено спеціальність «Скандинавістика» (**«Skandinavistik»**).

6. Університет ім. Крістіана Альбрехта м. Кіль – 05.10.1665 р. (**Christian-Albrechts-Universität zu Kiel**) [12]:

На філософському факультеті представлено науковий напрям підготовки/«Мови та літератури» 02 (**«Wissenschaftsbereich 02/Sprachen und Literaturen»**), до складу якого входить «Інститут скандинавістики, фізистики та загального мовознавства» (**«Institut für Skandinavistik, Frisistik und Allgemeine Sprachwissenschaft – ISFAS»**) з відділенням «Скандинавістики» (**«Abteilung für Skandinavistik»**). Вивчення мов національних меншин (фризька мова) є складовою мовної політики університетів Німеччини. Завдяки урядовій підтримці, національні меншини відстоюють своє право на вивчення рідної для них мови та культури. Так, на територіях федеральних земель Шлезвіг-Гольштайн та Нижня Саксонія мешкають фрізи. Давні традиції вивчення фризистики пов'язані саме з університетом ім. Крістіана-Альбрехта м. Кіль. Уперше викладання фризської мови почалося у зимовому триместрі 1879–1880 рр. відомим германістом Г. Мьоллером (**G. Möller, 1850–1923**) та продовжилося завдяки плідній діяльності В. Штеллера (**W. Steller, 1895–1971**), К. Ф. Кауфмана (**C. F. Kaufmann**) та Ф. Брауна (**F. Braun**).

7. Університет ім. Георга-Августа м. Гьоттінген – 1734/37 р. (**Georg-August-Universität Göttingen**) [13]:

В університеті діють багато мовознавчих відділень (**«Abteilungen»**), серед яких є «Скандинавський семінар» (**«Skandinavisches Seminar»**).

8. Університет ім. Фрідріха-Олександра м. Ерланген та м. Нюрнберг – 1742 р. м. Байройт та 1743 р. м. Ерланген (**Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg**) [14]:

На «Філософському факультеті та напрямом підготовки – теологія» (**«Die Philosophische Fakultät und Fachbereich Theologie»**) [15] є відділення «Германістики та компаративістики» (**Department «Germanistik und Komparatistik»**) зі спеціальністю «Північна філологія» (**«Nordische Philologie»**), якою керує проф., д-р Зеелов (**Prof. Dr. Seelow**).

9. Вестфальський університет ім. Вільгельма м. Мюнстер – 16.04.1780 р. (**Westfälische Wilhelms-Universität (Münster)**) [16]:

За напрямом підготовки 09 «Філологія» (**«Der Fachbereich 09: Philologie»**) [17] функціонує «Інститут північної філології/скандинавістики» (**«Institut für Nordische Philologie/Skandinavistik»**).

10. Університет ім. Вільгельма Гумбольдта м. Берлін – 16.08.1809 р., початок занять 10.10.1810 р. (**Humboldt-Universität zu Berlin**) [18]:

На філософському факультеті II (**«Philosophische Fakultät II»**) є «Інститут північної Європи» (**«Nord-europa-Institut»**).

11. Університет ім. Йоганна Вольфганга Гете м. Франкфурт – 1914 рр. (**Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main**) [19]:

У навчальному закладі є інститут 10 «Новітні філології» (Institut 10 «Neuere Philologien»), до якого входить «Інститут скандинавістики» («Institut für Skandinavistik») [20].

«Bertelsmann. Das neue Universallexikon» («Бертельсманн. Новый универсальный лексикон») розкриває зміст термінів, а саме:

ДАНІЄЗНАВСТВО

«Dänemark. Amtssprache(n): Dänisch.

Geschichte: Die erste staatl. Zusammenfassung D.s. gelang im 10. Jh. Im 11 Jh. eroberte König **Sven Gabelbart** England; **Knut d. Gr.** (1018–1035) beherrschte Norwegen, England u. Schottland. Das dän. Ostseereich fiel Anfang des 13. Jh. auseinander. **Waldemar IV. Atterdag** (1340 – 75) hielt die Auflösung des Reichs auf. Seine Tochter **Margarete** gründete 1397 die Union aller drei Reiche des Nordens (**Kalmarer Union**). Die Union mit Schweden zerbrach 1523. **Christian III.** führte 1536 durch einen Staatsreich die Reformation ein. 1658 ging der gesamte Besitz auf der skandinav. Halbinsel an Schweden verloren. 1814 (Kieler Friede) musste D. auch den Verlust Norwegens hinnehmen. Nach den dt.-dän. Kriegen 1848–1850 u. 1864 musste D. Schleswig, Holstein u. Lauenburg an Östr. u. Preußen abtreten. Eine Volksabstimmung brachte 1920 einen Teil Nordschleswigs an D. Von 1940–1945 war D. von dt. Truppen besetzt. 1973 erfolgte der dän. Beitritt zur EG. 1979 wurde dem zu D. gehörenden Grönland Autonomie zugestanden. Staatsoberhaupt ist seit 1972 Königin **Margarete II.** Von 1993–2001 war der Sozialdemokrat P. N. **Rasmussen** Min.-Präs. Er wurde von dem liberalen A. F. **Rasmussen** abgelöst» [4, c. 180].

ІСЛАНДІЄЗНАВСТВО

«Island. Amtssprache(n): Isländisch.

Geschichte: I. wurde 825 erstmalig beschrieben u. seit 874 von Norwegen her besiedelt. Außerdem wanderten Kelten ein. 1000 wurde die Insel christianisiert. 1262 unterstellte sich I. dem norw. König. 1380 wurde I. Dänemark angeschlossen. Um 1550 setzte sich dann die Reformation durch. 1874 erhielt I. eine Verf., die dem Land die innere Autonomie gewährte. 1918 wurde I. ein selbstständiges Kgr., in Personalunion mit Dänemark verbunden. 1944 wurde die polit. Verbindung mit Dänemark gelöst u. unabhängige R. 1949 trat I. der NATO bei. Seit 1996 ist **Olafur Ragnar Grimsson** Staatspräsident» [4, c. 434].

НОРВЕГІЄЗНАВСТВО

«Norwegen. Amtssprache(n): Norwegisch.

Geschichte: **Harald Schönhaars** Sieg (um 872) über die Stammeskönige vereinigte N. **Olaf I. Trygvasson** sowie **Olaf II., der Heilige**, christianisierten das Land. **Haakon IV. Haakonsson** (1217–1263) konnte die Königsmacht endgültig festigen. Er sicherte dem Land den Besitz Islands u. Grönlands. 1319 wurde N. in Personalunion mit Dänemark. Königin **Margarete** vereinigte 1397 die drei Reiche N., Dänemark u. Schweden in der **Kalmarer Union**. (Die dän. Könige blieben bis 1814 auch Könige von N.). N. behielt den Status einer dän. Prov. Im Kieler Frieden 1814 kam N. an Schweden. 1905 wurde die Union aufgelöst. Der dän. Prinz **Karl** wurde zum König gewählt u. regierte als **Haakon VII.** bis 1957. N. blieb während des 1. Weltkriegs neutral. Im 2. Weltkrieg wurde

N. 1940–1945 von dt. Truppen besetzt. 1949 trat N. der NATO bei. N. ist Gründungsmitglied der UN u. Mitgl. des Nordischen Rats. Staatsoberhaupt ist seit 1991 König **Harald V.** Min.-Präs. ist seit 2005 J. **Stoltenberg**. – N. ist eine konstit. Erbmonarchie auf parlamentar.-demokrat. Grundlage» [4, c. 681].

ФАРЕРОЗНАВСТВО

«На основе первого рукописного собрания баллад датский лингвист **Расмус Раск** составил первую грамматику фарерского языка. До середины XIX в. фарерский язык, существовавший лишь в устной форме (во всех сферах безраздельно господствовал датский язык), не имел орфографической нормы. Она была создана в 1846 г. **В.У. Хаммерсхаймбом**. С небольшими модификациями она действует и по сей день. В основу своей системы **Хаммерсхаймб** положил нормализованную древнеисландскую орфографию» [1, c. 161].

Видатними представниками фарерської літератури XX–XXI ст. є: **Andras Mortensen** (*1960); оповідач, перекладач, літературний критик **Hanus Kamban** (*1942); письменник, есеїст, літературний критик **Carl Jóhan Jensen** (*1957); лірик, поет, романіст, есеїст, критик у галузі культурознавства **Gunnar Hoydal** (*1941); романіст, літературознавець, культурознавець **Jógvan Isaksen** (*1950); прозаїк **Oddvør Johansen** (*1941); лірик-експерименталіст, літограф, митець з монтажу **Tóroddur Poulsen** (*1957); лірик, оповідач **Jóanes Sekjær Nielsen** (*1953); архітектор, дитячий автор-сценарист **Bárður Oskarsson** (*1972).

ФІНЛЯНДІЄЗНАВСТВО

Duden тлумачить: «Finnland; Finnländer (⁴ Finne mit schwed. Muttersprache); Finnländerin; finnländisch» [5, c. 460].

«Finnland. Amtssprache(n): Finnisch, Schwedisch.

Geschichte: Im 2. Jh. n. Chr. Wanderten die Finnen von O her ein. Im 13. Jh. wurde F. schwed. Provinz. 1809 wurde F. Großfürstentum des russ. Zaren, behielt jedoch seine innere Selbstständigkeit. Am 6.12.1917 erklärte der Landtag F. Für unabhängig. Am 21.6.1919 wurde F. Republik. 1930 erzwang der Bauernmarsch (**Lappobewegung**) nach Helsinki die Anschaltung des Bolschewismus aus dem innenpolit. Leben. Die Sowjetunion provozierte 1939 einen Krieg (**Winterkrieg**), in dem F. unterlag. 1941 – 44 kämpfte F. auf der dt. Seite gegen die Sowjets, schoss jedoch am 19.9.1944 einen Waffenstillstand. F.s. Selbstständigkeit konnte dadurch bewahrt werden. Durch den Pariser Friedensvertrag 1947 erkannte F. die Gebietsverluste an die UdSSR an. Der Beistandspakt von 1948 bestimmte bis zur Auflösung der UdSSR 1991 die Außen- u. Innenpolitik F.s. Staats-Präs. wurde 1946 J. K. **Paasikivi**, 1956 U. **Kekkonen**, 1982 **Koivisto**, 1994 M. **Ahtisaari** u. 2000 T. **Halonen**. Min.-Präs. ist seit 2003 M. **Vanhanen**. 1995 wurde F. Mitgl. Der EU.» [4, c. 279].

ШВЕДІЄЗНАВСТВО

«Schweden. Amtssprache(n): Schwedisch.

Geschichte: In vorgeschichtl. Zeit waren Süd- u. Mittel-S. von Germanen besiedelt. Im 9. u. 10. Jh. war S. Ausgangsland zahlr. Wikingerzüge. Allmählich bildete sich eine staatl. Ordnung heraus. Der schwed. König **Albrecht III.** Untergang 1384 der Königin **Margarete I. von Dänemark**. Die Folge war die Vereinigung S.s mit Dänemark u. Norwegen (**Kalmarer Union**). Erst unter **Gustav Wasa**

1523 wurde S. wieder selbstständig. Nach der Einführung der Reformation wurde das Land unter **Gustav II. Adolf** u. im Dreißigjährigen Krieg europ. Großmacht u. erwarb zahlr. Neue Territorien, die im 2. Nord. Krieg (1700–1721) wieder verloren wurden. Die Beteiligung **Gustavs IV. Adolf** (1792–1809) am Krieg gegen Napoleon I. führte zum Verlust Vorpommerns, Strahlsunds u. Finnland. Mit **Karl XIV. Johan** (1818–1844) begann das Haus **Bernadotte** (bis heute). Unter seiner Führung gewann S. 1814 Norwegen, das bis 1905 in Personalunion angegliedert blieb. Im 1. u. 2. Weltkrieg blieb S. Neutral. Danach entwickelte sich das Land zu einem modernen Wohlfahrtsstaat. Die Sozialdemokraten regierten das Land 1936–1976 u. Wieder seit 1982. Nach der Ermordung von **O. Palme** wurde 1986 **I. Carlsson** Min.-Präs. 1991–1994 stand **C. Bildt** an der Spitze einer konservativen Reg. 1994 wurde erneut **Carlsson** Min.-Präs. 1995 trat S. der EU bei. 1996 wurde **Carlsson** von **G. Persson** im Amt abgelöst. Seit 2006 regiert eine bürgerl. Mehrheits-Reg. unter Führung von **F. Reinfeldt**. Staatsoberhaupt ist seit 1973 König **Carl XVI. Gustav**» [4, c. 856].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз джерельної бази дозволив дійти висновку того, що означена проблема не була об'єктом спеціального вивчення у вітчизняній історичній науці.

Перспективи подальших досліджень:

1. Дістали подальшого розвитку положення про сутність та особливості використання досвіду реформування мовної освіти (зокрема, скандинавської філології) в університетах Німеччини до України.

2. Налагодження дипломатичних відносин із різними країнами викликало потребу у вивченні цих мов, які ще не вивчалися в університетах. Німецьке суспільство зацікавлене не лише мова на сучасному етапі розвитку, а її витoki. Завдяки цьому з'являються нові напрями вивчення та дослідження мов: скандинавістика (данієзнавство, ісландієзнавство, норвегієзнавство, фарерознавство, фінляндієзнавство, шведієзнавство).

3. Завдяки уважному ставленню уряду країни, мовна освіта в німецьких університетах збагачується вивченням мов і літератур національних меншин, наприклад, вивчення мови *фризів*, що мешкають у федеральних землях Шлезвіг-Гольштайн і Нижня Саксонія.

Список використаних джерел

1. Берков В.П. Введение в германистику: Учеб. для университетов. – М. : Высшая школа, 2006. – 199 с.
2. Берков В.П. История норвежского языка. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2012. 152 с. (Студенческая библиотека).
3. Стеблин-Каменский М.И. Древнеисландский язык / Михаил Иванович Стеблин-Каменский. М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1955. 286 с. (Библиотека филолога).
4. Bertelsmann. Das neue Universallexikon. Gütersloh / München: Wissen Media Verlag GmbH. – S., 1055.
5. Duden. Die deutsche Rechtschreibung. Das umfassende Standardwerk auf der Grundlage der neuen amtlichen Regeln. Bd.1, 24. Auflage. Dudenverlag: Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich. 2006. S. 1216.
6. Norbert V. Vogt, Detlef Wildraut. Literaturland Färöer – Einblicke und Entdeckungen. Verlag: redACtionsbureau Heinz Bück, 464 S. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.faeoer.eu/de/dff-literatur/literaturland-faeoer-das-buch/>. (20 серпня 2017р.).
7. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.uni-koeln.de/>. (26 серпня 2017 р.).
8. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.uni-greifswald.de>. (26 серпня 2017 р.).
9. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.uni-freiburg.de/>. (26 серпня 2017 р.).
10. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.uni-muenchen.de>. (26 серпня 2017 р.).
11. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.uni-tuebingen.de>. (26 серпня 2017 р.).
12. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.uni-kiel.de/>. (26 серпня 2017 р.).
13. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.uni-goettingen.de/>. (26 серпня 2017 р.).
14. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.uni-erlangen.de/> (26 серпня 2017 р.).
15. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.uni-erlangen.de/einrichtungen/fakultaeten/phil/departments.shtml>. (26 серпня 2017 р.).
16. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.uni-muenster.de>. (26 серпня 2017 р.).
17. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.uni-muenster.de/Philologie/fachbereich/institute_seminare/index.html. (26 серпня 2017 р.).
18. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.hu-berlin.de/>. (26 серпня 2017 р.).
19. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.uni-frankfurt.de/>. (26 серпня 2017 р.).
20. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.uni-frankfurt.de/41622234/Institute>. (26 серпня 2017 р.).

Н. В. Мелинчук,

Государственная пограничная служба Украины, г. Николаев, Украина

ИСТОРИЯ СКАНДИНАВСКОЙ ФИЛОЛОГИИ В НЕМЕЦКИХ УНИВЕРСИТЕТАХ (XVII–XXI)

В данной статье проанализировано и охарактеризовано развитие скандинавской филологии в немецких университетах (XVII – XI вв.), а именно: даниеведение, исландиеведение, норвегиеведение, фарерование, финноведение, шведоведение. Скандинавская филология представлена в 11 немецких университетах. Согласно Новому универсальному лексикону «Университет, высшее учебное заведение, который, в целом, способствует развитию науки благодаря исследованиям и обучению. Посещение университета предусматривает наличие выпускных экзаменов в средней школе. Как минимум через 4 года по окончании обучения сдаются государственные экзамены. В зависимости от разновидности экзамена присваиваются ученые степени. Название «университет» прослеживается в средневековом понятии *Universitas magistrorum et scholarium* («Организация преподавателей и тех, кто обучается»), которое позднее толковалось как *Universitas literarum* («Целост-

ность наук»). В начале XIII ст. в университет в Париже, который получил привилегии от Папы Римского стал исходным пунктом и примером для западных университетов. Именно здесь начали классифицировать ученые степени (бакалавр, лицензиат, магистр, доктор). Первый немецкий университет основан в 1348 г. в Праге Карлом IV».

Ключевые слова: даниеведение; исландиеведение; историческая хронология; норвегиеведение; скандинавская филология; университет; фарерование; финновеждение; шведование.

N. Melintschuk,
Staatsgrenztruppen von der Ukraine, Mykolaiv, Ukraine

DIE GESCHICHTE DER SKANDINAVISCHEN PHILOLOGIE AN DEN DEUTSCHEN UNIVERSITÄTEN (XVII–XXI Jh.)

In diesem Artikel analysiert man und charakterisiert man der Entstehung der Skandinavischen Philologie an den deutschen Universitäten (XVII–XXI Jh.), und zwar: die Dänemarkschaft, die Islandschaft, die Norwegenschaft, die Fareristik, die Finnlandschaft, die Schwedenschaft. Skandinavische Philologie stellt man sich an den elften deutschen Universitäten vor. Das neue universal Lexikon: «Universität, Hochschule mit der Aufgabe, die Gesamtheit der Wissenschaft durch Forschung, Lehre und Studium zu pflegen und zu entwickeln. Der Besuch der Universität setzt das Abitur voraus. Die mindestens 4 Jahre dauernden Studiengänge schließen mit Hochschulprüfungen oder dem Staatsexamen ab. Je nach Art der Prüfung verleiht die Universität akademische Grade. Die Bezeichnung Universität geht zurück auf den mittelalterlichen Begriff Universitas magistrorum et scholarium («Körperschaft der Lehrenden und Lernenden»), der später in Universitas literarum («Gesamtheit der Wissenschaft») umgedeutet wurde. Die zu Beginn des 13. Jahrhunderts mit päpstlichem Privileg ausgestattete Universität zu Paris wurde Ausgangspunkt und Muster für fast alle abendländische Universitäten. Von hier nahm auch die Abstufung der akademischen Grade (Bakkalaureus, Lizenziat, Magister, Doktor) ihren Ausgang. Die erste deutsche Universität wurde 1348 in Prag durch Karl IV. gegründet».

Entscheidende Wörter: die Dänemarkschaft; die historische Chronologie; die Islandschaft; die Norwegenschaft; die Färöristik; die Finnlandschaft; die Schwedenschaft; skandinavische Philologie; die Universität.

Рецензенти: Левченко Л. Л., д-р іст. наук, доцент;
Шкляж Й. М., д-р іст. наук, професор.

© Мелінчук Н. В., 2019

Дата надходження статті до редколегії 04.09.2018

РОЗДІЛ 3

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРИОГРАФІЯ

Гайдай О. М.,
канд. іст. наук, доцент кафедри історії,
e-mail: Olha.Hayday@chmnu.edu.ua,
Нестерова М. В.,
провідний фахівець кафедри історії,
e-mail: marianesterowa@ukr.net,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ САКРАЛЬНИХ МІСЦЬ ТА РЕЛІГІЙНОГО СИНКРЕТИЗМУ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

У статті розглядаються основні етапи історіографічних досліджень на основі даних археології щодо сакральних місць Київської Русі. Проаналізовано основні роботи та історіографічні напрями з цієї теми.

Основа будь-якої віри – сакралізація об'єктів і мети існування. Тому поняття сакрального чи священного можна вважати базисом духовної сфери. Е. Дюркгейм уважав, що сакральне згуртовує представників одного культурного пласту, натомість йому протистойть світ індивідуального та побутового.

Інший відомий дослідник сакрального – Мірча Еліаде, спираючись на ідею Р. Отто про «нумінозне», стверджував, що священне – це особлива надприродна сила, що виявляє себе через визначені реальні об'єкти. Цією силою наділяє їх людина, яка бачить за ними «щось ще». У цьому сенсі сакральне може бути співвіднесене з юнгівським архетипом – підсвідомим символом, що має вплив на людей і проектується на предмети і явища дійсності.

Серед загального «сакрального» можна виділити його чисто географічну складову. Це велика кількість географічних об'єктів різноманітного походження, починаючи від об'єктів живої природи (гаї, дерева), наслідків геологічних, сейсмічних процесів до ландшафтних комплексів (зокрема штучно створених), яким унаслідок певних особливостей спостерігачами надається властивість «сакральності». Через це поняття «сакральний географічний об'єкт» сьогодні має велику кількість варіацій і актуальним буде визначити більш чіткі межі географічного поняття сакрального. Саме тому в статті надається визначення поняттю «сакральний». Особлива увага приділяється такому поняттю, як релігійний синкретизм та його відображення в наукових дискусіях.

Ключові слова: сакральний; релігійний синкретизм; історіографія Київської Русі.

Актуальність проведення дослідження священних місць на території сучасної України набуває особливого значення саме зараз, коли почалося духовне відродження населення. Завдяки набутим знанням можна побудувати самостійну і в політичному, і в духовному сенсах державу, виховати морально стійке і духовно багате молоде покоління ХХІ ст.

Прийняття християнства в культурній і політичній традиціях незмінно розглядалося як найважливіший зворотній пункт в історії Київської Русі, при чому наголос дуже довгий час неодмінно робився на позитивних наслідках цього кроку та його необхідності для всього подальшого прогресу земель, що входили до складу Київської Русі. Одна з центральних проблем – співвідношення язичництва та християнства – до середини ХІХ ст. взагалі була «недоторканою», бо церква не дозволяла розглядати їх в одній площині як потенційно рівні світоглядні парадигми. Дев'ять століть трактування питання про хрещення Русі, про

християнізацію та взаємовідношення старої й нової релігій знаходилося під неослабним контролем церкви. Зміцнюючи та прославляючи себе, вона намагалася принизити, очорнити дохристиянські вірування й культуру, побут, соціально-політичну структуру. Язичництво представлялося в душі повчань перших християнських проповідників.

Увага до язичництва різко зросла у ХІХ ст. у зв'язку із зростанням національної самосвідомості. Починає проводитися велика етнографічна робота: збір народних сказань, пісень, прислів'їв, запис народних звичаїв. З'ясувалося, що і в той час, у ХІХ ст., селянин, особливо десь у глибинці, залишався за своїм світоглядом, за суттю, а не формою віри більше язичником, аніж християнином.

Дослідження сакральних місць Київської Русі неможливо без встановлення понятійного апарату. Перш за все, без визначення поняття «сакральний» у

трактуванні визначення сакральної географії та атрибутів сакральних місць.

Термін «сакральний» походить від латинського слова *sacrum* – священна річ або дія, і стосується релігійного культу і ритуалу. Індоевропейські корені сакральності пов'язані з такими значеннями, як «святкувати, святити, освячувати». У давньоруському розумінні сакральність асоціюється з поняттями «святий», «святковий», «святиня». В сучасному значенні «сакральний» передбачає зв'язок відповідного об'єкта з релігійно-шанобливою, божественною і дорогою святинею. Відповідно, сакралізація об'єкта передбачає надання предметам, явищам і людям священного, релігійного змісту [8, с. 36].

Сьогодні поняття «сакральне» набуло значного поширення в різних наукових працях. У них сакральність визначає близькі за значенням, але часто різні за змістом речі. Причиною цього є існування великої кількості різномірних сакральних об'єктів. Серед них не тільки релігійні споруди та будівлі, а й реліквії, об'єкти побуту, релігійні амулети, талісмани, тощо. Кожен із них визначається своїми оригінальними особливостями, неповторними й властивими лише цьому конкретному об'єкту чи місцю. Сучасні погляди на сакральне мають два основні напрями свого розвитку, спричинені існуванням у світі двох глобальних, протилежних точок зору: релігійної та наукової. Перший напрям формують погляди вчених та дослідників, які розглядають сакральне з точки зору божественного, надприродного походження. Вони вважають, що святість деяких об'єктів надана їм богом або його присутністю, і не піддається людському розумінню; вона була в них постійно, з моменту їх формування, й не залежить від людини. З цієї точки зору сакральне та священне (релігійне) ототожнюються. Відповідно другому напрямку, сакральність вважається частиною природи, яку людина на даному етапі розвитку науки не може пояснити. Його можна розглядати, як більш науковий, який дає можливість вивчення сакрального та його проявів. Отже, осмислення явища сакрального з точки зору цих двох поглядів частково співпадають. Окрім священного, сакральне також тісно пов'язане з поняттям «надприродне», містичне. Цей термін також може використовуватися для опису деяких проявів сакральності, для виділення певного об'єкту із загальної маси подібних.

Дослідження культурних центрів Русі надзвичайно цікава та водночас складна тема. Навіть у загальних рисах відтворити релігійні та світоглядні уявлення населення Київської Русі зараз досить складно. Причиною цього є «практично повна відсутність свідчень про дохристиянські релігійні системи та божества» [4, с. 73]. Основний пласт знань про релігійне життя слов'ян науковці отримують завдяки археологічним дослідженням. Широкий спектр археологічних досліджень слов'янських і праслов'янських пам'яток надав у розпорядження дослідників велику кількість археологічних знахідок. Серед них є речі, котрі так чи інакше відображають ідеологічні уявлення давніх слов'ян. Археологічні дослідження давньоруських пам'яток тривають вже більше двох століть. Серед усіх знахідок, чималий пласт займають матеріали, які

стосуються проявів духовного життя тогочасного суспільства – елементи поховальної обрядовості, амулети й предмети християнського культу, священні язичницькі місця й християнські храмові комплекси. У додатку А відображено основні місця археологічних розкопок дохристиянського періоду, що велися на території України (див. Додаток А).

Обговорення та аналіз досліджень закономірно призвів до формування певних течій і напрямків, становлення історіографічних традицій.

Перший етап створення історіографічних робіт – XIX – початок XX ст. Саме тоді серед науковців вирізнилися дві історіографічні школи – міфологічна та релігійна, які відрізнялися на основі методологічних підходів. Міфологічна школа у всіх дискусійних питаннях щодо світогляду давньоруського суспільства вбачала провідну роль язичництва (О. С. Уваров, Л. Нідерле, Н. Є. Бранденбург), а релігійна школа – християнству (О. О. Котляревський, О. А. Спіцин, Д. Я. Самоквасов) [17, с. 20].

Радянська історіографія 1960–70-х рр. розглядала християнізацію Давньої Русі як тривалий процес, а сьогочасні археологічні свідчення поєднання язичницьких і християнських світоглядних проявів зараховують скоріше на бік язичництва. Останнє, за словами Б. О. Рибаква, зберігало пласти різночасових світоглядних уявлень, і християнство нашарувалося на пласт попередніх вірувань, здебільшого являючи собою лише офіційну «оболонку», наповнену традиційним язичницьким змістом [5, с. 75]. Такий напрямок розвитку досліджень був зумовлений спадком радянського упередженого ставлення до християнського культу в цілому, і закономірна перевага у вивченні духовної культури Давньої Русі переходила до проявів язичництва.

Ідеологічні зміни в радянському суспільстві 1980-х рр. призвели до зміни орієнтирів і в історичній науці. З початком 90-х змінюється не тільки суспільна свідомість, але й напрямики в дослідженнях духовної культури. На це певним чином вплинули два фактори. Перший – втрата ідеологічних орієнтирів радянської епохи, другий – тисячолітня річниця хрещення Русі, з нагоди якої виходить цілий ряд монографій, тематичних збірок і матеріалів круглих столів і наукових конференцій. Одночасно, з поділом території колишнього СРСР на незалежні національні держави, історіографія історії та археології Давньої Русі автоматично поділилася на українську, російську та білоруську відповідно до наукових інтересів. Дух національного піднесення спонукає науковців до пошуку національних витоків. У такому контексті тема давніх вірувань стала надзвичайно привабливою, і кількість публікацій із подібної тематики зростає на декілька порядків. Тим не менше, для археології давньоруського періоду фактор «національної» історіографії все ще грає другорядну роль – на практиці усі без винятку «регіональні» проблеми обов'язково знаходять прямі аналогії в інших регіонах Давньої Русі, а їх вирішення лише в рідкісних випадках спираються виключно на «місцеву специфіку».

Сучасний етап дослідження поняття «сакральності» ознаманевувався новим прочитанням досвіду ми-

нулого. Науковці XXI століття все більше вбачають в ньому складні та гармонійні поєднання тогочасної культури з оточуючим середовищем. Все це відображається у роботах сучасних істориків.

Серед українських сучасних дослідників слід відзначити роботи Ю. В. Котляра. У своїх дослідженнях «сакрального» та священних місць Миколаївщини, науковець порушує низку важливих і фундаментальних питань. Наприклад, автор відмічає значимість явища сакральності: «сакральна історія посідає одне з провідних місць серед трансляторів базових духовних цінностей. Опанування ним формує системоутворювальну основу історичних знань» [8, с. 83].

В іншій роботі, присвяченій сакральним місцям Миколаївської області, автор наголошує на важливості сакральності в житті давніх та сучасних українців: «на території України науковці відокремили три місця, з яких спостерігали космос прадавні українці: Кам'яна Могила на річці Молочній, пагорби поблизу Чернігова на Десні та місцевість в районі Миколаєва на Бузі» [9].

Інший сучасний науковець – Завгородній Ю. Ю. досліджував проблематику ідеї сакрального центру в Київській Русі XI – першій третині XIII століття. У процесі аналізу тогочасних писемних пам'яток феномен сакрального центру реконструюється крізь просторово-часові уявлення давньоруських книжників. Завгородній розглядає такі поняття, як «земний рай» і «Єрусалим» – сакральні центри зовнішнього просторового виміру та «Київ» – сакральний максимум топосму Давньої Русі. У кожному з трьох названих випадках окремо розглядається паломництво, яке у середньовічній європейській культурі відіграло надзвичайно важливу роль для повноцінного функціонування і збереження виміру «сакральної географії». Автор звертає увагу на те, що давньоруські уявлення стосовно особливостей ідеї сакрального центру виявились надзвичайно актуальними упродовж усього часу свого існування до наших днів включно [5].

У XXI ст. відбувається відродження сакральної географії. Питання про історію становлення і сучасного стану поширення релігійних вірувань і відповідних інститутів, їх функціонуванні, висвітлені в навчальних посібниках, авторами яких є А. І. Шаблій, Л. Т. Шевчук, С. В. Павлов, К. В. Мезенцев, О. О. Любіцева. К. Мезенцев і Ю. Когатько систематизували методи досліджень у географії релігії, розділивши їх на групи, відповідні чотирьом етапам дослідження: теоретичний, оцінний, аналітичний і конструктивний. Л. Ключко запропонував власну методику суспільно-географічного дослідження релігійної сфери регіону, враховуючи, що до складу сакральних просторів входять сакральні об'єкти, які часто і самі є сакральними просторами. Т. Божук була запропонована методика оцінки сакрально-туристських об'єктів на території населеного пункту. При цьому, як і раніше дуже актуальним є питання вдосконалення методики сакрально-географічних досліджень як основи теорії і практики суспільної географії [3].

Дослідження культових місць дозволяє прослідкувати розвиток слов'янських вірувань. Розгляд відомих зараз місць ритуальних дій слов'ян дозволяє розподі-

лити їх, виходячи із соціальної важливості, на дві групи. Першу складають сакральні місця невеликого масштабу – святилища общинного використання. Вони розташовувалися на окраїні або у центрі селища і були призначені для сакральних дій однієї або декількох родинних общин. Другу групу складають городища – святилища IX–X ст. (Ржавніци, Родень, Горбовськ, Збруч). Їх характерними рисами є виключне розташування на місцевості, один чи два ряди валів із спеціальними майданчиками для багаття, глибокі рви та ідол у центрі майдану. Такі святилища виникли в результаті тривалої еволюції у міфологічних уявленнях слов'ян, ставши вищим етапом розвитку язичницьких вірувань [14].

Загалом пам'ятки другої половини I тис. н. е. досліджувалися на території Києва, на березі р. Почайна, в околицях Канева Г. Г. Мезенцевою, в нижній течії р. Рось, в урочищі Гончариха, на р. Орель та р. Тясмин, на території від гирла Самари вниз по Дніпру проводив дослідження В. М. Даниленко. Систематичне дослідження пам'яток басейну Південного Бугу здійснював П. І. Хавлюк. Займалися польовими роботами в регіоні й В. І. Бідзіля та М. І. Артамонов.

Сакральний простір у світогляді русичів – одна з найбільш обговорюваних тем серед науковців. Думки дослідників тут поляризуються відповідно до охоплених їхнім поглядом археологічних матеріалів. У 1999 р. С. П. Вітязем було навіть запропоновано методологічну схему виявлення та систематизації сакральних об'єктів. Однак практичні дослідження змальовують проблему більш складною. Екстериторіальність сакрального простору, винесеного за межі поселення, розглядається дослідниками з огляду на матеріали культових місць і святилищ. М. Є. Смирнова, складаючи каталог культових каменів давніх прусів, помітила їх присутність не у приміщенні будівель, а у природному оточенні, часто у складі більш складних культових об'єктів, у складі яких вони тягнуть не до сакрального центру, а до його меж. Функції таких каменів, у рамках язичницьких ритуалів, вона визначає як медіатори між «світами» (з ослабленою власною дією); маркери сакральних меж; мітки й гномони у векторно-часових системах [4, с. 98].

Сучасний етап дослідження давньоруського двовір'я ознаменувався розшаруванням на вузькоспеціальні дослідження. Крім істориків, цю проблему розглядають археологи, етнографи, лінгвісти, релігієзнавці, філософи, дискутуючи про зміст терміна і коректності його використання, причини та передумови становлення системи двовір'я на Русі, прояви в різних сферах життя суспільства, навіть виводять двовір'я, як закон еволюції міфологічної свідомості. Водночас власне історична наука змушена була повернутися до витоків проблеми, визнавши, що сам термін, незважаючи на тривале використання, залишається досі дискусійним у питаннях, що стосуються філологічних аспектів появи самого слова і його первісного змісту, а також коректності його використання щодо передачі «дуалізму» давньоруської культури.

За археологічними даними, слов'янські святилища на території України датуються VII–XIII ст. З офіційним прийняттям на Русі-Україні християнства у голо-

вних осередках князівської влади язичницькі святилища були поступово зруйновані чи покинуті, натомість постали культові об'єкти нової віри: хрести, церкви, монастирі. Наприклад, на місці капища на Київській Горі ще за Володимира збудували церкву св. Василя [7, с. 103]. Зазначаючи гоніння, прихильники старої віри відійшли на необжиті і не контрольовані князівською адміністрацією землі, де заснували нові святилища. У їхній діяльності поряд із збереженням язичницьких ритуалів з'явилися запозичення з обрядів християнської церкви. Та найоб'ємнішою є схема існування святилищ, висловлена І. П. Русановою та Б. О. Тимощуком. Так, І. П. Русанова запропонувала набір археологічних ознак для виявлення культових об'єктів. Попри загальну екстериторіальність культових місць відносно житлової зони, у кожного святилища – своя специфіка: можливість допуску простих людей у сакральну частину святилища, місце, тип і характер жертovníка, різновид жертв. У цьому діалектичному дуалізмі «побутова зона – святе місце», визначальна першість віддавалася саме сакральній зоні, що привело учених до висновку, що саме тяжіння до культових центрів інколи змушувало людей селитися в малоприсадатних для життя місцях [8, с. 158–160].

Наслідуючи висновки І. П. Русанової та Б. О. Тимощука про тривале функціонування городищ-святилищ, визначна риса яких – екстериторіальність святилищ відносно поселень, наявність сакральної межі і непристосованість до тривалого життя [10, с. 147–150], ряд західноукраїнських дослідників продовжує розвивати цю тезу не тільки в бік констатації їх наявності, але й наділення функціями «храмів ідолівських» цілком ординарних будівель XI–XIII ст. [12, с. 218]. Кардинально протилежну позицію з цього питання зайняв Л. С. Клейн, яким було піддане сумніву саме існування капищ на Старокиївському городищі і в урочищі Перинь під Новгородом [9, с. 5–6]. На підставі аналізу польової документації інтерпретацію капища, відкритого у центрі Старокиївського городища В. Хвойкою у 1908 р., було піддане сумніву Р. С. Орловим, а споруди по Володимирській, 3 – О. В. Комаром [13 с. 130–131]. Утім, останній, поділяючи принципи екстериторіальності капищ відносно житлової зони, на протывагу Р. С. Орлову не вбачає суперечностей у датуванні споруди в центрі Старокиївського городища серединою – II пол. X ст. його традиційній інтерпретації як «требища», зважаючи на те, що житлових комплексів даного часу на городищі не зафіксовано, а за його межами розташовувався великий курганний могильник [11, с. 128–131]. У низці досліджень звучить теза про середньовічне місто як сакральний простір, однак це вже не «городище-святилище» за схемою І. П. Русанової й Б. О. Тимощука. Г. С. Лебедев показав своє розуміння сакральної топоструктури Ладоги у період від її заснування (язичницькі часи) до XII ст. (час утвердження християнства). На його думку, різночасові й ідеологічно різні топохрони Ладоги не перекривають один одного, а мирно співіснують протягом кінця X–XII ст. – часу переходу від язичницького світогляду до християнського. Наслідуючи ідею Б. О. Рибаківа про сакральне відтворення космічного прототипу макрокосму (верх – низ, ліво – право, північ – південь, захід – схід) в

мікрокосмі топографії Ладоги (у назвах діаметрально-протилежно розташованих топонімів Велеша, Княщина, Висельник, Плакун), він бачить у цьому відображення ідеї «Основного міфу» – життєдайний поєдинок Творця-Громовержця з Супротивником-Змієм. При цьому християнські святилища в центральній частині міської забудови не мають язичницьких попередників, водночас як храми, розташовані на периферії можуть розглядатися у зв'язку з язичницькими культовими об'єктами та археологічними матеріалами. Включення ж картин місцевого пейзажу «сакральної зони» Ладоги в іконографію фрески «Чудо Георгія о Змії» показує остаточну адаптацію язичницької міфології в місцевій системі уявлень християнської культури XII ст. [9, с. 7]. Образ храму як сакрального простору визначає Є. Б. Громова на прикладі релікварії у вигляді храму [1, с. 34].

Сакральний простір житла, язичницький культ вогню та домашнього вогнища, втілений в печі давньоруського житла був висловлений свого часу Н. П. Тельновим [3, с. 519], В. К. Козюбою [3, с. 66], С. В. Терським [6, с. 184]. Ю. В. Мисько переміщував сакральний простір в межі оселі чи подвір'я, виділяючи сакральні функції східнослов'янського житла: уявлення про житлову споруду як впорядкований за сторонами світу і захищений внутрішній простір і сакральні функції печі: шанування припечного простору, залишення у розвалах печей окремих предметів, «захоронення» попелу і частини старої печі при переході у нове приміщення [10 с. 10–11]. Територія курганних могильників часто позиціонується дослідниками також як сакральна зона. Так, С. Л. Кузьмін розглядає новгородські сопки не як сімейні кладовища (за В. В. Седовим), не як поховання знаті чи голів общин (Д. О. Мачинский, М. І. Петров), а як жертovníки, над якими споруджено общинні кургани-храми, що слугували центрами організованого сакрального простору [1, с. 12].

Функцію жертovníків у курганів Приладожжя припускає і С. В. Бельський [10, с. 84]. Ф. О. Андрощук у монографії «Нормани і слов'яни у Подесенні» [8, с. 89] висловив припущення про приналежність великих курганів Чернігова та Гньоздова жерцям. Звернувши увагу на тезу В. Я. Петрухіна про незрозумілість причин поєднання храмового обряду жертвоприношення і поховальних пам'яток, Ф. О. Андрощук намагається означити їх безпосередньо як традиційні місця жертвоприношень, своєрідні язичницькі храми, які функціонували як культові центри, де пізніше утворюються кладовища. Спираючись на тексти скандинавських саг, що розповідають про поселення жерців і встановлення ними храмів і священних місць, і припущення М. Ф. Котляра про літописну легенду про помсту княгині Ольги як фольклорну переробку, а також наявність у стародавній частині Вишгорода «священної гори» – Ольжиної гори – він трактує визначення данини для Вишгорода – Ольжиного міста – як данину на «священний град», «священне обійстя, що являло собою щось подібне до великих курганів-храмів [1, с. 84–87]. Пізніше дослідник розвиває гіпотезу сакрального простору великих курганів, вважаючи їх сакральними місцями, безпосередньо пов'язаними з символікою верховної влади і, зокрема, інтронізацією давньоруських князів [1, с. 34].

Ще одне дискусійне питання в історіографічних дослідженнях – проблематика релігійного синкретизму або «двовір'я».

І. П. Русанова та Б. О. Тимошук стверджують наявність релігійного «двовір'я» на прикладі городищ-святилищ, які існували, за їхнім твердженням, до XII–XIII ст. по всій території Давньої Русі, а також у сусідній Польщі, однак не всюди належним чином досліджені [6, с. 147]. Розвиваючи свою гіпотезу, вчені дійшли висновку, що речі, знайдені там, є жертвними дарами, а предмети християнського культу можна розцінювати, як амулети, які залишали на капищах «двовірці», або відступники від християнського вчення – «не тверді у вірі». Синкретичні прояви вони вбачали і у поховальних комплексах аж до XIII ст., де виділяли язичницькі обереги, поміщені поряд із християнськими символами. Найбільш екстремальним у такій гіпотетичній конструкції виглядає висновок про людські жертви, зроблений дослідниками на аналізі матеріалів Звенигороду. Сам час (X–XIII ст.) і місця існування святилищ І. П. Русанова та Б. О. Тимошук пов'язали із запровадженням християнства на Русі і необхідністю служителів язичницького культу тікати на «Україні» держави, що припиняють своє існування тільки в XIII ст. у зв'язку зі зміною політичної обстановки. Таким чином, «двовір'я» у висновках дослідників – не тільки язичницькі пережитки, але й паралельне існування прихильників старої віри, що не прийняли християнство.

Дослідження духовної культури Давньої Русі завжди вирізнялася підвищеною складністю через недостатню базу писемних джерел і, унаслідок цього, підвищений особистісний оціночний фактор. Недарма М. А. Макаров наголошував, що вивчення переходу від язичництва до християнства – особлива галузь наукових пошуків, де важко виробити конкретну дослідницьку процедуру для гарантовано об'єктивного результату, і де існує надзвичайно великий ризик відірватися від твердого ґрунту джерел і потрапити на

шлях фантазій, однак ця обставина не знижує дослідницької активності [5, с. 29]. Археологи постійно наголошують на необхідності залучення до цієї сфери численних даних матеріальної культури Давньої Русі, які у свою чергу відображають певні зміни в духовному житті суспільства. Поданий історіографічний огляд лише окреслює основні проблеми сучасної археологічної літератури у вивченні духовної культури Давньої Русі, тимчасом як різке збільшення вузькоспеціальних і регіональних досліджень унеможливило будь-які спроби врахувати усю порушену фахівцями тематику в межах однієї статті. Порівнюючи сучасні тенденції з попередніми етапами вивчення проблеми, власне у археологічній літературі фіксується розвиток ряду традиційних напрямків досліджень – відображення світоглядних проявів у поховальній обрядовості, визначення меж і сутності сакрального простору, змістовне навантаження елементів особистого вбрання та предметів повсякденного ужитку, пошуки відбиття язичницько-християнського синкретизму. Водночас виразно позначилася і нова тенденція підвищення інтересу до процесу християнізації давньоруського суспільства загалом і його матеріальної культури зокрема. Перегляд інтерпретації матеріалів на хвилі протиріччя з усталеним в радянській історіографії «міфологічним» підходом спричинив активний розвиток нового концептуального напрямку – «релігійного», що не міг не мати своїх позитивних результатів. По-перше, було переглянуто багато суто дедуктивних конструкцій, які на сьогодні виглядають застарілими відносно нових археологічних матеріалів. По-друге, навіть різка поляризація поглядів і романтичне захоплення «критичним» аргументом створюють відповідну поліваріантність методологічних підходів, примушуючи дослідників шукати нові аргументи, часто натрапляючи на «золоту середину» висновків, яка, сподіваємося, не омине більшості дослідників цієї теми.

Додаток А

Основні культові місця на території сучасної України. Дохристиянський період.

Джерело: – сайт <https://www.imbf.org/karty/konturnaya-karta-ukrainy.html>.

Автором позначено на карті основні культові місця сучасної України дохристиянського періоду на основі археологічних досліджень.

Список використаних джерел

1. Бандрівський М. Сварожі лики. Археологічно-релігійнознавчі нариси. – Львів, – 1992. – С. 73–80.
2. Бичко Б. та ін. Світогляд стародавньої Русі від язичництва до християнства // Людина і Світ. 1982. – № 1. – 341 с.
3. Божук Т. И. Методические аспекты определения оценки сакральных объектов для нужд туризма // Вестник Львовского государственного института новейших технологий и управления имени Вячеслава Чорновола. Серия «Экономические науки», 2008. – Вып. 3. – С. 260–272.
4. Гнатюк В. М. Останки перед християнського релігійного світогляду наших предків // Українці: вірування, повір'я, демонологія. – Київ, 1991. – 407 с.
5. Завгородній Ю. Ю. Ідея сакрального центру в культурі Київської Русі: XI ст. – перша третина XIII ст. [до характеристики просторово-часових уявлень]. – Київ, 2002. – С. 3–6.
6. Ідзьо В. С. Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність. Зародження і становлення християнства на території України. – Львів: СПОЛОМ, 2004. – 288 с.
7. Іларіон [І. Огієнко]. Дохристиянські вірування українського народу: історико-релігійна монографія. – Київ, Наукова думка, 1994. – 424 с.
8. Котляр Ю. В. Сакральна історія – наука про духовність // Наукові праці, серія «Історія», вип. 298. – Миколаїв : вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2018. – С. 81–85.
9. Котляр Ю. В. Сакральні центри Миколаєва (до постановки питання) // Наукові праці, серія «Історія», вип. 91. – Миколаїв : вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 181–185.
10. Котляр Ю. В. Роль сакральної географії в изучении Николаева // Наукові праці, серія «Історія», вип. 215. – Миколаїв : вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2014. – С. 105–109.
11. Мельникова О. М. Методологические проблемы историографии археологии [в связи с работами В. Ф. Генинга] // Сучасні проблеми археології. – Київ, 2002. – С. 148–150.
12. Михайлина Л., Абашина Н. Проблема соціального змісту слов'янських поселенських структур другої половини I тис. н. е. в історіографії. К.: Наукова думка, 2010. С. 109–124.
13. Моця О. П., Ричка В. М. Київська Русь: від язичництва до християнства. – Київ, 1996. – 354 с.
14. Русанова И. П. Территория древлян по археологическим данным // СА. 1960. – № 1. – С. 63–69.
15. Русанова И. П., Тимошук Б. А. Языческие святилища древних славян. – М.: Издательство Ладога – 100, 2007. 304 с.
16. Русанова И. П., Тимошук Б. А. Религиозное «двоеверие» на Руси в XI—XIII вв. [по материалам городищ-святилищ] // Культура славян и Русь. – М., 1998. – С. 144–163.
17. Самоквасов Д. Я. Раскопки древних могил и описание, хранение и издание могильных древностей. Москва: Синодальная Типография, 1908. – 24 с.
18. Шуканов П. В. Использование этимологического метода в сакрально-географических исследованиях. [Электронный ресурс]. – режим доступа : http://fullref.ru/job_ca3c8aef7505655567aca41149ac1a29.html [дата звернення 21.09.18].

О. М. Гайдай,

канд. ист. наук, доцент кафедры истории,

М. В. Нестерова,

ведущий специалист кафедры истории,

ЧНУ им. Петра Могили, г. Николаев, Украина

ИСТОРИОГРАФИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ САКРАЛЬНЫХ МЕСТ И РЕЛИГИОЗНОГО СИНКРЕТИЗМА КИЕВСКОЙ РУСИ

В статье рассматриваются основные этапы историографических исследований на основе данных археологии по сакральным местам Киевской Руси. Проанализированы основные работы по данной теме.

Основа любой веры – сакрализация объектов и цели существования. Поэтому понятие сакрального или священного можно считать базисом духовной сферы. Э. Дюркгейм считал, что сакральное объединяет представителей одного культурного пласта, однако ему противостоит мир индивидуального и бытового.

Другой известный исследователь сакрального – Мирча Элиаде, опираясь на идею Р. Отто о «нуминозности», утверждал, что священное – это особая сверхъестественная сила, которая проявляется через определенные реальные объекты. Этой силой наделяет их человек, который видит за ними «что-то еще». В этом смысле сакральное может быть соотносено с юнговским архетипом – подсознательным символом, который влияет на людей и проецируется на предметы и явления действительности.

Среди общего «сакрального» можно выделить его чисто географическую составляющую. Это большое количество географических объектов различного происхождения, начиная от объектов живой природы (рощи, деревья), последствий геологических, сейсмических процессов в ландшафтных комплексах (в частности искусственно созданных), которым в силу определенных особенностей наблюдателями предоставляется свойство «сакральности». Поэтому понятие «сакральный географический объект» в настоящее время имеет большое количество вариаций и актуальным будет определить более четкие границы географического понятия сакрального. Именно поэтому в статье дается определение понятию «сакральный». Особое внимание уделяется такому понятию, как религиозный синкретизм и его отражение в научных дискуссиях.

Ключевые слова: сакральный; религиозный синкретизм; историография Киевской Руси.

O. Gaidai,
Candidate of historical Sciences, Professor of the Department of History,
M. Nesterova,
Leading specialist of the Department of history,
Petro Mohyla Black Sea National University Mykolaiv, Ukraine

**THE HISTORIOGRAPHY OF THE STUDY OF SACRED PLACES
AND THE RELIGIOUS SINKRACISM KIEVAN RUS**

The article considers the main stages of historiographic research on the basis of archaeological data on the sacred sites of Kievan Rus. The main work on this topic is analyzed.

The basis of any faith is sacralization of objects and purpose of existence. Therefore, the concept of sacred or sacred can be considered the basis of the spiritual sphere. E. Durkheim believed that the sacred unites representatives of a single cultural stratum, but it is opposed by the world of the individual and the everyday.

Another famous sacred researcher, Mircea Eliade, based on R. Otto's idea of «numinosity,» argued that the sacred is a special supernatural force that manifests itself through certain real objects. This force gives them a man who sees behind them "something else." In this sense, the sacred can be correlated with the Jungian archetype – a subconscious symbol that affects people and is projected onto objects and phenomena of reality.

Among the general "sacred" one can identify its purely geographical component. This is a large number of geographic objects of various origins, ranging from objects of wildlife (groves, trees), the effects of geological, seismic processes in landscape complexes (in particular artificially created), which, by virtue of certain specifics, are given the property of "sacredness" by observers. Therefore, the concept of "sacral geographic object" currently has a large number of variations and will determine the more precise boundaries of the geographical concept of sacred. That is why the article defines the concept of "sacred". Particular attention is paid to such a concept as religious syncretism and its reflection in scientific discussions.

Key words: *sacral; religious syncretism; historiography of Kievan Rus.*

Рецензенти: **Котляр Ю. В.**, д-р іст. наук, професор;
Тригуб О. П., д-р іст. наук, професор.

ІСТОРИОГРАФІЯ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ ВЛАДИ ПРОТИ ДУХОВЕНСТВА ПІВДНЯ УКРАЇНИ В 20–30-ті рр. ХХ ст.

У статті висвітлено стан наукової розробки проблеми репресій проти духовенства Півдня України в 20-х – 30-х рр. ХХ ст. Історичні публікації, що стосуються досліджуваної теми, можна розподілити на такі групи за територіально-хронологічним принципом, як: радянська історіографія; зарубіжна історіографія; сучасна історіографія.

Заідеологізованість історії та історіографії радянської доби довго не давала змоги неупереджено розглядати антирелігійну політику радянської влади. І лише за часів незалежності вітчизняні дослідники отримали можливість комплексно вивчити релігійне життя в Україні. Головними недоліками зарубіжних праць є використання їх авторами обмеженого кола джерел, тому вони носять публіцистичний характер.

Сучасна українська історіографія має вагомий здобутки. Для праць останнього часу загалом характерний багатоманітний спектр поглядів на історичні події, намагання дати всебічну об'єктивну характеристику системним змінам, які мали місце в Україні в 1920–30-ті рр. Більш вагомою стала аргументація наукових висновків і узагальнень, зросло теоретичне навантаження більшості праць.

Ключові слова: історіографія; репресії; духовенство; релігія; політика; Південь України.

Становлення державно-церковної політики сучасної України, що базується на принципах свободи сумління й віросповідання, відокремлення церкви від держави, рівноправності конфесій і церков, відбувається у суспільстві, яке пов'язане із тоталітарним минулим і переживає сьогодні болісний процес трансформації. Хронологічна близькість посилює вплив чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру як на формування законодавчих засад, так і на практику державно-церковних взаємин. З огляду на трагізм наслідків реалізації політики державного атеїзму, що неухильно здійснювалася в Україні впродовж її радянського минулого, для церкви і духовного життя народу, необхідністю виглядає вивчення та критичне осмислення цього негативного досвіду з метою запобігання його рецидивів на нинішньому та прийдешньому етапах розвитку Української державності.

Актуальність проблеми дослідження зумовлена потребою в об'єктивній і неупередженій реконструкції досвіду державно-церковно-суспільних відносин на різних етапах нашого минулого для уникнення зайвих нашарувань і суперечностей у ході їх сучасного поступу. Релігія та церква і сьогодні виступають інструментами політичних спекуляцій, а розпорошеність православних церков в Україні та їх підтримка різними політичними силами лише загострюють міжцерковні протистояння, дестабілізуючи громадське життя. Водночас, саме ступінь духовної єдності та суспільної злагоди визначають напрямки та динаміку

державного розвитку. Відтак, консолідація української громади навколо традиційних національних цінностей допоможе запобігти духовному зубожінню, політичному та суспільному розколу.

Метою нашої статті є показ ступеня дослідження проблеми репресій проти духовенства Півдня України в 20-х – 30-х рр. ХХ ст.

Історичні публікації, що стосуються досліджуваної теми, можна розподілити на такі групи за територіально-хронологічним принципом, як: радянська історіографія; зарубіжна історіографія; сучасна історіографія.

Радянська історіографія. У радянському суспільстві ідеологія у вимірі висловлювань класиків марксизму-ленінізму про сутність релігії й документів комуністичної партії, які визначили принципи політики соціалістичної держави щодо релігії і релігійних організацій, складала теоретичну основу радянського антицерковного законодавства. Цей факт підтверджується у висновках багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджували й досліджують проблему державно-церковних відносин і репресій проти духовенства в СРСР й Україні, зокрема.

В умовах жорсткого протистояння церкви та держави вже в 1920–30-х рр. з'явилася низка науково-публіцистичних праць, присвячених відносинам радянської держави та церкви. Базуючись на марксистсько-ленінській методології, праці істориків радянської доби вирізнялися заідеологізованістю, фрагментарністю, упередженістю. Тогочасні релігієзнавчі розві-

дки радянських авторів П. Красикова [41], В. Фаворського [73], Б. Кандідова [30] були ідеолого-публіцистичними інтерпретаціями відверто атеїстичного характеру, далекими від об'єктивного, наукового аналізу фактичного матеріалу [60, с. 6].

Д. Ігнатюк [29], О. Ніколін [46], І. Сухоплюєв [67] та інші автори антицерковних творів звинувачували духовенство у контрреволюційних діях, озираючись на церковну минушину і формуючи упереджене ставлення до церковнослужителів як «контрреволюціонерів у рясах», обґрунтовували справедливість застосування репресивних заходів щодо них. Відтак, за словами О. Бойка, спотворювалася картина релігійного життя в країні, формувалися стереотипи щодо причин, характеру, масштабів, рушійних сил протидії церкви і громадськості антирелігійному наступу держави [9, с. 5].

У 1940–50-х рр. вивчення проблеми державно-церковних відносин не припинилося, хоча кількість досліджень помітно зменшилась, що, насамперед, було пов'язано зі змінами акцентів у суспільному житті – зосередженням уваги на відбудовчих процесах. Нечисленні праці М. Амосова [2], П. Каширина [31], Д. Острянина [50], де певна увага приділялася позиції православної церкви щодо практики соціалістичних перетворень, не містять принципових якісних змін порівняно з попереднім періодом вивчення проблеми, маючи здебільшого декларативний характер [9, с. 5–6].

З кінця 1950-х рр. дослідницька робота з історії церкви і розвитку атеїзму в СРСР значно поживалася, незважаючи на певну лібералізацію в суспільно-політичному житті країни. Хрущовська лібералізація принесла нові гоніння проти церкви та віруючих і сприяла появі великої бюрократичної системи атеїстичної пропаганди. Із цього часу почалася копітка робота радянських учених щодо аналізу історії становлення в країні масового атеїзму. Серед перших фундаментальних досліджень із зазначеної тематики варто назвати монографії М. Персиці «Отделение церкви от государства и школы от церкви в СССР» (1950) [53] та О. Вещикова «Путь к атеизму» (1965) [13]. Окремі фрагменти «церковної контрреволюції» представлені в науково-атеїстичних працях Г. Воронцова [15], І. Кравця і В. Петрова [40]. Спільними рисами більшості з них були значні перебільшення досягнень у боротьбі з релігією, адже автори вбачали у діяльності церкви лише антирадянські мотиви [9, с. 6].

Розширення спектру вивчення історичного досвіду діяльності православної та греко-католицької церков у міжвоєнний період відбулося у 1970–80-ті рр. І хоча спеціальних досліджень, присвячених темі репресій проти духовенства, не було й не могло бути, втім, окремі її аспекти з явною антицерковною пропагандою частково розглядалися М. Корзуном [37] і В. Куроєдовим [42]. Значно більше уваги історики приділяли процесам утвердження атеїзму в 1920–30-ті рр., зокрема, проблеми суспільної атеїзації вивчалися М. Гордієнком [19] і В. Овчинниковим [47]. У напрямку дослідження радянського законодавства про релігійні культу спробували реалізувати себе науковці М. Кириченко [35] і Ю. Розенбаум [56]. Ідеалізуючи

нормативну базу, вони відкидали нарікання щодо її недосконалої, доводили безпідставність виступів проти законів у галузі релігії та церкви. Традиційною в радянській історіографії була точка зору, що у Радянському Союзі повністю реалізована свобода совісті, тоді як у капіталістичних країнах, у кращому випадку, забезпечувалася урізана свобода віросповідання [9, с. 6].

Зарубіжна історіографія. За кордоном першість у правдивому й неупередженому висвітленні проблеми державно-церковних відносин у Радянському Союзі, у тому числі репресій проти духовенства в Україні в 1920–30-ті рр. належить таким дослідникам-релігієзнавцям, як П. Андерсон, У. Коларз, У. Флетчер (Великобританія), Н. Струве (Франція), Г. Граббе (США). Майже всі їхні праці вийшли друком на початку 1960-х рр., коли в Радянському Союзі були оприлюднені чергові партійні розпорядження про посилення атеїстичного виховання. До цього переліку слід віднести наукове дослідження історика релігії А. Боголепова «Церковь под властью коммунизма» (Мюнхен, 1958) [8].

У середовищі української діаспори над цією темою працювали дослідники О. Воронин [14] і Д. Дорошенко [21]. Окремі аспекти цієї проблематики розглядалися в роботах І. Огієнка [48], Б. Боцюркова [11], Д. Поспеловського [54]. Видатним істориком державно-церковних відносин був Д. Бурко. У своїй праці «Українська Церква під сучасним режимом 1920–1930-ті роки» (Мюнхен, 1984) він зосередив увагу на систематизації численних відомостей про обставини, за яких відбувалося цькування та нищення церкви в Україні в радянські роки [12].

Головними недоліками зарубіжних праць, що стосуються означених питань, на думку сучасної дослідниці Л. Дудки, є використання їх авторами обмеженого кола джерел, а то й цілковита відсутність матеріалів з архівів колишнього СРСР. Вони мають характер яскравої публіцистики, забарвлені емоціями співпереживання, обурення або скорботи [22, с. 7–8]. Часто дослідження закордонних фахівців демонструють певну тенденційність, перебільшення наслідків репресивної антирелігійної діяльності властей і применшення ролі та ступеню опору більшовицькому терору [74, с. 102].

Сучасна історіографія. Зміна орієнтирів у відносинах церкви і держави в СРСР наприкінці 1980-х рр. не могла не позначитися на характері досліджень з історії церкви та репресій проти духовенства в Україні в 1920–30-ті рр. Роботи М. Безсонова [5] і О. Ліщинського [43] є більш критичними у своєму баченні державно-церковних відносин у СРСР, зокрема щодо «антинародної» позиції церкви у перші десятиліття радянської влади. Література перехідного періоду створила підґрунтя до об'єктивного вивчення державно-церковно-суспільних відносин, окреслила коло невирішених проблем і виявила пріоритетні напрямки для подальшої науково-пошукової діяльності істориків [9, с. 6–7].

Першими у запровадженні новітніх підходів до вивчення взаємин держави з церквою в 1920–30-ті рр. були російські історики В. Алексєєв [1] та М. Одинцов [49], які основну увагу у своїх роботах зосередили

на відносинах вищого церковного керівництва з радянською владою [9, с. 8].

Відкриття доступу до архівних документів, мемуарних та епістолярних джерел на початку 1990-х рр. в Україні визначило для сучасних істориків пріоритетні напрямки вивчення історії української церкви 1920–30-х рр. Відтворенню репресивної політики щодо духовенства і віруючих в Україні присвячені ґрунтовні праці І. Біласа [6; 7], В. Єленського [23], А. Киридон [32; 33; 34], В. Пашенка [51; 52].

Новаторським на початку 1990-х рр. стало дослідження В. Пашенка «Держава і православ'я в Україні: 20–30-ті роки ХХ ст.» (1993) [51], присвячене переслідуванню віруючих українських єпархій Російської Православної Церкви (РПЦ), обновленському рухові, діяльності Соборно-єпископської церкви, Істинно-православної церкви, що стало підґрунтям для подальшого осмислення церкви як об'єкта державного терору в умовах радянської системи. Аналогічні проблеми розглядаються в роботах В. Силантьєва «Большевики и Православная церковь на Украине в 20-е годы» (1998) [61] і П. Слободянюка «Українська церква: історія руйни і відродження» (2000) [64].

На особливу увагу заслуговує монографія А. Киридон «Час випробувань. Держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років» (2005), в якій продемонстровано якісно новий підхід до вивчення історії церкви у міжвоєнний період – дослідження проблеми державно-церковних відносин у соціальному вимірі. Так, авторка ввела у контекст проблеми «державна–церква» третього складника – «суспільство». Це дозволило їй осмислити складність і суперечливість релігійних процесів, зокрема в питанні поступового формування суспільного сегменту, який став опорою держави в проведенні політики атеїзації [34].

Аналізуючи літературу, присвячену репресивній політиці радянського уряду проти духовенства в 1920–30-ті рр., варто зазначити, що над цією проблемою працюють як науковці академічних установ, так і викладачі вищих навчальних закладів. Серед дослідників різних аспектів зазначеної проблеми слід назвати Л. Бабенко [3], С. Жилюка [24, 25, 26, 27], Л. Місінкевича [45], Н. Рубльову [57, 58, 59], О. Тригуба [70, 71, 72], Т. Шевчук [74].

Зокрема, О. Тригуб зосередив свою увагу на історії внутрішніх розколів РПЦ, їх причинах і наслідках. Л. Бабенко виокремила у своїх дослідженнях тему функціонування інструментарію силової моделі створення безрелігійного, а після корегування більшовицької політики – атеїстичного суспільства. Т. Шевчук дослідила період становлення радянської релігійної політики, який тривав з 1917 до початку 1940-х рр.

У роботах С. Жилюка розкрито питання Обновленської церкви в Україні, висвітлено проблеми міжправославного конфлікту на початку 1920-х рр., показано відносини церкви з більшовицькою владою [25, 27]. У монографії «Обновленська церква в Україні (1922–1928)» (2002) автор розкрив актуальні для сучасного православ'я проблеми автокефальності, канонічності, Вселенського визнання, мови богослужіння, обґрунтував ідею утворення єдиної Української Православної Церкви (УПЦ) та її реформування [26].

У статті «Репресії проти «церковників» і «сектантів» в УРСР, 1917–1939 рр.» Н. Рубльова дає пояснення термінам «сектант» і «церковник», що застосовувалися владними структурами щодо віруючих людей. Авторка стверджує, що репресії 1937–1938 рр. мали на меті моделювання суспільства шляхом його насильницької санації, в тому числі звільнення його від найактивніших носіїв релігійного світогляду. Операція була умисно спрямована на фізичне знищення священнослужителів, монахів, проповідників, керівників релігійних об'єднань, осіб, пов'язаних із ними кровними чи родинними узами, і створення умов, за яких нормальна життєдіяльність представників цих верств населення ставала неможливою. Це стосувалось представників усіх діючих в УРСР церков і релігій, однак, послідовністю і суворістю відзначалися переслідування духовенства й активу національно орієнтованих українських церков [57, с. 219].

Переважає більшість праць сучасних дослідників присвячена антицерковній політиці тоталітарної держави та державно-церковним взаєминам на прикладі історії Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ). Серед таких слід виділити працю І. Преловської, в якій розкрито процес ліквідації УАПЦ в 1920–30-х рр. [55]. Останнім часом доволі активно почала розроблятися Н. Рубльовою проблематика історії Римо-католицької церкви (РКЦ) в Україні радянської доби [58; 59]. Окремо слід виділити роботи В. Ганзуленка, присвячені динаміці чисельності та соціальному складу громад РКЦ на Півдні України [16; 17; 18].

Окремою проблемою в темі дослідження виділено репресії проти духовенства національних меншин України. Саме цій проблемі присвячено статтю М. Жолоба, в якій автор розглянув національний вимір репресій щодо священників та окремих віруючих на території України протягом 1930-х рр. Автором визначено причини масштабних каральних заходів, що застосовувалися радянською владою щодо представників етноспільнот України, пов'язаних з діяльністю неправославних релігійних громад під час колективізації та Великого терору [28]. Дослідник Г. Стронський серед низки інших питань висвітлює також місце і роль РКЦ у житті поляків УСРР, взаємини цієї конфесії та владних структур із часів Російської імперії й до початку Другої світової війни. Окрема його стаття присвячена Римо-католицькій церкві в Радянській Україні в 1920–30-ті рр. [66].

Особливий інтерес науковців викликає дослідження репресивних заходів проти окремих категорій суспільства на регіональному рівні, оскільки саме на прикладі регіонів можна побачити, які наслідки для соціуму мала політика репресій в СРСР. Так, дослідженнями проблеми державно-церковних відносин і репресивної політики радянського уряду проти духовенства на Півдні України займаються історики та краєзнавці О. Бойко [10], В. Ганзуленко [17], Н. Киструська, О. Шумейко [36], Ю. Котляр [38, 39], М. Михайлуца [44], В. Стойчев [65], О. Татарченко [68], О. Третьякова [69].

Так, М. Михайлуца на основі архівних матеріалів Галузевого Державного архіву СБУ м. Одеса дослідив репресії проти священнослужителів православної

церкви на Одещині. За неповними підрахунками автора у 1930-ті рр. від сталінських репресивних заходів на Одещині постраждало близько 200 представників різних конфесій, з них близько 150 священнослужителів [44, с. 435].

Праці О. Бойка [10], Н. Киструської та О. Шумейка [36] присвячені репресіям проти духовенства на Дніпропетровщині. Ю. Котляр розглядає проблеми закриття храмів, реквізиції та нищення церковних цінностей на Миколаївщині в 20–30-х рр. ХХ ст. [38; 39]. Репресії радянської влади проти римо-католиків Херсонщини в 1920–30-ті рр. висвітлено у статті В. Ганзуленко [17].

О. Татарченко вивчає репресивну політику радянської влади проти церковників на Півдні України в окреслені роки [68]. Зокрема, автор розглянув причини запровадження в СРСР репресивної політики проти духовенства і мирян православного віросповідання, дослідив репресивні заходи державних органів влади проти окремих священнослужителів і православних течій загалом, а також звернув увагу на наслідки репресій проти православної церкви в міжвоєнний період для Південної України зокрема і для Радянського Союзу взагалі.

О. Третьякова дослідила становище Римо-католицької церкви на Півдні України в 1920–30-ті рр. У статті вона навела статистичні дані про кількість парафій римо-католицьких громад регіону та показала основні форми та методи антирелігійної пропаганди. Авторка дійшла висновку, що утвердження в СРСР тоталітарного режиму потягло за собою відмову від проголошених раніше більшовицькою партією засад національної політики. Наступ на позиції римо-католицької церкви спричинив повну ліквідацію організованих проявів релігійного життя українських католиків [69, с. 121].

Проблеми державно-церковних відносин і репресій проти духовенства в Україні та її південному регіоні в 1920–30-х рр. знайшли відображення в дисертаціях українських дослідників. Такими роботами є, зокрема, дисертація Л. Демидовича [20], присвячена політиці радянської влади щодо православної церкви в Україні в 1920–30-ті рр., Е. Слободянюк [63], в якій охарактеризовано різноманіття форм опору духовенства, робітників та селян проти антицерковної політики більшовицької влади, О. Балягузова [4], розкриває питання розколу в українському православ'ї у 1921–

1930 рр. на Півдні України, Н. Рубльова [60], висвітлює політику радянської влади щодо Римо-католицької церкви в Україні в 1920–30-ті рр., О. Бойка [9], в якій досліджено ставлення мешканців Півдня України до антирелігійного тиску більшовиків.

Окремої уваги заслуговує докторська дисертація В. Силантьєва, присвячена державно-церковним відносинам в Україні у 1917–1930 рр. [62]. У роботі, зокрема, проаналізовано причини розколу православної церкви, загальні риси та особливості різних церковно-релігійних течій, розвиток взаємовідносин державних і церковних владних структур. Висвітлено церковне життя, діяльність релігійних громад і парафіяльного духовенства, процес формування правової основи державно-церковних відносин в УСРР, обмеження політичних і економічних прав духовенства.

Таким чином, як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії у тій чи іншій мірі знайшли відображення певні аспекти репресивної політики радянської влади проти духовенства на Півдні України в 1920–30-ті рр. Заідеологізованість історії та історіографії радянської доби довго не давала змоги неупереджено розглядати антирелігійну політику радянської влади. І лише за часів незалежності вітчизняні дослідники отримали можливість комплексно вивчити релігійне життя в Україні у міжвоєнний період, відносини радянської влади та держави з населенням у контексті антирелігійних кампаній, репресивно-каральні заходи уряду проти віруючих і духовенства.

Сучасна українська історіографія проблеми репресій проти духовенства на Півдні України в 1920–30-ті рр. має вагомий здобутки, вона виходить на якісно новий рівень. Вивчення її в Україні розпочалося з накопичення фактичного матеріалу, переосмислення та оцінки доробку попередніх дослідників. Українські науковці почали приділяти значну увагу історіографічному та джерелознавчому дослідженню проблеми. Для праць останнього часу загалом характерний багатоманітний спектр поглядів на історичні події, намагання дати всебічну об'єктивну характеристику системним змінам, які мали місце в Україні в 1920–30-ті рр. Більш вагомою стала аргументація наукових висновків і узагальнень, зросло теоретичне навантаження більшості праць. Для досліджень останніх років характерні розкутість думок і суджень, неупередженість, оригінальність наукових підходів, розширення досліджуваної тематики.

Список використаних джерел

1. Алексеев В. Иллюзии и догмы. – М. : Политиздат, 1991. – 400 с.
2. Амосов Н. К. Христианство, его происхождение и политическая роль. – М. : Военное изд-во Мин. обороны СССР, 1955. – 64 с.
3. Бабенко Л. Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і Православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.). – Полтава: ТОВ АСМІ, 2014. – 549 с.
4. Балягузова О. Ю. Розкол в українському православ'ї у 1921–1930 рр. (на матеріалах Півдня України): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. – Запоріжжя, 2006. – 20 с.
5. Бессонов М. Н. Православие в наши дни. – М. : Политиздат, 1990. 303 с.
6. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: Кн. 1. – К. : Либідь – Військо України, 1994. – 432 с.
7. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: Кн. 2. – К. : Либідь – Військо України, 1994. – 688 с.
8. Боголепов А. А. Церковь под властью коммунизма. – Мюнхен, 1958. – 245 с.

9. Бойко О. В. Протидія православної церкви і громадськості антирелігійному наступу держави у 20–30-ті роки ХХ ст. (на матеріалах Півдня України): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. – Дніпропетровськ, 2007. – 19 с.
10. Бойко О. Репресії проти православного духовенства і віруючих на Дніпропетровщині у 1920–1930-ті роки / У кн.: Реабілітовані історією: У 27 т. Дніпропетровська область: У 2 кн. / Упорядники: С. І. Бородін, О. Г. Бажан, В. В. Іваненко, Л. Л. Прокопенко, Р. К. Терещенко. Кн. 1. – Дніпропетровськ : Науково-редакційний центр обласної редколегії по підготовці й виданню тематичної серії книг «Реабілітовані історією». Вид-во «Монолит», – 2009. – С. 743–762.
11. Боцюрків Б. Знищення Української Православної Церкви в Радянському Союзі в 1929–1936 роках // Сучасність. – 1990. – № 11. – С. 80–91.
12. Бурко Д. Українська Церква під сучасним режимом / 1920–1930-ті роки / Церква і релігія в Україні – 50 літ після Жовтневої революції : Зб. доповідей наук. конференції Українського Вільного Університету в Мюнхені / 5–7 липня 1968 р. Мюнхен, 1984. – С. 28–64.
13. Вещиков А. Путь к атеизму. – М.: Сов. Россия, 1965. – 160 с.
14. Воронин О. О. Автокефалія Української Православної Церкви. Кенсінгтон, США: Воскресіння, 1990. – 64 с.
15. Воронцов Г. В. Ленинская программа атеистического воспитания в действии (1917–1937 гг.). – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1973. 176 с.
16. Ганзуленко В. П. Динаміка чисельності громад Римо-католицької церкви на Півдні України в 20–30-ті рр. ХХ ст. // Гуманітарний журнал. – 2011. – № 1–2. – С. 68–75.
17. Ганзуленко В. Репресивна політика радянської влади щодо римо-католиків Херсонщини в 20–30-х рр. ХХ ст. // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Вип. 2. Острог : Національний університет «Острозька академія», 2010. – С. 68–74.
18. Ганзуленко В. Соціальний склад громад римо-католицької церкви на півдні України в 20–30-х рр. ХХ ст. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Київ, 2011. – Т. 22. – С. 328–336.
19. Гордиенко Н. С. Эволюция русского православия: 20–80-е годы XX столетия. – М. : Знание, 1984. – 64 с.
20. Демидович Л. С. Політика радянської влади щодо православної церкви в Україні в період НЕПу (1921–1928 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Київ, 2005. 17 с.
21. Дорошенко Д. І. Православна церква в минулому й сучасному житті українського народу. – Берлін: Друкарня Е. Вінера, 1940. – 71 с.
22. Дудка Л. О. Спілка войовничих безвірників в антирелігійній пропаганді в Україні (20-ті – 40-ві роки ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2005. 18 с.
23. Єленський В. Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990). К.: Республ. центр духовної культури, 1991. 72 с.
24. Жилюк С. І. Без апологетики. Витоки оновлення православної церкви в Україні. – Житомир : Полісся, 2000. 164 с.
25. Жилюк С. І. Діяльність «Автокефально-української комісії» Обновленської церкви у 20-х роках ХХ ст. / Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне: РДГУ, 2004. – Вип. 3. – С. 20–25.
26. Жилюк С. І. Обновленська церква в Україні (1922–1928). – Рівне: РДГУ, 2002. – 384 с.
27. Жилюк С. І. Позиція обновленської церкви щодо більшовицької влади в Україні у контексті державно-церковних та міжцерковних відносин 1920-х рр. // Слов'янський вісник : зб. наук. праць. Серія «Історичні та політичні науки» / Рівненський інститут слов'янознавства Київського слав'янського університету. – Рівне : РІС КСУ, 2011. – Вип. 11. – С. 42–47.
28. Жолоб М. П. Репресії проти віруючих та духовенства національних меншин України: 30-і роки ХХ ст. // Вісник НАК-ККіМ. Серія: Історія. – 2013. – № 4. – С. 264–269.
29. Ігнатюк Д. Українська автокефальна церква і Союз визволення України. – Харків: ДВУ, 1930. – 112 с.
30. Кандидов Б. Церква і шпіонаж. – Київ : Державне вид-во політичної літ-ри при РНК УРСР, 1939. 143 с.
31. Каширин П. А. Реакционная сущность религиозной идеологии. – М. : Госполитиздат, 1951. – 68 с.
32. Киридон А. М. Держава – церква – суспільство: інверсна трансформація в Україні : [Монографія]. – Рівне : РІС КСУ, 2011. – 216 с.
33. Киридон А. М. Українська православна церква (1930–1936 рр.) // Український історичний журнал. 2005. № 3. – С. 143–159.
34. Киридон А. М. Час випробувань. Держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років. – Тернопіль : [Підручники і посібники], 2005. – 384 с.
35. Кириченко М. Г. Свобода совести в СССР. – М. : Юрид. лит., 1985. – 200 с.
36. Киструська Н. В., Шумейко О. В. Репресоване духовенство (за документами Державного архіву Дніпропетровської області) // Архіви України. Науково-практичний журнал. – 2017. – № 3–4. – С. 42–49.
37. Корзун М. С. Русская православная церковь, 1917–1945 гг. : Изменение социально-политической ориентации и научная несостоятельность вероучения. – Минск : Беларусь, 1987. – 111 с.
38. Котляр Ю. В. Нищення церковних цінностей на Миколаївщині в 20–30-х рр. ХХ ст. // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2008. – Випуск 378–379. – С. 54–58.
39. Котляр Ю. В. Реквізиції церковних цінностей і закриття храмів на Миколаївщині в 20–30-х рр. ХХ ст. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2007. – № 1. – С. 35–40.
40. Кравец І. Н., Петров В. Н. Атеизм на Украине в 20–30-е годы // Философские науки. – 1968. – № 6. – С. 107–113.
41. Красиков П. А. На церковном фронте. (1918–1923). М.: Юрид. изд-во Наркомюста, 1923. 311 с.
42. Куроедов В. А. Религия и церковь в советском обществе. – М. : Политиздат, 1984. – 256 с.
43. Лещинский А. Н. Время новых подходов. О советских государственно-церковных отношениях. – Москва : Об-во «Знание» РСФСР, 1990. – 80 с.
44. Михайлуца М. Здійснення органами ДПУ–НКВС України репресій проти Православної церкви на Одещині (1930-ті – 1940-ві рр.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2004. – № 22. – С. 429–450.
45. Місінкевич Л. Л. Опір духовенства та віруючих більшовицькій політиці: ствердження державного атеїзму в 20–30-х рр. ХХ ст. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К., 2005. – Вип. 31. – С. 63–78.
46. Ніколін А. Молодь і релігія. – Харків; – К. : Пролетар, 1931. – 64 с.
47. Овчинников В. Г. Православная церковь в истории нашей страны // Вопросы истории. – 1988. – № 5. – С. 111–121.

48. Огієнко І. Рятуння України: На тяжкій службі своєму народові. – Вінніпег : Волинь, 1968. – 94 с.
49. Одинцов М. И. Государство и церковь (История взаимоотношений. 1917–1938 гг.). – М. : Знание, 1991. – 64 с.
50. Остриянин Д. Релігія та її реакційна роль. – К. : Держполітвидав, 1955. – 132 с.
51. Пашенко В. Держава і православ'я в Україні: 20–30-ті роки ХХ ст. К.: Друк. за пост. вченої ради Центру пам'яткознавства НАН України, 1993. – 188 с.
52. Пашенко В. Свобода совісті в Україні: Міфи і факти 1920–1930-х років. – К., 1994. – 249 с.
53. Персиц М. М. Отделение церкви от государства и школы от церкви в СССР. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1950. – 256 с.
54. Поспеловский Д. В. Русская православная церковь: испытания начала XX века // Вопросы истории. – 1993. – № 1. – С. 42–55.
55. Преловська І. Переслідування та ліквідація УАПЦ (УПЦ) (1921–1938 рр.): огляд архівно-кримінальних справ ГДА СБ України та ЦДАГО України // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 1 (32). – С. 26–48.
56. Розенбаум Ю. А. Советское государство и церковь. – М. : Наука, 1985. – 174 с.
57. Рубльова Н. Репресії проти «церковників» і «сектантів» в УРСР, 1917–1939 рр. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – № 1 (28). – С. 205–219.
58. Рубльова Н. Ліквідація в Україні ієрархії Римо-католицької церкви (кінець 1917 – 1937 рр.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2/4 (13/15). – С. 311–330.
59. Рубльова Н. Невідома ділянка «антирелігійного фронту»: Боротьба владних структур УСРР проти Римсько-католицької церкви, 1920-ті роки // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1998. – № 1/2 (6/7). – С. 228–243.
60. Рубльова Н. С. Політика радянської влади щодо римо-католицької церкви в Україні, 20–30-ті роки ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. – Київ, 1999. – 19 с.
61. Силантьев В. И. Большевики и Православная церковь на Украине в 20-е годы. – Х.: ХГПУ, 1998. – 232 с.
62. Силантьев В. І. Влада і православна церква в Україні (1917–1930 рр.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. – Харків, 2005. – 47 с.
63. Слободянюк Е. П. Православ'я на Україні у 20-х – середині 30-х років ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. – Львів, 1996. – 162 с.
64. Слободянюк П. Українська церква: історія руїни і відродження : монографія. Хмельницький : Держ. архів Хмельницької обл., 2000. – 266 с.
65. Стойчев В. Переслідування православного духовенства в роки «Великого терору» (за матеріалами архівно-кримінальних справ Державного архіву Запорізької області) / Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр. : дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р. / Упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. 264–279.
66. Стронський Г. Римо-Католицька Церква в Радянській Україні у 20–30-ті роки ХХ століття // Ковчег. Науковий збірник з церковної історії. Число 2. – Львів: Інститут історії Церкви ЛБА, 2000. – 528 с.
67. Сухоплюев И. К. Новый этап в церковном движении // Знамя коммунизма (Харьков). – 1922. – № 9–10. – С. 71–77.
68. Татарченко О. Б. Репресивна політика радянської влади проти церковників-«контрреволюціонерів» в 1920–1930-х рр. (на прикладі Південної України) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2012. – Вип. XXXIV. – С. 166–169.
69. Третьякова О. А. Становище римо-католицької церкви Півдня УСРР в міжвоєнні роки // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Історичні науки. – 2013. – Вип. 3.35. – С. 117–122.
70. Тригуб О. П. Конфесії Російської Православної Церкви в Україні у 30-х рр. ХХ ст. // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Історія. – Миколаїв, 2009. Т. 115. Вип. 102. – С. 36–40.
71. Тригуб О. П. Розкол Російської православної церкви в Україні (1922–39 рр.): між державним політичним управлінням та реформацією: [Монографія]. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 300 с.
72. Тригуб О. П. Розкол як форма боротьби ДПУ УСРР із православною церквою в Україні (1922–1927 рр.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 1 (32). – С. 10–26.
73. Фаворський В. Боротьба за Жовтень і церква на Україні // Безвірник. – 1927. – № 11–12. – С. 3–12.
74. Шевчук Т. В. Антирелігійна політика радянської влади в Україні у 20–30-ті рр. ХХ ст. // Сторінки історії. – 2015. – Вип. 39. – С. 100–113.

С. Ю. Незнаюк,

магістрант,

ЧНУ ім. Петра Могили, г. Николаев, Україна

ИСТОРИОГРАФИЯ РЕПРЕССИВНОЙ ПОЛИТИКИ ВЛАСТИ ПРОТИВ ДУХОВЕНСТВА ЮГА УКРАИНЫ В 20–30-е гг. XX в.

В статье освещается состояние научной разработки проблемы репрессий против духовенства Юга Украины в 20-х – 30-х гг. XX в. Исторические публикации, касающиеся исследуемой темы, можно распределить на следующие группы по территориально-хронологическому принципу: советская историография; зарубежная историография; современная историография.

Заидеологизованность истории и историографии советской эпохи долго не давала возможности беспристрастно рассматривать антирелигиозную политику советской власти. И лишь во времена независимости отечественные исследователи получили возможность комплексно изучить религиозную жизнь в Украине. Главными недостатками зарубежных работ является использование их авторами ограниченного круга источников, поэтому они носят публицистический характер.

Современная украинская историография имеет весомые достижения. Для работ последнего времени в целом характерен разнообразный спектр взглядов на исторические события, попытка дать всестороннюю объективную характеристику системным изменениям, которые имели место в Украине в 1920–30-е гг. Более весомой стала аргументация научных выводов и обобщений, выросла теоретическая нагрузка большинства работ.

Ключевые слова: историография; репрессии; духовенство; религия; политика; Юг Украины.

**HISTORIOGRAPHY OF THE REPRESSIVE POLICY OF THE GOVERNMENT AGAINST
THE CLERGY OF THE SOUTH OF UKRAINE IN THE 20–30 of XX century**

The article describes the state of scientific development of the problem of repression against the clergy of the South of Ukraine in the 20s – 30 of XX century. Historical publications relating to the topic under study can be divided into the following groups according to the territorial chronological principle: Soviet historiography; foreign historiography; modern historiography.

Ideologization in history and historiography of the Soviet era for a long time did not give the opportunity to impartially consider the anti-religious policy of the Soviet government. And only in times of independence, domestic researchers were able to comprehensively study the religious life in Ukraine. The main disadvantages of foreign works are the use of a limited number of sources by their authors, so they are journalistic in nature.

Modern Ukrainian historiography has significant achievements. A wide range of views on historical events, an attempt to give a comprehensive objective characterization of the systemic changes that took place in Ukraine in the 1920s and 1930s are characteristic of recent works. Argumentation of scientific conclusions and generalizations has become weightier; the theoretical workload of most of the works has grown.

Key words: *historiography; repression; clergy; religion; politics; South of Ukraine.*

Рецензенти: **Когляр Ю. В.**, д-р іст. наук, професор;
Міронова І. С., д-р іст. наук, доцент.

РОЗДІЛ 4.

КРАЄЗНАВСТВО

МИКОЛАЇВЩИНА: ПЕРІОДИЗАЦІЯ ПОДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

У статті розглядається проблема періодизації подій Української революції 1917–1921 рр. від середини 90-х рр. ХХ ст. до сьогодення. Виділено періодизацію доби «Національно-визвольної боротьби та українського державотворення» П. Гай-Нижника.

Значна увага приділена регіональній періодизації подій на Миколаївщині, при створенні якої враховувалися не лише класичні чинники: національне державотворення, боротьба з більшовиками та білогвардійцями, німецько-австрійська окупація, а й специфічні фактори: наявність антантівських військ, масовий повстанський рух, створення селянських республік.

Періодизація подій 1917–1921 рр. на Миколаївщині складається з десяти етапів і двох періодів, власне «Революції» та «Повстанського руху». Причому, роль повстанського фактору є визначальним для революційних подій. Оскільки елементи повстанського руху проявлялися як у процесі українського державотворення на території Миколаївської області, так і після його завершення, події Української революції 1917–1921 рр. на Миколаївщині слід розглядати лише через призму повстанської боротьби населення проти різних влад.

Ключові слова: *періодизація; Українська революція 1917–1921 рр.; Миколаївщина; державність; повстанський рух.*

Українська революція 1917–1921 рр. – одна з найважливіших подій історії України ХХ ст. і своєрідний ключ для розуміння сучасного. Тим більше, що ряд подій минулого століття є своєрідним відображенням теперішнього. А уроки минулого ми повинні зрозуміти і уявити, щоб мати перспективи майбутнього. Проблема дослідження історії революції є важливою і актуальною, про що свідчать державні укази і розпорядження:

– Указ Президента України від 22 січня 2016 р. № 17/2016 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років», яким 2017 рік проголошено Роком Української революції;

– План заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників на період до 2021 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2016 р. № 777-р.;

– Розпорядження голови облдержадміністрації Олексія Савченко від 1 червня 2017 р. № 188р «Про створення обласної науково-редакційної групи для підготовки матеріалів до проекту «Місця пам'яті Української революції».

У даному контексті велике значення має дослідження періодизації революційних процесів, який до цього часу викликає суперечки в науковому середовищі.

Метою нашої статті є спроба розробити регіональну періодизацію (для сучасної території Миколаївсь-

кої області) подій Української революції 1917–1921 рр.

При дослідженні використовувався метод періодизації. Періодизація – це раціональний спосіб впорядкування масиву емпіричної та теоретичної інформації за часовою протяжністю з метою поглиблення пізнання й розуміння змінних станів об'єктів навколишнього світу. Періодизація відіграє особливо важливу роль в історії, де дослідники умовно поділяють різноманітну інформацію на відрізки (періоди, етапи, епохи, ери тощо), що мають ті або інші відмінні особливості. Періодизація створює необхідні умови для структуризації та систематизації історичного матеріалу, вивчення й осмислення змін природних і соціальних форм буття людини та людства, створення різних моделей і теорій, які їх пояснюють, а головне – дає шкалу їх виміру. Разом із тим, періодизація, що здійснюється за певними понятійно-категоріальними критеріями, неминуче спрощує і спотворює історичну реальність. Вона служить пізнавальним цілям, але не абсолютизує об'єктивності здобутих з її допомогою знань, оскільки базується на врахуванні окремих чинників, а не всього їх комплексу. Кожна періодизація є гіпотезою, яка або приймається ін. дослідниками, або замінюється більш прийнятною для їх загалу, але служить вихідним пунктом для впорядкування всього історичного матеріалу за обраними критеріями [2, с. 152–153].

Періодизація Української революції 1917–1921 рр. була сформована у середині 90-х рр. ХХ ст., коли була подолана доктрина пролетарської соціалістичної революції «Великий Жовтень і громадянська війна». Спираючись на політичні, соціальні та воєнні маркери, учені виділили декілька періодів у перебігу українського революційного процесу:

– *Перший період* (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) – національно-демократичний, пов'язаний з діяльністю Центральної Ради, проголошенням УНР у складі федеративної Росії у листопаді 1917 р., а у січні 1918 р. – самостійною державою.

– *Другий етап* (квітень – грудень 1918 р.) – консервативно-ліберальний. Інспірований німецьким окупаційним командуванням державний переворот привів до проголошення Української Держави в архаїчній формі Гетьманату.

– *Третій період*, або Друга УНР (грудень 1918 р. – листопад 1921 р.) – найтриваліший, має свою внутрішню періодизацію і водночас найдраматичніший, оскільки позначений втратою національної державності.

Утворення Західноукраїнської Народної Республіки в результаті розпаду Австро-Угорської імперії розглядається істориками як органічна складова загальноукраїнського революційного процесу, однак з низкою специфічних атрибутів, породжених тривалим перебуванням краю у складі інших держав [10, с. 46–47].

Сучасна періодизація революційних подій на території України, подана на сайті Українського інституту національної пам'яті, принципово не відрізняється від періодизації 90-х рр. ХХ ст., де, зокрема, вказано, що Українська революція 1917–1921 рр. розпочалася в умовах революційних потрясінь, які охопили Російську імперію у березні 1917-го. Єдиною суттєвою відмінністю є додавання інформації про повстанський рух на третьому етапі.

Етапи революції 1917–1921 рр.:

– *березень 1917 – квітень 1918*. Утворення та діяльність Української Центральної Ради, проголошення її Універсалів;

– *29 квітня – 14 грудня 1918*. Правління гетьмана Павла Скоропадського;

– *грудень 1918 – листопад 1921*. Встановлення влади Директорії УНР, розгортання та придушення масштабного повстанського руху [11].

Однією з найбільш повних на сьогодні, з характерним авторським баченням, є періодизація доби «Національно-визвольної боротьби та українського державотворення» завідуючого відділом історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства, доктора історичних наук, академіка П. Гай-Нижника:

Період I. Українська національно-визвольна революція (4 березня 1917 р. – 22 січня 1918 р.):

– *I етап*: Національна та соціально-політична консолідація: організація та формування Української Центральної Ради (3 березня – 10 червня 1917 р.);

– *II етап*: Національно-політичний автономізм: пошук компромісу між інтернаціоналізмом революційно-соціалістичної демократії та державотворчим інстинктом (10 червня – 7 (20) листопада 1917 р.);

– *III етап*: Відродження державності: від федеративного суверенітету до самостійної республіки (7 (20) листопада 1917 р. – 9 (22) січня 1918 р.).

Період II. Українське державотворення (22 січня 1918 р. – 14 листопада 1920 р.):

– *I етап*: УНР – Українська Народна Республіка (Українська Центральна Рада) (22 січня – 29 квітня 1918 р.);

– *II етап*: Українська Держава (29 квітня – 14 грудня 1918 р.);

– *III етап*: ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка (1 листопада 1918 р. – 22 січня 1919 р.); ЗО УНР – Західна область Української Народної Республіки (22 січня – 20 грудня 1919 р.)

– *IV етап*: УНР – Українська Народна Республіка (Директорія; «диктатура» головного отамана) (14 грудня 1918 р. – 14 листопада 1920 р.)

Період III. Повстансько-партизанська визвольна боротьба (1920–1922 рр.).

Після втрати українською державною владою власної території та виходу верховних властей ЗУНР (кінець 1919 р.) та УНР (кінець 1920 р.) за межі України, на її теренах боротьба з більшовизмом не вщухла. Відбувся Другий зимовий похід, тривала повстансько-партизанська боротьба, проте владою в країні остаточно опанував більшовицький уряд УСРР, війська якого згодом придушили хоч і численні, але розрізненні повстанські виступи.

30 грудня 1922 р. УСРР разом із РСФРР, Білоруською РСР та Закавказькою РФСР (Грузія, Вірменія, Азербайджан) увійшла до складу СРСР на федеративних засадах, втрачаючи таким чином навіть свою декларативну незалежність, яку мала доти [1, с. 22].

Принциповим для нашого дослідження є виділення автором третього періоду національно-визвольної боротьби – повстансько-партизанський рух, який є важливим для розуміння революційних подій на Миколаївщині.

Українська національно-демократична революція 1917–1921 рр. мала значний вплив на історію Миколаївщини [7]. У загальних рисах події розвивалися таким чином. 1 березня 1917 р. до Миколаєва дійшли перші чутки про падіння самодержавства. 19 березня 1917 р. у лютеранській церкві відбулося прийняття присяги на вірність Тимчасовому уряду.

20 червня 1917 р. на спільному зібранні миколаївського Українського організаційного комітету й просвітян розглянуто I Універсал Центральної Ради. 6 серпня 1917 р. на загальному зібранні товариства «Просвіта» схвалено резолюцію, в якій зазначено так: «Своїм Тимчасовим Урядом на Україні вважаємо тільки Українську Центральну Раду». Проте, I та II Універсали Центральної Ради не були помічені широкою громадськістю Миколаєва, хіба що в Раді робітничих і військових депутатів стала формуватися невелика українська фракція. Після публікації III Універсалу, 10 листопада 1917 р. Миколаївська рада об'єднала українських організацій закликала Миколаївську міську думу, Раду робітничих і військових депутатів, Революційний штаб, солдат і матросів, офіцерство, городян підтримати Верховний крайовий орган Укра-

їнської демократичної республіки – Центральну Раду [6, с. 89].

У період Гетьманату П. Скоропадського (квітень – листопад 1918 р.) на Півдні України військовим міністерством реалізовувався план формування національних Збройних сил, що передбачав створення армійського корпусу у складі двох піхотних дивізій і двох гарматних бригад. У Миколаєві діяли 17-й Олександрійський піхотний полк, 6-а гарматна бригада, полк морської піхоти, повітроплавальний загін, а також зенітна частина у складі кількох «позиційних аеробатарей». Українські військові формування на території Миколаївщини сприяли пробудженню національної самосвідомості серед народних мас регіону та були головною опорою української влади на місцях у 1917–1918 рр. [9, с. 26–27].

Наступний етап, пов'язаний з українськими національними формуваннями на Миколаївщині, відзначається перебуванням на півдні України «Республіканських військ східної Херсонщини» на чолі з отаманом Григор'євим, який боровся з окупаційними військами. З другої половини 1918 р., за дорученням С. Петлюри, Григор'єв готував повстання проти гетьмана П. Скоропадського на півдні України. У листопаді 1918 р. він, об'єднавши під своїм командуванням численні повстанські загони, передав їх у розпорядження Директорії УНР.

14 березня радянські війська оволоділи Миколаєвом, а у 20-х числах березня 1919 р. українські республіканські частини залишили північні райони області [8, с. 44–48].

Проте, революційні події на Миколаївщині продовжувалися. У 1919–1920 рр. розгорнувся масовий повстанський рух, направлений проти проросійських сил – більшовиків і денікінців [5]. Найвищим його проявом було створення селянських формувань державного типу – Врадіївської Хліборобської республіки [4, с. 50–53], Висунської та Баштанської республік [3].

Окремою сторінкою повстанського руху на території Миколаївської області слід уважати події Першого Зимового походу Армії УНР. На Миколаївщині головні бої відбулися в березні – квітні 1920 р. при зайнятті Ольвіополя, Вознесенська, у районі Кривого Озера, переправ через річки Південний Буг і Синюху [7, с. 147–155]. Це були останні регулярні українські війська на Миколаївщині періоду національно-демократичної революції 1917–1921 рр.

Отже, під час Української революції 1917–1921 рр. на Миколаївщині нам слід урахувати не лише класичні чинники: національне державотворення, боротьба з більшовиками та білогвардійцями, німецько-

австрійська окупація, а й специфічні фактори: наявність антантівських військ, масовий повстанський рух, створення селянських республік.

Ураховуючи все сказане вище пропонуємо наступну періодизацію подій 1917–1921 рр. на Миколаївщині:

I. Період. Революція (1917–1919 рр.):

– *Перший етап (березень – червень 1917 р.)* – активізація революційного руху на Миколаївщині. Присяга Тимчасовому уряду.

– *Другий етап (червень 1917 р. – грудень 1918 р.)* – початок українського державотворення. Центральна Рада.

– *Третій етап (січень – березень 1918 р.)* – перемога радянської влади на території Миколаївщини.

– *Четвертий етап (березень – листопад 1918 р.)* – Німецько-австрійська окупація. Українська держава гетьмана П. Скоропадського. Антигетьманський повстанський рух.

– *П'ятий етап (грудень 1918 р. – березень 1919 р.)* – Окупація Миколаївщини військами Антанти. Директорія УНР. «Республіканські війська східної Херсонщини» отамана Григор'єва.

II. Період. Повстанський рух (1919–1921 рр.):

Перший етап (березень 1919 р. – серпень 1919 р.) – більшовицький режим. Антибільшовицький повстанський рух. Врадіївська Хліборобська республіка.

Другий етап (серпень 1919 р. – січень 1920 р.) – денікінський режим. Антиденікінський повстанський рух. Висунська та Баштанська республіки.

Третій етап (січень 1920 р. – березень 1920 р.) – встановлення більшовицької влади.

Четвертий етап (березень – квітень 1920 р.) – Перший Зимовий похід Армії УНР на території Миколаївщини. Завершення процесу українського державотворення.

П'ятий етап (травень 1920 р. – грудень 1921 р.) – Антикомуністична боротьба повсталого населення. Початок голодомору 1921–1923 рр.

Таким чином, періодизація подій 1917–1921 рр. на Миколаївщині складається з десяти етапів і двох періодів, власне «Революції» та «Повстанського руху». Причому, роль повстанського фактору є визначальним для революційних подій. Оскільки елементи повстанського руху проявлялися як у процесі українського державотворення на території Миколаївської області, так і після його завершення, події Української революції 1917–1921 рр. на Миколаївщині слід розглядати лише через призму повстанської боротьби населення проти різних влад.

Список використаних джерел

1. Гай-Нижник П. П. Національно-визвольна боротьба і українське державотворення 1917–1922 рр. (до питання періодизації політичної історії України початку ХХ ст. // Гілея : [науковий вісник]. – 2015. – Випуск 92. – С. 18–23.
2. Зашкільняк Л. О. Періодизація в історії // Енциклопедія історії України: Т. 8. Па-Прик / редкол.: В. А. Смолій (голова). – К. : В-во «Наукова думка», 2011. – С. 152–153.
3. Котляр Ю. В. Висунська і Баштанська республіки (до 90-ї річниці проголошення). – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2010. Історична бібліотека ЧДУ. Кн. 3. 92 с.
4. Котляр Ю. В. Врадіївська Хліборобська республіка // Чорноморський літопис : Науковий журнал. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Випуск 5. – С. 50–53.

5. Котляр Ю. В. Повстанство. Селянський рух на Півдні України (1917–1925). Миколаїв-Одеса: ТОВ Від, 2003. – 196 с.
6. Левченко Л. Л. Миколаїв за доби Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918) // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2017. – Випуск 280. – Т. 292. Історія. – С. 88–109.
7. Миколаївщина (нариси історії революції 1917–1921 років / Л. Л. Левченко, Л. А. Вовчук, О. В. Волос та ін. – Миколаїв : Іліон, 2017. – 280 с.
8. Пархоменко В. А. Українські національні формування на Миколаївщині у 1917–1918 рр. // Наукові праці. Нац. ун-т «Кієво-Могилянська Академія. Миколаївська філія». – Миколаїв, 1998. Т. 1. – С. 44–48.
9. Пархоменко В. Військові формування Центральної Ради та гетьманату у Миколаєві (1917–1918 рр.) // Воєнна історія. – 2004. – № 1–3. – С. 26–27.
10. Пиріг Р. Я. Українська революція 1917–1921 років: сучасний історіографічний образ та дослідницький потенціал. Стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 22 листопада 2017 року // Вісник НАН України. – 2018. – № 1. – С. 45–49.
11. Українська революція 1917–21 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.memory.gov.ua/page/ukrainska-revolutsiia-1917-21>. (27.07.2018).

Ю. В. Котляр,

*д-р іст. наук, професор, завідувач кафедри історії,
ЧНУ ім. Петра Могили, г. Николаев, Україна*

НИКОЛАЕВЩИНА: ПЕРИОДИЗАЦИЯ СОБЫТИЙ УКРАИНСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1917–1921 гг.

В статье рассматривается проблема периодизации событий Украинской революции 1917–1921 гг. от середины 90-х гг. XX в. до современности. Выделено периодизацию эпохи «Национально-освободительной борьбы и создания украинского государства» П. Гай-Нижника.

Значительное внимание уделено региональной периодизации событий на Николаевщине, при создании которой учитывались не только классические факторы: национальное строительство государства, борьба с большевиками и белогвардейцами, немецко-австрийская оккупация, но и специфические: наличие войск Антанты, массовое повстанческое движение, создание крестьянских республик.

Периодизация событий 1917–1921 гг. на Николаевщине состоит из десяти этапов и периодов, собственно «Революции» и «Повстанческого движения». Причем, роль повстанческого фактора является определяющим для революционных событий. Так как элементы повстанческого движения проявлялись и в процессе создания украинского государства на территории Николаевской области, а также и после его завершения, поэтому события Украинской революции 1917–1921 гг. на Николаевщине следует рассматривать только через призму повстанческой борьбы населения против разных властей.

Ключевые слова: *периодизация; Украинская революция 1917–1921 гг.; Николаевщина; государственность; повстанческое движение.*

Yu. Kotlyar,

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of History,
Petro Mohyla Black Sea National University Mykolaiv, Ukraine*

MYKOLAIVSHCHYNA: THE PERIODIZATION OF THE UKRAINIAN REVOLUTION EVENTS OF 1917–1921

The article deals with the problem of the Ukrainian Revolution events of 1917–1921 periodization from the mid-90's of the XX century to the present. It is highlighted the periodization of the P. Hai-Nyzhnyk's 'National liberation struggle and Ukrainian statehood' age.

Much attention is paid to the regional periodization of events in Mykolaivshchyna, which creation has considered not only classical factors (the national state formation, the struggle against the Bolsheviks and the White Guards, and the German-Austrian occupation), but the specific factors (the Entente troops' presence, the mass rebel movements, and the creation of peasant republics) as well.

The periodization of the events of 1917–1921 in Mykolaivshchyna includes ten stages and two periods, particularly, the 'Revolution' and the 'Rebel Movement'. Moreover, the role of an insurgent factor is decisive for the revolutionary events. Since the elements of the rebel movement have been manifested in the process of Ukrainian state formation in the Mykolaiv region territory as well as after its completion, the events of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 in Mykolaivshchyna should be considered through the prism of the population's insurrection against different authorities only.

Key words: *periodization; Ukrainian Revolution of 1917–1921; Mykolaivshchyna; statehood; rebel movement.*

Рецензенти: *Левченко Л. Л., д-р іст. наук, доцент;
Багмет М. О., д-р іст. наук, професор.*

МИКОЛАЇВСЬКА РАДА ОБ'ЄДНАНИХ УКРАЇНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ в 1917–1919 роках

У статті висвітлено діяльність Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій – політичного виборного органу, котрий очолював український рух у Миколаєві в період Української революції 1917–1921 рр. У діяльності Ради автором виокремлено три періоди: «просвітянський» (за Української Центральної Ради, коли більшість її членів була вихідцями з Миколаївського товариства «Просвіта»), «конспіративний» (за Гетьманату П. Скоропадського), «петлюрівський» (за Директорії). Аналіз цих періодів свідчить, що члени Ради обстоювали ідейні погляди Української Центральної Ради та Директорії, яка вважала себе правонаступницею Центральної Ради. За свідченням самої Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій, за гетьманського періоду вона проводила роботу конспіративно, готуючи антигетьманське повстання.

Рада сприяла українізації військ, поширювала серед громадян інформацію про діяльність центрального українського уряду, певною мірою впливала на роботу міських державних установ і вибір кандидатур на керівні посади, організувала охорону державних установ силами українських військових підрозділів, забезпечувала громадський порядок у місті, здійснювала запис до загону «Вільного Козацтва», надавала рекомендації до формування складу караульної команди, вела переговори з отаманом Н. Григор'євим, залишками німецьких військ, англо-французами. Рада двічі перебирала на себе всю повноту влади в Миколаєві. Не підлягає сумнівам те, що Рада була досить впливовим гравцем на політичній арені Миколаєва з березня 1917 р. до лютого 1919 р., хоча результатам її діяльності шкодила її фінансова неспроможність.

Ключові слова: Українська революція; українські організації; Миколаїв; отаман Григор'єв; Брояківський; Зіма; Герасименко.

Миколаївська Рада об'єднаних українських організацій за доби Української революції 1917–1921 рр., точніше в той її період, яким можна датувати власне відкриту політичну (не конспіративну й не повстанську, якою пізніше було охоплену всю територію Миколаївщини) боротьбу за українську державність (березень 1917 р. – березень 1919 р.), очолювала український політичний рух у Миколаєві. Проте, в українській історіографії її діяльність не висвітлено зовсім, наявні лише згадки в працях В. П. Шкварця, В. А. Пархоменка та автора цієї статті Л. Л. Левченко [1]. Утім, архівні документи свідчать, що миколаївці від започаткування Української Центральної Ради були серед тих, хто боровся за українську державність, а саме представник миколаївської «Просвіти» Борис Вікторович Брояківський виступав із трибуни Всеукраїнського національного конгресу в Києві в перший день його роботи, 6 квітня 1917 р., вітаючи учасників з'їзду від Миколаївського товариства «Просвіта». Повідомлення, що підтверджує цей факт, надруковане у виданні «Вісті з Української Центральної Ради у Києві» (№ 3 за квітень 1917 р.) [2]. Відтак, діяльність Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій, започаткованої просвітянами, потребує ретельного дослідження. Той факт, що досі вчені не віддали належної уваги цьому органу, можна пояснити відсутністю інформації про наявність його документальної

спадщини. Однак, у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України автором було виявлено окремий фонд № 2313 «Миколаївська Рада об'єднаних українських організацій», котрий до 1992 р. перебував на секретному зберіганні, а за часів незалежності через свій регіональний аспект не був залучений до наукового обігу. Віднайдення цього архівного фонду уможливило дослідження діяльності Ради, попередні результати якого будуть викладені нижче.

Український організаційний комітет у Миколаєві засновано 27 березня 1917 р. на зборах Товариства «Просвіта». Його головою спочатку був Борис Вікторович Брояківський (інженер заводу «Наваль», есер), секретарем – Олександр Олександрович Зіма (технік заводу «Наваль», есер) [3]. Б. В. Брояківський був дійсним членом, а О. О. Зіма (також у документах зустрічається його прізвище як Зіма) – головою Українського товариства «Просвіта» в Миколаєві, та обидва були гласними демократичної Миколаївської міської думи, обраної за часів Тимчасового Уряду та Української Центральної Ради. 23 квітня 1917 р. у Миколаєві в приміщенні цирку-театру Шеффера, що знаходився на вулиці Мала Морська, відбулося Українське Віче, на якому Б. В. Брояківський прозвітував про свою роботу на конгресі, а О. О. Зіма виголосив доповідь «Основи автономії України» [4]. Відомості про точну дату заснування Миколаївської Ради

об'єднаних українських організацій відсутні, але можемо припустити, що вона була заснована між квітнем і жовтнем 1917 р. Газета «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов» опублікувала повідомлення її заснування 25 жовтня 1917 р. [5], але, очевидно, що Рада вже функціонувала раніше: як у 1917 р., так і на початку 1918 р. Її головою у 1917 р. був О. О. Зіма. 23 січня 1918 р. він виїхав із Миколаєва до Києва й звідти 15 серпня 1918 р. надіслав листа з проханням про підтвердження його діяльності в Товаристві «Просвіта». У Миколаєві О. О. Зіма мешкав за адресою вул. Торгова, 2; у Києві – за адресою вул. Фундуклівська, 17 (готель «Франсуа», кімната 324) [6]. Більше його діяльність у Миколаєві не простежується.

Через партійні суперечки всередині Товариства «Просвіта» 16 червня 1917 р. Б. В. Брояківський подав заяву «про увільнення його од посади Голови «Орг. К-та» з приводу особистих причин, яких не з'ясував, категорично одмовившись надалі бути головою, лишивши зібрання» [7]. Замість нього на посаду голови Оргкомітету тимчасово заступив Полікарп Юхимович Барановський, на допомогу якому обрали товаришів Г. Я. Михайлеца та Андрія Гавриловича Майстренка. Б. В. Брояківський був впливовим миколаївським політиком. Такий висновок можливий, незважаючи на думку спершу прихильника Центральної Ради, а потім члена КПРС, Я. П. Ряппо, який у 1917 р. був головою Миколаївської Ради робітничих і військових депутатів, а за радянських часів у своїх спогадах написав: «Українська група населення в Миколаєві, на чолі з гласними Думи Брояківським, Шатохою й ін. – організували бутафорське читання Універсалу в церкві на площі з попами й жовто-блакитними прапорами. Але сили українців, як у Раді, так і в Думі були настільки незначні, що підтримати київські наміри було немислимо» [8]. Б. В. Брояківський неодноразово виступав на засіданнях Миколаївської міської думи, а також 14 листопада 1917 р. представив доповідь про Україну й Центральну Раду в Раді робітничих і військових депутатів [9]. Він входив до комісії, яка після 16 грудня 1917 р. (перестрілка біля будівлі Миколаївського відділення Державного банку) розслідувала конфлікт між «українцями (гайдамаками) і більшовиками» [10]. У грудні 1917 р. – січні 1918 р. більшовики організували травлю Б. В. Брояківського через публікацію, на їх погляд провокаційної, відозви за підписом «Група незалежних большевиков», і вимагали його арешту й передачі до революційного трибуналу. У відозві було викрито масові розстріли й голодування робітників Івано-Вознесенська [11]. Крім Бориса Вікторовича, членом Товариства «Просвіта» була його дружина Олена Миколаївна Брояківська. Мешкала родина Брояківських у Миколаєві за адресою вулиця Нікольська, 63. Зберігся лист Б. В. Брояківського з Києва до Миколаївського товариства «Просвіта» про надсилання книжок до Миколаєва, його подальша доля не простежується. Біографії Б. В. Брояківського та О. О. Зіми ще потребують дослідження, однак тепер уже достеменно відомо, що саме вони очолювали український рух у Миколаєві 1917 р. і були засновни-

ками Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій.

Від заснування Рада розміщувалася в будинку Миколаївського товариства «Просвіта» за адресою вул. Московська, 3. Згодом Рада перемістилася до будинку колишнього Технічного товариства за адресою вул. Таврійська, 46 (нині – вул. Шевченка, 64; у цьому будинку з 1925 р. до 1970-х рр. знаходився Державний архів Миколаївської області, у наші дні – Миколаївський обласний центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій).

Представники Ради 20 червня 1917 р. були присутні на зібранні миколаївського Українського організаційного комітету й Товариства «Просвіта», де розглянуто 1-й Універсал Української Центральної Ради [12]. 6 серпня 1917 р. на загальних зборах Товариства «Просвіта», де також брали участь члени Ради, схвалено резолюцію, у якій зазначено таке: «Своїм Тимчасовим Урядом на Україні вважаємо тільки Українську Центральну Раду, її виконавчому органу – Генеральному Секретаріату – доручаємо керівництво нашим краєм, не вважаючи ні на які наслідки переговорів з Центральним Урядом, і тільки розпорядженню Генерального Секретаріату підлягаємо» [13]. Маємо документ, датований 10 листопада 1917 р., у якому Рада вітає проголошення 3-го Універсалу Української Центральної Ради [14]. Виявлено також лист на офіційному бланку Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій від 29 листопада 1917 р., адресований Миколаївській міській управі, яким Рада запрошувала міську управу «взяти участь у святі вселюдного оголошення III-го Універсалу Української Центральної Ради, виданого з приводу заснування Української Демократичної Республіки... 3 грудня [1917 р.] біля міської управи після літургії приблизно в 11 год. ранку» [15].

Безперечно визначальною для діяльності Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій у листопаді-грудні 1917 р. була підтримка Генерального секретаря військових справ Української Центральної Ради Симона Петлюри, яким була направлена телеграма до комісара Одеського військового округу Віктора Родіоневича Поплавко такого змісту: «Рада об'єднаних українських організацій з Миколаєва прохає прислати представників у Миколаїв для організації українізації військових стихій. Пропоную вжити заходів. Військовий Генеральний секретар України Петлюра» [16], а також візит члена Центральної Ради Дмитра Антоновича в листопаді 1917 р., який приїздив до Миколаєва з метою з'ясування питання про можливу українізацію Чорноморського флоту [17].

Миколаївська Рада об'єднаних українських організацій заснувала два друкованих органи – видання «Український бюлетень» (виходило друком з 18 січня 1918 р.) і «Українська газета» (виходила друком з 19 січня 1918 р.), для видання яких із 2 січня 1918 р. орендувала друкарню «Трудової газети» (друкарня знаходилася у приміщенні колишньої Електричної Типолітографії і Палітурної майстерні Л. та І. Білолипських на перетині вулиць Нікольської та Собор-

ної; у 1918 р. будівля належала видавництву Правління Професійних Союзів «Робітників Друкарської Справи» і «Журналістів-Літераторів»). Рада також планувала видавати в Миколаєві «Український часопис». Для видання часопису в Раді заснували комісію у складі Лабуренка, Траценка, Березовського, Рябокона, Золотаренка, Константиновича [18]. На жаль, можливість використання цих видань як історичних джерел обмежена. Через запеклу політичну боротьбу вони знищувалися вже під час революційних подій 1918–1919 рр. Зокрема, уже в № 1 від 19 січня 1918 р. «Української газети» було розміщено лист стороннього перехожого, який, ідучи на роботу вранці, побачив як «последователь учения Ленина, Троцкого, Вольпе, Закса и К-о уничтожал вновь народившееся детище газету «Украинский бюллетень» дабы не дать возможности населению города и рабочему элементу читать другие газеты, кроме «грандиозного», по выражению Закса на пленарном заседании и И. К. С. Р. В. Д. [Исполнительного Комитета Совета рабочих и военных депутатов], с «трескучим названием пролетарского органа печати» [19]. Залишок (4 примірники) потрапив за радянських часів на секретне зберігання й лише після 1992 р. був розсекречений. Зберігаються примірники цих видань у Державній науковій архівній бібліотеці (м. Київ).

19 січня 1918 р. в «Українській газеті» О. О. Зіма повідомляв про призначення на 7 годину вечора спільного засідання військової ради (знаходилася за тією ж адресою, що й цивільна Рада – вул. Таврійська, 46) із Радою об'єднаних українських організацій (цивільною радою). На черзі дня були питання об'єднання обох рад, оренди друкарні, обговорення IV Універсалу, а також біжучі справи [20]. Головою військової ради в січні 1918 р. був Степаненко, писарем Лозовий. 20 січня 1918 р. в «Українській газеті» Степаненко оголосив про укладання списків козаків, котрі мали право брати участь у виборах до Українських Установчих зборів [21].

У суботу, 20 січня 1918 р., Український військово-революційний штаб (імовірно це той самий орган, що діяв у березні 1918 р. під назвою Тимчасовий український штаб) через «Українську газету» оприлюднив радіо-телеграму: «Всім, всім. Те, що з'явилося в газеті «Известия» про верховну владу Ради [робітничих і військових депутатів] у м. Миколаєві, те, що посилено розповсюджується прихильниками Леніна, Бронштейна та компанії, є явна інсинуація, бо всі державні органи Незалежної Української Республіки: залізниця, пошта, телеграф, телефон, військові базисні склади і вся залізнична лінія від Херсона до Знаменки ретельно охороняються від будь-яких посягань вірними незалежній Українській Республіці та уряду її українськими військами. Таке ж становище і в Херсоні. 19 січня 1918 р. Український Військово-Революційний Штаб Миколаєва та його округу» [22]. Далі повідомлялося, що «Український військово-революційний штаб для загального керівництва сповіщає населення міста Миколаєва та його району, що декрети Леніна, Троцького та компанії Петроградських Бош, Люксембургів, Аусенів і компанії Харківських ніякого обов'язкового значення для Миколаєва, який знахо-

диться на території незалежної Української Республіки, не мають. «Декрети» їхні нині, коли Україна стала самостійною Республікою, є злісним, неправомірним замахом на суверенні права народів Української Народної Республіки, воля яких виражається через їх депутатів, представників соціалістів, об'єднаних в Українську Центральну Раду робітничих, солдатських і селянських депутатів у Києві. Населення закликається до згуртованої та одностайної підтримки соціалістичного уряду Незалежної Української Народної Республіки – Ради Народних Міністрів у Києві і проведення в життя його демократичних заходів. Тільки його розпорядження і закони Центральної Ради в Києві, спрямовані на благо всіх трудящих, є обов'язковими для всіх громадян Незалежної Української Республіки. Миколаївський Український військово-революційний штаб, 19 січня 1918 року» [23].

Військовий комісар українських військ Миколаївського гарнізону К. Бойчук 19 січня 1918 р. видав наказ № 9 [опублікований 20 січня 1918 р. в «Українській газеті»] такого змісту: «З огляду на виникнення тривожного стану в зв'язку з демобілізацією військ, який загрожує завоюванням революції в незалежній Українській Республіці, та зростання контрреволюційних сил, – станція Миколаїв і її район оголошуються на військовому положенні і будуть посилено охоронятися українськими військами від усяких дій, які чинять проїжджаючі через станцію, котрі заважають спокійній і дорожній роботі товаришів залізничників і порушують державні інтереси незалежної Української Народної Республіки» [24]. Разом із цим наказом, К. Бойчук в «Українській газеті» опублікував «Открытое письмо к населению г. Николаева», яким спростував повідомлення опозиційної преси про те, що демонстрація гайдамаків 17 січня 1918 р. мала на меті висловлювання погроз із боку українців: «Демонстрація ця не була ні викликом Раді [робітничих і військових депутатів], ні залякуванням і без того заляканих озброєним кулаком мирних громадян. Мета її – заявити всім, що хто б не посягнув на виборні демократичні організації, матиме протидію. Нам, хто в більшості випадків просидів по три роки в окопах, лякати або «залякувати» будь-кого не потрібно, ми крові не хочемо, досить уже й тієї, яку ми лили, своєю й чужою, на позиціях. Ми зморилися від крові, прагнемо лише одного: спокою, порядку і щоб на нашій землі – на території незалежної Української Народної Республіки – вище за все стояла наша виборна влада, воля трудового народу України, який утомився від війни і заслужив повне право на відпочинок» [25]. К. Бойчук заявив, що гайдамаки лише тоді почнуть активно протидіяти іншим організаціям у місті, коли ті «виступлять активною силою проти Української Народної Республіки» [26].

У неділю, 21 січня 1918 р., в «Українській газеті» військовий комісар українських військ Миколаївського гарнізону К. Бойчук, з огляду на заснування в Миколаєві Українського військово-революційного штаба, оприлюднив наказ № 10 від 20 січня 1918 р.: «З причини грізного моменту, що його переживає Українська Народна Республіка, коли вороги республіки і революції всюди намагаються замість порядку рево-

люційного внести розвал і анархію, в Миколаєві для охорони революції, прав Українського народу і Української Республіки створено на цей тривожний і грізний момент орган найвищої Української влади – Революційний Український Штаб, розпорядження якого є закон для всіх українських військ і для всіх громадян Української Республіки в Миколаєві. Доводячи до відома військ українського Миколаївського гарнізону, додаю, що входжу в Український Революційний Штаб повноправним членом виконувати його постанови і закликаю всі українські війська дружно і вірно стати на захист рідної землі, на охорону революції від усяких замахів, на підтримку слави і честі українських військ під верховним керівництвом Українського революційного штабу міста Миколаєва» [27].

У січні 1918 р. миколаївська Українська Рада (іноді в документах зустрічається така назва Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій) почала створювати загони «Вільного Козацтва» [28]. Військовий комісар українських військ Миколаївського гарнізону К. Бойчук 21 січня 1918 р. оголосив населенню Миколаєва про початок запису до загонів «Вільного Козацтва»: «Українська військова рада і військовий комісар українських військ Миколаївського гарнізону, доводить до загального відома, що ними розпочато, згідно з волею верховної військової влади Української Народної Республіки в Миколаєві та його окрузі до формування кадрів Народної Української Армії в формі загонів «Вільного Козацтва» за затвердженням військовою владою Української Республіки статуту. Головний принцип формування нової армії полягає у вільному бажанні громадян служити в армії, захищати права Української Незалежної Народної Республіки і безумовно виконувати всі накази Української Влади в особі Військового Міністерства в Києві або уповноважених на те ним виборних комісарів або спеціальних військових органів. Технічні умови оголошуються при вступі. Від вступників вимагається посвідчення від соціалістичних партій, українських організацій і громадських демократичних організацій про їх бездоганність з боку громадського і політичного. До «Вільного Козацтва» приймаються тільки громадяни від 18 років, що дали при вступі обіцянку всіма силами і своїм життям захищати революційну свободу, честь, багатство і верховні права Незалежної Української Республіки. Запис приймається щодня від 11 години ранку до 6 години вечора у приміщенні Української Військової Ради по Таврійській вулиці № 48 (ще одна адреса військової ради), 2-й поверх. Українська Військова Рада. Військовий комісар українських військ Миколаївського гарнізону козак К. Бойчук».

20 січня 1918 р. в «Українській газеті» за підписом «козак Палієв» опубліковано статтю, в якій роз'яснювалася історія «Вільного козацтва» після такого вступу: «Великий самодержець, Народний Комісар, посилає на крамольну Україну червону гвардію і приписує з свого високого трону знищувати українську буржуазію, селян, робітників, щирих синів трудового люду, а Тушевські вори в самозваній Харківській Раді – Артамонов, Шахрай і другі фетельно і брутально виконують приписи нікому невідомого, істинно-пролетарського Комісара Троцького, а спитайте ли-

шень Заксів і Вольпів, які і за що вербуються червоногвардійці» [29]. 21 січня 1918 р. «Українська газета» вже сповіщала про виникнення товариства «Вільного козацтва» в Миколаєві та призначення на цей же день на другу годину загальних зборів [30].

21, 22, 23, 24 і 25 (аж до 2-ї години дня) січня 1918 р. в Миколаєві відбувалися вибори до Українських Установчих Зборів. Газета «Пролетарское знамя» [друкований орган Миколаївського комітету РСДРП] навела такі результати цих виборів: із 40 тис. осіб, внесених до списків, проголосувало 17 894 виборця, тобто 44,7 %; більшість голосів отримали більшовики – 5 208 (29 %), на другому місці були ліві есери – 1 409 (8 %) [31]. Для порівняння: на 1916 р. кількість жителів Миколаєва дорівнювала 157 967 осіб, до списків виборців гласних міської думи за переписом 1917 р. внесено 110 тис. осіб, відтак до списків виборців до Українських Установчих Зборів унесено трохи більше ніж 1/3 мешканців міста, здатних голосувати. Отже, ці вибори навряд чи можна назвати легітимними, а звідси й так звану перемогу більшовиків на них. З приводу цих виборів Дмитро Дорошенко 1925 р. писав у своїй «Історії України 1917–1923 рр.»: «проведені в самому розпалі більшовицьких настроїв, з уживанням крайнє демагогічних способів, вибори там, де вони відбувалися, дали повну перевагу більшовицьких і есерівських елементів... По повероті до Києва Центр [альна] Рада постановила провести вибори там, де вони ще не відбулися, а днем скликання Установчих Зборів визначила 12 травня 1918 р. Українські есефи [соціал-федералісти] і самостійники дуже різко виступили проти скликання Зборів на основі старих виборів, мотивуючи тим, що вибори відбулися в ненормальних умовах і що, таким чином, вибрані депутати не відповідають волі населення. Але Мала Рада на засіданні 11 квітня признала вибори дійсними – більшістю голосів українських та російських есерів, меншовиків і всіх жидівських фракцій проти голосів есефів, самостійників і польської демократичної централі» [32]. Українські Установчі Збори так і не були скликані Центральною Радою.

22 січня 1918 р. відбулася чергова сутичка між українськими частинами і червоногвардійцями. Українці відповіли, що червоногвардійці захопили зброю 4-ї української сотні Запорізького полку, який надіслано до Миколаєва за розпорядженням Центральної Ради для охорони державних установ. На заяву про те, що в Києві Центральної Ради вже немає (Київ уже був у руках більшовиків, а Генеральний секретаріат Центральної Ради евакуювався), українці погодилися підкоритися існуючій крайовій владі. Рада робітничих і військових депутатів вимагала роззброєння Запорізького полку. Оскільки українці «не мали шансів на успіх» у переговорах, вони провели мітинг, під час якого виробили порядок передавання зброї радянським військовим частинам. Проте весь день 23 січня відбувалися стрілянина, самочинні обшуки, навіть без санкції Ради робітничих і військових депутатів [33]. З наступного дня у Миколаєві владу на якийсь час захопили більшовики.

Напередодні вступу німецьких військ до Миколаєва, 16 березня 1918 р., штаб більшовицьких військ

уже не керував діями Червоної армії, кинуті напризволяще. О 8-й годині вечора за наказом командира кінного Запорізького козачого полку Шевчука був виставлений караул біля воріт казарми кулеметної команди червоногвардійців, що напередодні прибула з Одеси. О першій ночі 17 березня 1918 р. семеро козаків від Запорізького полку та ще шестеро від «Вільного козацтва» без перешкод увійшли до приміщення червоногвардійців і роззброїли кулеметників. Відібрано 16 кулеметів, гвинтівки, 20 коней, фураж тощо. За ініціативою помічника голови місцевої Української ради Курляківського (?), зброя і майно доставлені до Тимчасового українського штабу, очолюваного О. М. Поляковим [34].

18 березня 1918 р. Тимчасовий український штаб міста Миколаєва поширив серед населення «Відозву» декларативного змісту: «Громадяни міста Миколаєва! Большевицькі «Советы рабочих и солдатских депутатов», котрі посіли у нас по всій Україні, не визнаючи нашої держави, наших прав і грабуючи мирне населення – зараз під натиском нашого українського війська, вкупі з нашими спільниками [німецькими й австро-угорськими військами] – місто за містом, село за селом, станція за станцією уступають і втікають з награваним на Україні добром. Наша влада знов займає свою територію, наводячи лад і спокій між людною. У нас у Миколаєві влада з рук «Совета» тимчасово перейшла до міського самоврядування, котре повинно працювати згідно з напрямом діяльності нашого Уряду Київської Центральної Ради. Громадяни! Настав час увільнитися від насильств і грабунку большевизму! У вільній і самостійній Україні існує єдина тільки влада Української Центральної Ради і її виконавчого органу Ради народних міністрів до майбутніх Українських Установчих Зборів. А тому, звертаючись до миколаївського громадянства, запевняємо, що ніякі самочинні вчинки, з боку кого б то не було, не можуть мати місця зараз у Миколаєві. Живіть і працюйте на Україні спокійно, бо під владою Київської Центральної Ради кожний знайде собі захист і права, оповіщені в її Універсалах. Тимчасовий Український штаб міста Миколаєва» [35].

З приводу вступу німецьких військ до Миколаєва міський голова В. П. Костенко заявив на засіданні Миколаївської міської думи 18 березня 1918 р.: «офіційно ми маємо справу не із завойовниками, а з окупацією міста» [36] (Див.: 3-ю частину IV Гаазької конвенції 1907 р. «Про закони і звичаї сухопутної війни»).

Німецьке командування, спираючись на директиви Центральної Ради, відповідно до яких уся влада в місті мала належати органам місцевого самоврядування [37], повідомило, що в Миколаївській міській думі воно вбачає єдине представництво влади, а українські організації розглядає як об'єднання національного характеру [38]. Німці заявили, що лише тоді, коли до Миколаєва прибудуть офіційні представники Центральної Ради, може виникнути питання про спеціальні повноваження місцевих українських організацій [39]. Із цієї заяви німецького командування стає очевидним, що німці ігнорували український національний рух. У Центральній Раді вони вбачали інституцію, яка мала б провадити зручну для них політику та виконати умови Брест-Литовського мирного договору із забезпечення Німеччині хлібом і сільськогосподар-

ською продукцією. Оскільки Центральна Рада так і не створила своїх регіональних органів управління, а органи місцевого самоврядування, як-от у Миколаєві – міська дума та управа, підтримували Центральну Раду та мали господарський характер, то саме на них й звернули увагу німці як на такі, що будуть забезпечувати на місцях виконання Брест-Литовського договору. Місцеві українські національні організації господарськими функціями не володіли, то ж і виконанню місії німецької армії сприяти не могли.

На вулицях Миколаєва збиралися мітинги, на яких переважали дві теми: відношення до українців і до більшовиків. Газета «Известия» повідомляла, що ставлення до українців на мітингах «...носило вельми негативний характер, як у зв'язку з тим, що вони звернулися за допомогою до німців, так і в зв'язку з поведінкою їх в Миколаєві. Лунали голоси, що українці – це те ж большевики справа, що в український штаб проникли темні елементи від колишніх большевиків до колишніх поліцейських...». На мітингах також лунала агітація проти євреїв, «буржуїв» і навіть інтелігенції [40]. Члени Тимчасового українського штабу К. Е. Христенко та Лозев (Лозовий або Лозенко – ?) під час спілкування з кореспондентом «Известий» категорично засудили агітацію проти національних меншин. Крім того, вони повідомили, що після звільнення міста від радянської влади, до їхнього штабу дійсно набігли «небажані елементи, які зробилися українцями», тому під час формування нової Ради українських організацій буде проведено фільтрацію членів [41].

У тексті документа за 13 лютого 1918 р., де за голову Ради підписався Грачів, йдеться про те, що українські організації, котрі надіслали своїх представників до Ради, повинні здійснювати вплив на них із метою дотримання календарного плану зборів Ради. У разі, якщо хтось із членів Ради тричі пропустить засідання, його буде викреслено зі складу Ради й замінено іншим [42].

В «Українському бюлетені» від 19 березня 1918 р. № 250 було надруковане оголошення Миколаївської ради об'єднаних українських організацій про вибори до місцевих осередків і до самої Ради. Повідомлялося про те, що після виборів місцева організація стане офіційним представником Центральної Ради в Миколаєві. Там же була опублікована замітка «Настроєние», в якій сповіщалося таке: «У зв'язку з ходом подій у країні, а почасти й у нас у місті – «самостійність» запанувала й у настроях місцевих українців. Мислячи Україну, як федеративну частину Росії, вони вважають, що на сьогодні необхідно виховання мас у дусі самостійності, бо тільки вона приведе маси до єдиного українського фронту. З приводу Миколаєва, то у них і сумніву не викликає про приналежність його до України. Одеса, як вільне місто, ще, на їхню думку, можливе, але до нашого міста це не відноситься. Референдум населення з цього приводу вони вважають зайвим. Широка вулична агітація йде за «самостійність» як порятунок від большевицького терору» [43].

Кожна установа делегувала своїх представників до Ради, у т. ч. й суднобудівні заводи, державний банк, пошта, залізниця, учительський інститут, учительська

спілка, українські політичні партії (УСДРП і українські есери), комендантське урядування, кооперативна книгарня, повітроплавний загін і повітроплавний парк, «Вільне козацтво», товариство «Просвіта», Союз покалічених вояків, 17-й Олександрійський піший полк тощо [44], а саме:

– Миколаївське товариство «Просвіта» направило Кондрата Еммануїловича Христенка, Миколу Дмитровича Лагуту, Семена Федосійовича Куделінського, Андрія Гавриловича Майстренка, М. Пітушенка (підписав листа голова Ради товариства М. Д. Лагута) [45];

– Комітет української партії соціалістів-революціонерів (есерів) направив на вибори Л. І. Лозенка, О. Полякова, Федора Андрійовича Ляшенка, Олександра Йосиповича Зайченка та Кирила Дмитровича Кору (підписав листа голова комітету К. Е. Христенко) [46];

– Український гурток заводу «Балтвод» направив на вибори Афанасєва, Довганя, Улицьку(ого), Рись і Гаркушу (підписав листа голова гуртка Довгань) [47];

– Українська педагогічна спілка (м. Миколаїв) 5 березня 1918 р. обрала своїми представниками до виборів постійної Української ради: О. Ф. Осмоловського, Ф. Т. Бабчинського, М. Л. Мануйлова, Ю. М. Маковського, П. О. Шатоху (підписав листа голова спілки Ю. М. Маковський, на штампі – 6(19) березня 1918 р.) [48];

– українці заводу «Руссуд» направили на вибори З. М. Романенка, М. П. Цимбала, П. Ф. Миргородського, Ю. П. Бакун(п)а, Едуарда Едуардовича Елерта (підписав листа голова зібрання Зайченко) [49];

– Миколаївський український гурток поштово-телеграфних робітників обрав Бориса Пашенка (у мандаті зазначено, що Б. Пашенко обраний членом пленуму Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій, дата «березень» виправлено на «квітень») [50]; 21 березня 1918 р. гурток обрав до Ради М. М. Кондратюка, С. К. Мішеніна, Б. Пашенка, П. Пічкурєнка, В. Шевченка, В. Переходова (підписав листа голова гуртка М. М. Кондратюк, дата на штампі «4 квітня 1918 р.») [51].

19 березня 1918 р. відбулися вибори постійного складу Ради й обговорено перспективний план її діяльності [52], але не зрозуміло, в якому саме форматі проходили вибори. Можливо, формат виборів був таким, за якого кожна українська організація міста обирала своїх представників і вони відразу ставали членами Ради, звідси всі наведені вище особи були дійсними членами Ради. Проте, у текстах документів сказано, що цих осіб обирали для здійснення виборів Ради. Разом із цим, вищенаведений документ про обрання Бориса Пашенка членом пленуму, а також документ про звільнення Мойсея Кондратюка від обов'язків чиновника Миколаївської поштово-телеграфної контори у зв'язку з обранням його до Ради (дата на штампі «4 квітня 1918 р.») [53] і лист члена виконавчого комітету Ради з народної освіти Юхима Михайловича Маковського щодо проблеми в організації курсів української мови від 28 березня (10 квітня) 1918 р. – «Яко член Ради і виконавчого комітету м. Миколаєва, обраний з призначенням доглядати за справою народної освіти, Я при сучасному

моєму становищу не маю ніякої можливості провадити в життя цю пекучу й негайну справу. А через це прошу п [ана] Голову звернутися з яким-небудь папером до комісара Одеського *учебного* округу...» [54] – наводять на думку, що були обрані пленум і виконавчий комітет Ради.

21 березня 1918 р. відбулася конференція представників українських організацій, на якій розглядалося питання про те «чи повинна бути місцева центральна українська організація політичною чи національною». На початку конференції Тимчасовий український штаб висловився з приводу того, що Українська рада міста Миколаєва має бути органом, який наглядає за діяльністю міського самоуправління в частині дотримання універсалів Центральної Ради. Після обговорення була схвалена постанова про те, що центральний орган місцевих українців повинен стати суто національним і складатися з представників українських національних організацій [55].

З огляду на постанову міського самоуправління про реєстрацію бойових дружин, тимчасовий український штаб реорганізував українські бойові дружини й вимагав здачі до 22 березня 1918 р. усієї наявної у них зброї та мандатів [56]. Місце цих дружин займали загони «Вільного козацтва», очолювати які мав сотник Петро Тихонович Кульчицький (член миколаївської «Просвіти», мешкав за адресою вул. Католицька, 12/1, кв. 3) [57]. Разом із цим, комісар українських військ у Миколаєві К. Бойчук оголосив наказ про вступ до виконання обов'язків і про надсилання йому списків особового складу всіх частин із метою видавання їм посвідчень, а також інформації про стан цих частин. Своїм помічником К. Бойчук призначив сотника Миколаївського пішого полку Миколу Ілліча Нестеренка [58].

Після відновлення влади Центральної Ради в Києві до Миколаєва дійшли її законодавчі акти, у т. ч. Тимчасовий земельний закон, затверджений 18 січня 1918 р. [59]. Закон скасовував право власності на всі землі, які проголошувалися надбанням народу Української Народної Республіки. Користуватися ними мали право всі громадяни УНР, верховне порядкування брала на себе Центральна Рада на термін аж до скликання Українських Установчих Зборів, на місцях розподіл землі покладався на органи місцевого самоврядування та земельні комітети. Закон, «в основу якого було покладено принцип соціалізації землі», дійсно не сприяв «стабілізації політичного становища в Україні. З одного боку, він посилював ілюзії біднішої частини селянства, сприяв розбурхуванню революційних пристрастей, а з другого – викликав протест не лише великих землевласників-поміщиків, а й заможних селян, які в Україні традиційно з козацьких часів володіли землею на правах приватної власності» [60].

Проте, очевидно те, що сам по собі земельний закон Центральної Ради не міг би викликати такого збурення селянства, якби більшовиками раніше не було доведено до селян зміст «Декрета о земле», прийнятого на 2-му Всеросійському з'їзді рад 26 жовтня (8 листопада) 1917 р. Декрет передбачав конфіскацію поміщицьких земель і маєтків, передавання їх без викупу селянам, різноманіття форм землекористуван-

ня (подвірне, хутірське, обшинне, артільне). 27 січня (9 лютого) 1918 р. В. І. Ленін підписав «Основний закон про соціалізацію землі», який скасовував будь-яку власність на землю, надра, води, ліси в межах Російської Федеративної Радянської Республіки, землю без викупу передавав тим, хто її обробляв тощо [61]. На підставі цього закону на підрадянській території селяни, насамперед, сільська біднота, звільнилися від заборгованості банкам, орендних платежів і безоплатно отримували земельний наділ.

«Демагогічна агітація більшовиків досягла позитивного для них результату. Вона знаходила підтримку в частини селянства не правним підґрунтям аграрних перетворень, а привабливими для несвідомих мас гаслами «грабуй награвоване», «земля селянам» і т.д. У результаті селянський рух за землю набрав стихійно анархічного характеру і ставив своїм завданням отримати землю у будь-який спосіб. Самовільні захоплення й нищення в результаті зумовили гострі соціальні конфлікти не тільки між великою земельною власністю і незаможним селянством, а й гострим протиборством у самому селянському середовищі», – написав дослідник соціально-економічної політики Центральної Ради Ю. Терещенко [62]. На Миколаївщині німецькі війська вибивали більшовиків із сіл, тож селянство в очікуванні на повернення поміщиків було збентежене невирішеністю питання про землю [63].

21 березня 1918 р. в газеті «Известия г. Николаев» опубліковано статтю гласного демократичної Миколаївської міської думи Івана Івановича Іванова «Политические письма: Самостійність», в якій автор розвивав питання про незалежність України та аналізував майбутнє Центральної Ради у зв'язку із використанням нею впливу іноземного чинника для повернення влади. Автор статті ставив селянське «земельне» питання, австро-німецьку окупацію, майбутнє Центральної Ради та державність України в пряму залежність [64]: «Надрукований у нас учора 4-й Універсал Київської Центральної Ради [4-й Універсал удруге в Миколаєві опубліковано в газеті «Известия г. Николаев» 21 березня 1918 р. № 252] встановив «самостійність» України. Таким чином, на сьогодні, і на папері, Україна є абсолютно незалежною державою. Питання полягає лише в тому, чи збережеться ця незалежність у майбутньому, й чи є вона навіть в даний момент чимось більшим, ніж простою заявою на папері. У цей час «незалежність» ця знаходиться в руках німців. Звичайно, за своє сприяння у «відновленні порядку» на Україні германці прагнуть отримати відповідну винагороду – якщо не у формі анексії, то вже у всякому разі у формі «контрибуції». Скільки б не говорили радовці про обмін «надлишками» товарів, на ділі це зводиться до того, що в розпорядженні українського населення залишиться замість надлишків одна «голодна норма» – а взамін чи не зволите отримати від Австрії ... сірники. ...Далі налагодити правильне вивезення з України тих продуктів, що німцям потрібні, буде можливо тільки в тому випадку, якщо на Україні буде відносний порядок і підпорядкування якій-небудь владі. Підкоритися владі народ може або за совість, або за страх. За яким же з цих двох міркувань він буде підкорятися Центральній

Раді? Про національну самосвідомість, про готовність до жертв на благо держави, як загальний настрій широких мас, говорити, звичайно, не доводиться. Підпорядкування «за совість» було б у нас можливо тільки в тому випадку, якщо б усякий і кожен усвідомив свій громадянський обов'язок. Цього, зрозуміло, не трапиться. Звичайно, якби нова влада – влада Центральної Ради – відразу могла дати народу молочні ріки та кисільні береги, то добровільне підпорядкування їй все ж могло б бути забезпечено. Але – ... й цього не станеться, не станеться знову таки в силу прагнення германців викачати з України продукти, чому Київська Рада волею неволею повинна буде сприяти. А в такому разі єдиний трудовий клас, на який Рада до сих пір могла ще спиратися – селянство, – потерпить найбільше, бо німцям насамперед потрібен хліб. Тоді – довіру селян Рада втратить. Довіру робітничих мас вона втратила вже давно – принаймні, коли справа йде про керівний авангард робітничого класу. Отже, говорити про владу «сильну довірою народу», відносно Центральної Ради не доводиться. Раз підпорядкування «за совість» відпадає – Раді волею неволею доведеться змінити свою позицію і вимагати підпорядкування «за страх». Але для цього Раді, насамперед, потрібна буде сила, що наводитиме страх, і є вже деякі ознаки, що Рада про таку силу подумує, не даремно міліція вже перейшла з рук міського самоврядування до рук Міністерства внутрішніх справ, не даремно збираються формувати [...] армію, не даремно в Одесі збираються ліквідувати деякі громадські організації. Зсув з істинно демократичного шляху вже намітився – і зсув цей, безсумнівно, прогресуватиме все далі й далі. Більше того, зараз, поки у Раді немає в руках справжньої реальної сили, їй волею неволею доведеться залучати ці сили ззовні. Одну спробу вже зроблено, і за неї, звичайно, доведеться дорого заплатити: германці витісняють тепер радянські війська з України. ...адже не можна думати, що відразу після відходу радянських військ, настрої мас зміняться. Не можна думати, що трудові маси відразу стануть прихильниками Ради. Ті репресії відносно політичних противників, які українці вже намагаються застосовувати, тільки піділлють масла у вогонь. І, якщо Рада, як можна думати, має намір дійсно виявити в країні деяку владу, то для цього їй знадобиться збройна сила, в кінцевому рахунку ті ж самі німці. Словом, без німців Центральній Раді не обійтися протягом досить тривалого часу. ... Спроба Центральної Ради створити «незалежну» національну державу за допомогою іноземної сили неминуче повинна потерпіти крах, бо національної визнаної народом влади Раді створити не вдасться».

Ще гіршим, ніж на селі, був стан справ на миколаївських суднобудівних заводах, закритих у день вступу німецьких військ до Миколаєва (17 березня прийнято рішення закрити заводи з 18 березня 1918 р.). Хоча частина більшовиків утекла з міста, інші – залишилися на підпільній роботі. Після мітингу на заводі «Наваль», що відбувся 20 березня 1918 р., на закритому засіданні, влаштованому більшовиками, було вирішено виступити проти німців 22 березня 1918 р. Рішення підтримали завкоми заводів «Наваль», «Руссуд», «Темвод» і учасники мітингу на

заводі «Руссуд». Незважаючи на рішення про повстання, плану його не було розроблено й спалахнуло воно несподівано через конфлікт між робітниками та німецькими військовими з приводу реквізиції німцями бензину. Наслідки цього повстання для німців полягали в тому, що вони одержали повний контроль над Миколаєвом і могли приступити до здійснення тієї «мирної місії, що випала німецькій армії» [65], тобто вивезення збіжжя. На ранок 24 березня 1918 р. німці почали масові обшуки, арешти й терор. Вони вдиралися до кожного будинку й квартири, шукали ніби більшовиків і зброю, проте розстрілювали без суду й слідства просто підозрілих містян. У місті було запроваджено воєнний стан.

28 березня 1918 р. міська дума зібралася на засідання, в якому вирішила негайно відрядити до Центральної Ради делегацію у складі гласних Баяна Євгеновича Терентьєва, Олександра Микитовича Ісаєва та Фроїма-Самсона Носевича Злочевського, а також Олександра Йосиповича Рожанського, котрий хоча й не був гласним думи, проти він був членом Центральної Ради. У доповіді О. Й. Рожанського на засіданні управи 30 березня 1918 р. з цього приводу зазначено таке: «остання [місцева Українська рада] не схильна відрядити до Києва свого представника разом із делегацією від міста і, очевидно, збирається послати своїх представників самостійно» [66].

1 квітня 1918 р. у листі за підписом Голови Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій, яким тоді був Павло Шатоха, Рада звернулася до Окружного комісара С. С. Коморного за порадами щодо здійснення контролю за діяльністю різних інституцій Миколаєва з метою виконання ними вимог Уряду Української Народної Республіки, надсилання своїх представників до тих інституцій, фінансування Ради, націоналізації миколаївських заводів, ставлення до міського самоуправління, організації продовольчої справи і комерційного судноплавства, роботи пошти, телеграфу й залізничного руху тощо [67].

На засіданні Малої Ради (Української Центральної Ради) 6 квітня 1918 р. позачергово взяв слово І. А. Фещенко-Чопівський, котрий доповів про те, «що робиться зараз в Миколаєві. Чорна сотня і буржуазія повели агітацію серед робітників і там піднялася знову бійка. Докладчик прохає організувати негайно слідчу комісію і послати в Миколаїв для розслідування справи». Ф. І. Крижанівський запитав: «Хто підняв бійку?», М. С. Балабанов відповів: «Все одно, хто підняв. Треба негайно утворити комісію і послати її туди, коли не буде перешкод з грошми». Тоді М. М. Галаган пояснив, що є гроші, а перешкоди відсутні. Тож М. М. Стасюк запропонував негайно обрати комісію, створення якої, за пропозицією М. Ф. Гіндеса, було доручено М. А. Корчинському [68]. 16 квітня 1918 р. на засіданні Малої Ради О. М. Зарубін порушив питання «з приводу німецького суду, який продовжує засуджувати українських громадян. Він зауважив: «Це було в Миколаєві, де по постанові німецького воєнно-польового суду були засуджені на смертну кару чотири чоловіки за те, що не здали зброї» [69].

13 квітня 1918 р. до Миколаєва прибула спеціальна парламентська анкетно-слідча комісія Центральної Ради. До її складу входили: український есер Андрій Атанасович Мельник (у подальшому – голова проводу ОУН УПА), український есер Іван Васильович Шаля, український соціал-демократ Андрій Долуд, соціал-демократ (меншовик) Павлов, сіоніст Матвій Феофілович Гіндес, а також представник від Міністерства юстиції Ольшанський та від Військового міністерства Подольський (імена та по-батькові у документах не вказано). Цього ж дня відбулося засідання Миколаївської міської управи, на якому члени комісії ознайомили присутніх із резолюціями та постановами Центральної Ради, повноваженнями комісії. До завдань комісії належало з'ясування стосунків, які склалися між німецьким командуванням і міським самоуправлінням, випадків анархічних виступів, а також «настроїв умів на місцях». Комісія отримала від Центральної Ради повноваження здійснювати допити як представників цивільної влади, так і військових, знайомитися із діловодством, відвідувати тюрми, опитувати арештованих. У разі виявлення незаконних дій влади, комісія мала право звільнити посадових осіб. Результати своєї роботи комісія мала представити на розгляд Центральної Ради. Члени міської управи і голови думських фракцій висвітлили події, що відбувалися в Миколаєві напередодні повстання, звернувши особливу увагу на стосунки між більшовиками і думськими фракціями та на сумні наслідки повстання [70].

Оскільки ще 6 березня 1918 р. було прийнято Закон Центральної Ради «Про адміністративно-територіальний поділ України», за яким місто Миколаїв мало стати центром землі Помор'я [71], разом із приїздом комісії Центральної Ради в Миколаєві стало відомо про призначення низки керівників, а також створення української караульної команди та реорганізацію міліції. Так, згідно з наказом Головного крайового комісара Херсонщини, Катеринославщини та Таврії від 9 квітня 1918 р. № 210 тимчасовим комісаром міста Миколаєва по цивільним справам став Павло Шатоха (справжнє прізвище, ім'я, по батькові – Шатохін Павло Омелянович). Родина Шатохіних, Павло Омелянович та Любов Іванівна, у Миколаєві мешкали за адресою вул. Рождественська, 42, обоє були членами Товариства «Просвіта». Канцелярія П. Шатохи почала працювати з 16 квітня й розміщувалася на розі вулиць Адміральської та Московської у будинку Леонтовича. Тимчасовим уповноваженим демобілізаційного відділу Генерального штабу був призначений Маляр, відділ знаходився за адресою вул. Мала Морська, 1. Для охорони майна Української Народної Республіки в Миколаєві за розпорядженням коменданта м. Миколаєва полковника Євтушевського у приміщенні комендантського управління за адресою вул. Нікольська, 54 з 14 квітня 1918 р. розпочався запис до караульної команди. Запис мав здійснюватися старшиною на прізвище Коробейніков [72]. Однак, Миколаївська Рада об'єднаних українських організацій звернулася до Миколаївського цивільного комісара П. Шатохи з проханням «при наймі діловодів та інших урядовців комісаріату, запитувати згоди та інформації Ради» [73]. Відтак вийшло, що заяви про вступ до караульної команди надходили до Миколаїв-

ської Ради об'єднаних українських організацій, яка надавала свої рекомендації щодо прийняття до караульної команди тієї чи іншої особи.

Надзвичайно важливим фактом є те, що до караульної команди записувалися переважно мешканці Миколаєва, у т. ч. члени Союзу георгіївських кавалерів, а саме:

1. Бабков Петро Митрофанович, закінчив 1-ше Вище початкове училище м. Миколаєва, мав Атестат інструктора Миколаївського військово-спортивного комітету, прож. вул. Херсонська, 156;

2. Бартушевич Степан, раніше був солдатом у 150-у Таманському полку (15 Українська рота), прож. вул. 4-а Слобідська, 19;

3. Бондаренко Леонтій Петрович, служив у 407-у Саранському полку, прож. у с. Велика Корениха;

4. Брезницький Семен Йосипович, біженець, козак, Холмська губернія;

5. Ваденій (Вадепій, Вадяпій, Вадяній) Олексій Матвійович, раніше був рядовим у 9-му залізничному батальйоні, прож. вул. Потьомкінська, 85, кв. 15;

6. Вахтя Олексій Матвійович, прож. вул. Потьомкінська, 85 кв. 15;

7. Волк Павло Йосипович, прож. вул. Рибна, 100;

8. Головка Яків Іванович, член Товариства «Прогресу» та партії соціалістів-революціонерів, прож. вул. Севастопольська, 38 кв. 6;

9. Демчук Хома Хомич, козак, Холмська губернія;

10. Дудник Кузьма Юхимович, прож. вул. 2-а Екіпажеська, 10, раніше був молодшим унтер-офіцером у 11-му залізничному батальйоні;

11. Дяченко Григорій Іванович, раніше був молодшим фельдшером 1-ї Фінляндської артилерійської бригади, прож. вул. 1-ша Слобідська, 83/1;

12. Євенко Павло Миколайович, прож. вул. Лескова, 3;

13. Заднепренко Іван, раніше був солдатом у 48-у Одеському полку, прож. вул. Севастопольська, 162;

14. Захарчук Грицько Якович, селянин с. Михайлівка, Ямпольського повіту Подільської губернії;

15. Ісаков Володимир Гаврилович, прож. вул. Торгова, буд. № 8 і 7;

16. Квашенко Іван Петрович, прож. вул. Погранична, 11/13;

17. Козель Костянтин Матвійович, медичний фельдшер 465-ї Херсонської пішої дружини, прож. вул. 4-а Слобідська, 3 (відмовлено);

18. Колосовський В'ячеслав Миколайович, чиновник запасу військового відомства, титулярний радник, просився діловодом у міліцію, 9 квітня 1918 р. (рекомендовано прийняти);

19. Криклев Григорій, раніше був солдатом 269-го Новоросійського полку, прож. вул. 5-а Воєнна, 41;

20. Крисенко Ілля Васильович, 28 років, одружений, прож. вул. Севастопольська, 104;

21. Курчан Пилип Іванович, с. Новопетровське;

22. Лопато Никифор Павлович, прож. вул. Погранична, 11/13;

23. Матвеев Василь, раніше служив у Київській збірній українській школі хорунжих (чи був її випускником), хорунжий (відмовлено);

24. Найденов Микола, фельдшер, прож. вул. Мала Міщанська, 11 (відмовлено);

25. Насідкин Василь Антонович, хотів бути старшиною в караульній команді, прож. вул. Херсонська, раніше служив у Миколаївському українському полку (прийнятий);

26. Парфенюк Мойсей Мартинович, брав участь у російсько-японській війні, російсько-австро-угорській війні, служив у кінній артилерійській батареї, прож. вул. Радісна, 7;

27. Плотников Микита, раніше був бомбардиром у 71-у тяжкому дивізіоні;

28. Пономаренко Никифор, прапорщик, прож. вул. Мастерська, 20;

29. Ралець Ілля Мойсейович, прож. вул. Мала Морська, 4, кв. 12;

30. Рибак Антон Олексійович, прож. вул. 2-а Поперечна, 51;

31. Романченко Всеволод Олександрович, прож. вул. 4-а Слобідська, 87;

32. Рясін Микола Михайлович, прож. вул. Херсонська, 55;

33. Сидоренко Трохим Васильович, прапорщик 466-ї пішої Херсонської дружини, прож. вул. Потьомкінська, 95;

34. Склярів Захарій Петрович, прож. 1-й Садовий провулок, 14;

35. Тарновський Олександр Іполитович, 20 років, неодружений, грамотний, прож. вул. 2-а Слобідська, 107;

36. Тисскій Іван Михайлович, діловод 50-го Інженерного полку, прож. вул. Кузнечна, 116;

37. Унтилов Олексій Іванович, 19 років, неодружений, прож. вул. 2-а Слобідська, 107;

38. Цаля (Цесля) Іван Антонович, солдат, прож. вул. Спасько Вокзальна, 51;

39. Цимбал Іван Титович, 21 рік, житель Богоявленська;

40. Цюра Максим Маркович, с. Новопетровське;

41. Чапченко Пантелей Михайлович, с. Велика Корениха;

42. Чигренко Василь Тимофійович, міщанин, прож. вул. Адміральська, 17;

43. Шаповал Яків Прокопович, прож. вул. Кузнечна, 36;

44. Штомпель (Штопнель) Мефодій, неграмотний, раніше був солдатом у 398-у Нижнєдніпровському полку (7 рота), с. Новопетровське.

Члени Союзу георгіївських кавалерів, які подали заяви про вступ до караульної команди м. Миколаєва:

1. Артамонов Микита Андрійович, поручик;

2. Герашенко Федір Романович, прож. вул. Соборна, 20;

3. Дареленко (Рареленко) Андрій Афанасійович, прож. с. Парутине Одеського повіту;

4. Караянис Костянтин Георгійович, прож. вул. Погранична, 21;

5. Клібик Лаврентій Федорович, раніше був молодшим унтер-офіцером 3-ї роти окремого Георгіївського батальйону, прож. вул. 6-а Слобідська, 2, кв. 2;

6. Ковальов Іван Костянтинівич, єфрейтор, прож. вул. Католицька, 54;

7. Когутенко Павло Мелетович, раніше був молодшим унтер-офіцером 3-ї роти окремого Георгіївського батальйону, прож. вул. Потьомкінська, 76;

8. Курило Іван, раніше був молодшим медичним фельдшером 1-го Лазарєва [?] 194-ї піхотної дивізії, прож. вул. Міщанська, 55 кв. 2;

9. Малеренко Олексій Савелійович, прож. вул. Столярна, 73;

10. Маслюк Петро, підпрапорщик 58-го піхотного Празького полку, брав участь у двох війнах, поранений, контузія, прож. вул. Кузнечна, 116/а, просився на посаду командира взводу;

11. Мельник Андрій, прож. вул. 9-а Повздовжня, 108/9, просився писарем або унтер офіцером взводу, раніше був у чині старшого унтер-офіцера;

12. Милевський Вацлав Вікентійович, прож. вул. Алексєєвська, 8;

13. Морозенко Яків Євтихійович, підпоручик, прож. вул. Тернівська, 1, просився на посаду командира півсотні;

14. Обухов Василь Трохимович, прапорщик, прож. вул. 1-ша Екіпажеська, 5;

15. Палій Іван Антонович, раніше був старшим унтер-офіцером, прож. вул. Севастопольська, 30/1, просився на посаду взводного;

16. Пашков Петро Петрович, підпоручик, прож. вул. Аптекарьська, 27;

17. Сенченко Денис Омелянович, прож. вул. Соборна, 20;

18. Шевченко Марко Миколайович, прож. вул. 9-а Слобідська, 10.

22 квітня 1918 р. з Києва до Миколаєва повернулася делегація гласних Миколаївської міської думи. У Києві вони зустрічалися з Головою Ради Міністрів Української Центральної Ради та Міністром закордонних справ Всеволодом Голубовичем, Міністром внутрішніх справ Михайлом Ткаченком, іншими членами уряду. На засіданні Миколаївської міської думи вони доповідали про результати переговорів. Їхні думки, висловлені з приводу вражень, отриманих під час зустрічей із членами українського уряду, не співпали. Зокрема, Ісаєв і Злочевський отримали позитивне враження, а Терентєв заявив, що «він не розраховує на продуктивність нинішнього кабінету, так як його діловитості він не помітив» [74]. Невдовзі німецька влада розпустила демократичну Миколаївську міську думу й поновила склад думи, обраний 1916 р. за законодавством Російської імперії.

29 квітня 1918 р. у Києві відбувся з'їзд Хліборобів. Українська Центральна Рада була усунута від влади й Гетьманом України проголошено Павла Скоропадського. Миколаївська Рада об'єднаних українських організацій, подаючи про себе історичні відомості в листі до *Губерніяльного* комісара Херсонщини від 21 лютого 1919 р., писала: «Рада почала свою діяльність у м. Миколаєві ще за часів Гетьмана...» [75]. Як бачимо, ці відомості входять у протиріччя з вище згаданими документами та подіями 1917 р. – початку 1918 р.

Виникає питання: чому Рада датувала своє утворення гетьманським періодом? Після приходу німців і березневого повстання 1918 р. у миколаївському сус-

пільстві точилися чутки про те, що до складу Ради просочилися різні «антиукраїнські елементи», навіть більшовики. Власне з цим були пов'язані дії Ради, спрямовані на очищення своїх рядів, самоорганізацію та укріплення самодисципліни. Отже, імовірно, чіткої організаційної структури Рада набула саме в гетьманський період. У листі від 21 лютого 1919 р. йшлося й про те, що Рада «брала найдіяльнішу участь в *мент* переходу влади з рук гетьманських опричників до ДИРЕКТОРІЇ. Далі, з самого початку листопаду місяця 1918 р. до цього дня [21 лютого 1919 р.] Рада стояла на чолі всього громадянства м. Миколаєва, впливаючи на політичний рух, обстоюючи завжди платформу ДИРЕКТОРІЇ, провадячи її в дійсність усіма тими засобами, які були в її розпорядженні, надсилаючи велику кількість своїх представників до членів Центрального Уряду, на з'їзди, підготовлюючи вибори на Трудовий Конгрес і тим забезпечуючи на півдні програму ДИРЕКТОРІЇ» [76].

У грудні 1918 р. головою Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій уже був Володимир Якович Герасименко. Саме ним було поширено в місті Миколаєві таке оголошення, як: «С 10 на 11 декабря после боя с республиканским войском, гетманские войска оставили город Николаев. Власть взяла в свои руки *Рада Об'єднаних Українських Організацій*, и уведомила об этом комендатуру Англо-Французских и Немецких войск, которые работают вместе с Радой в отношении поддержания порядка в городе до прихода республиканских войск» [77]. Щоправда, отаман Никифір Олександрович Григор'єв напередодні надіслав Раді, а також майбутньому комісару Юріцину й командирі 17-го Олександрійського полку В'язовському, критичного змісту телеграму: «От всех Вас не получаю никаких сведений. Значит, все сидите и ни черта не делаете. Меня крайне удивляет ваша бездеятельность. Я стою на позициях против Николаева, скоро почну наступать. Приказываю всем бить немцев, чего смотрите на них. Атаман Григорьев» [78]. 12 грудня 1918 р. Рада направила до волосних земельних управлінь повідомлення про перехід влади до «Української Директорії, котра стоїть на платформі 1, 2 і 3 Універсалу, а саме: щоб земля була передана до рук тих, хто її обробляє, а також, щоб були скликані Українські Установчі Збори/Учредительное Собрание/» [79].

У цей же день, 12 грудня 1918 р., голова Ради В. Я. Герасименко дав інтерв'ю кореспонденту газети «Южное слова» М. І-кому (прізвище журналіста потребує уточнення), в якому повідомив про роботу Ради в напрямі прискорення «совершившегося политического переворота [тобто антигетьманського повстання – 14 листопада – 14 грудня 1918 р.], а также о работе рады и *поглядах* на будущее». Він визнав, що Рада була створена задовго до «переворота и работа её носила до того организованый характер, что события или верней политический переворот не застал нас врасплох». В. Я. Герасименко стверджував, що Рада підтримувала зв'язок із російськими демократичними організаціями Миколаєва лише заради конспірації. Очевидно, що тут він мав на увазі представників гетьманського уряду [80].

Отаманом міста Николаєва за Гетьманату спершу був полковник Черепанов, котрим 25 липня 1918 р. оприлюднено оголошення такого змісту: «До мене звертаються різні спілки, товариства та організації з проханням про дозвіл творення на власну їх користь, або на благодійне призначення, гулянок, вистав, концертів, вечорів із танцями і т. ін., без належного посвідчення про законність свого існування. Згідно з постановою Тимчасового Уряду від 21 червня 1917 р., всякі спілки, товариства і др., затверджують свої статuti в Окружному Суді і тоді тільки мають право діяльності. Через це прохаю всі зазначені вище інституції при зносинах зі мною про гулянки, вистави та ін., прикладати і примірник затвердженого Окружним Судом статуту, в інакшому випадку прохання не будуть задоволені. Отаман м. Николаєва, полковник Черепанов» [81]. Отже, у розпорядженні Черепанов послався на постанову Тимчасового уряду, яка була чинною на той час. Сумнівно, щоб Николаївська Рада об'єднаних українських організацій, як і самі українські організації (крім «Просвіти»), мали такі статuti, відтак вони не могли розраховувати на отримання дозволу для проведення заходів.

Що представляли із себе інші можновладці в Николаєві за гетьманського періоду? 5 серпня 1918 р. на засіданні Ради Міністрів Української Держави було представлено кандидатуру генерал-майора артилерії колишньої царської армії Едуарда Леопольдовича Де-Бонді на посаду «Миколаївського міського начальника» і наступного дня, 6 серпня 1918 р. його призначено Миколаївським градоначальником (замість Черепанова) [82]. При ньому начальником Державної Варти був Яшниченко, начальником Миколаївського карно-розшукового відділу Варти В. Матвеев, охоронного відділення Дон Донцов (ім'я – так зазначено у документі). На посаді Українського коменданта міста Николаєва (військова влада) все ще залишався полковник Євтушевський, начальником гарнізону був генеральний хорунжий Богаєвський (Лев Олексійович – ? – розстріляний Директорією в Києві), командиром Миколаївського військового порту контр-адмірал М. М. Римський-Корсаков. Більшість із цих колишніх військових царської армії (а при Гетьмані Скоропадському – посадовців Української Держави) разом із групою офіцерів 17-го Олександрійського полку втекли з Николаєва 11(12) грудня 1918 р., скориставшись транспортом «Труд», «Аграфен» і «Михаил Архангел» [83]. Сталося це внаслідок антигетьманського повстання та оголошення всіх прихильників гетьманського режиму ворогами самостійності України. Чапківський, який був комендантом міста Николаєва за Центральної Ради, 11 грудня 1918 р. навіть видав наказ такого змісту: «З приводу безвісної відсутності коменданта міста Николаєва полковника Євтушевського і всіх старшин управління, я сього числа тимчасового до встановлення влади приступив до виконання обов'язків коменданта міста. Усім урядовцям управління, а також сторожам і посильним пропоную залишитись на своїх місцях і виконувати свої обов'язки» [84]. Якщо Миколаївська Рада об'єднаних українських організацій дійсно брала активну участь у підготовці антигетьманського повс-

тання, то очевидно, що її справжня діяльність набула в той час конспіративного характеру. З огляду на підтримку Ради Симоном Петлюрою в 1917 р., її члени цілком могли широко пристати на його бік під час повстання.

Далі в інтерв'ю Герасименко роз'яснював, що Рада складається з представників українських партій і демократичних організацій: по два від кожної професійної організації і військової частини. Ставлення до представників українських буржуазних класів у Ради негативне, тому до її складу вони не включалися. На питання кореспондента про політичну платформу, Герасименко відповів, що Рада стоїть на платформі Директорії, а згодом Української Самостійної Народної Республіки. «Самостійність мы понимаем так, что она не исключает федерации, но только, если власть во всех входящих в федерацию государствах будет образована на одинаковых началах. Когда мы говорим о федерации, то мы имеем в виду не Москву, а в первую очередь власть, с которой можно будет заключить федеративный союз, пусть это будет Крым, Кавказ или Дон», – роз'яснював Герасименко. «Вас, конечно, интересует наше отношение к большевистскому движению в республиканской Украине и в частности в Николаеве, – цікавився він у кореспондента й далі пояснював, – Отношение наше к большевикам вообще самое отрицательное и от них мы отмежеваемся всеми средствами, имеющимися в нашем распоряжении». Насамкінець В. Я. Герасименко заявив, що відносно національних меншин Миколаївська Рада об'єднаних українських організацій стоїть на тій самій платформі національно-персональної автономії, яка раніше проводилася Центральною Радою, а нині проводиться в Галіції [85].

14 грудня 1918 р. до Николаєва прибув із Вінниці представник Директорії Іван Турович. З приводу його приїзду було скликане екстрене засідання Ради, на якому І. Турович виступив із доповіддю про діяльність Директорії, а також отримав детальні відомості про стан справ у Николаєві [86].

Миколаївська Рада об'єднаних українських організацій обстоювала свої позиції у питанні призначення миколаївського начальства за Директорії. Дискутуючи з отаманом Н. О. Григор'євим Рада наполягала, щоб на посаді комісара міста Николаєва був поновлений Чапківський: «Во вчерашнем заседании [12 грудня 1918 р.] Украинской рады постановлено возбудить ходатайство перед соответствующими властями о том, чтобы комиссаром г. Николаева был назначен гражд [анин] Чапковский, состоящий в этой должности при Центральной Раде. Для скорого выполнения этого ходатайства постановлено непосредственно снести с Директорией, а затем просить атамана Григорьева содействовать успеху ходатайства. Если почему либо ходатайство николаевской рады невыполнимо, то постановлено просить, чтобы на должность комиссара г. Николаева был назначен украинский демократ» [87]. Однак, отаман Григор'єв не зважив на думку Ради й 13 грудня 1918 р. призначив на посаду комісара міста Николаєва колишнього видавця газети «Южное слово» й гласного Миколаївської міської думи Сергія Петровича Юріцина. Його

помічниками стали вчитель Ф. Н. Рябоконт і мировий суддя 6-ї дільниці Ю. М. Миткевич. Начальником гарнізону став Самосеев, командиром порту Іванов. Військовий комісаріат очолив Абрам Меєрович Білик. Після цих призначень Миколаївська Рада об'єднаних українських організацій оголосила про складання влади й передачі її призначеним особам [88]. Імовірно, що на рішення Григор'єва вплинула його зустріч із членами міського самоуправління. Голова Миколаївської міської думи Б. Є. Терент'єв, котрий зустрічав Григор'єва у Думі (напередодні члени Думи зустрічалися з Григор'євим у його штабі на хуторі Водопій), повідомив, що в особі отамана вбачає провідника ідей демократії. У відповідь Григор'єв заявив про свою готовність підтримати «законно обранню представельницю города – демократическую думу. Григорьев предложил управе до принятия им дальнейших мер восстановления демократической жизни города вывить свое отношение к Украине. Председатель думы ответил, что управа является сторонницей федерации с Россией. Ориентация думы будет выявлена в ближайшем заседании. Григорьев заявил себя социалистом-революционером. Будущее устройство Украины, федеративное или самостоятельное, по его мнению, определит Украинское Учредительное Собрание». Поговоривши про звільнення політичних в'язнів, співрозмовники дружньо розійшлися [89]. Цього ж дня, 13 грудня 1918 р., новим комісаром С. П. Юрициним було підписано наказ такого змісту: «Согласно избранию представителей Николаевского Городского Самоуправления, по соглашению с местным Рабочим комитетом, Радой украинских объединенных организаций и германским солдатским Советом, и с утверждения атамана отряда республиканских войск восточного района Херсонской губернии Григорьева, я вступил сего числа в должность комиссара г. Николаева, о чем объявляю о всеобщее сведение. Комиссар г. Николаева Юрицын» [90]. Свою канцелярію С. П. Юрицин розмістив у будинку за адресою вул. Спаська, 58. Того ж дня отаман Григор'єв дав інтерв'ю журналісту газети «Южное слово». У відповідь на питання про політичну позицію він відповів так: «Наша позиция – это признание Директории, которая обязалась довести страну до Учредительного Собрания. Что же касается местных дел, то я, как начальник отряда, выполняющего определенные тактические задания, не считаю возможным в них вмешиваться. Я прошу думу и комиссара города, которого я считаю высшей административной властью в городе, принять все меры к организации охраны города. Если думе нужно оружие, я согласен его дать. Но сам налаживать охрану города я не могу, ибо не знаю, долго ли здесь останется мой отряд» [91]. Тимчасовим комісаром з охорони м. Миколаєва було призначено Мойсея Яковича Макотинського, завідувачем особовим складом міліції – Бориса Григоровича Барона. Начальником гарнізону м. Миколаєва отаман Григор'єв призначив полковника Сухотіна [92].

16 грудня 1918 р. спеціальним потягом з Одеси до Миколаєва прибув член Директорії Гордій Васильович Нячур, призначений губернiальним комісаром Херсонщини. Він зустрічався з Миколаївським місь-

ким головою В. П. Костенком і в розмові повідомив про кроки до створення Предпарламенту з представників земств міст і політичних партій, а також про рішення щодо проведення виборів до Установчих Зборів (малися сумніви чи залишити в силі результати старих виборів, про які йшлося вище, чи провести нові). Також Г. В. Нячур повідомив, що Директорією віддано наказ про тимчасову заборону проведення з'їздів і зборів без її дозволу [93].

Напередодні його приїзду Рада заявила свій протест на повернення до Миколаєва колишніх представників гетьманської влади. Зокрема, 15 грудня 1918 р. Рада винесла резолюцію проти повернення градоначальника Е. Л. Де-Бонді та генерала Богаєвського: «...Получивши официальное телеграфное известие, что все начальствующие лица гор. Николаева во главе с генералами Богаевским и Де-Бонди признают власть Директории и просят возвратить им прежние должности, – Николаевская Рада объединенных украинских организаций решительно протестует против их возвращения в гор. Николаев, как провокаторов и грабителей народного добра, которые не сделали ничего для спокойной передачи города республиканским войскам, бросив все на произвол судьбы, и тем дали возможность вооружиться преступным элементам и грабить. Рада полагает, что возвращение их вызовет новое восстание в городе... Как только Богаевский и компания прибудут в город Николаев, то будут расстреляны, как провокаторы, так как из-за них, при третьем штурме Водопоя убито 6 лучших казаков и 22 ранено». Цікаво, що цей протест було підписано представником Ради Татарко та отаманом Григор'євим, який до цього наказав випустити політичних в'язнів миколаївської каторжної в'язниці [94].

17 грудня 1918 р. Рада зібралася на загальні збори, головували Герасименко та Лагута. Останній уніс пропозицію, щоб Рада «виявила свою платформу». З цього питання висловилося кілька членів Ради й була схвалена така резолюція: «Рада об'єднаних українських організацій м. Миколаєва, стоїть на платформі Директорії, себто: Українські Установчі Збори, Українська Самостійність Народної Республіки, влада на місцях земським та *міським* самоврядуванням, Ради робітничих і селянських депутатів, *яко* професійних організацій, Предпарламент; а також стоїть за те, що необхідно розрішити перш за все соціальні питання в Українському масштабі». Після виявлення платформи голова Ради Герасименко доповів про те, що командиром 3-го корпусу Філат'євим було надіслано отаману Григор'єву дві депеші «аби він не робив перепон з приводу повернення в Миколаїв де-Бонді, Богаєвського і гарантував недоторканість їх осіб». Зібрання Ради постановило телеграфувати Філат'єву свій протест проти «такого провокаторського розпорядження, копію надіслати Головному Отаманові ПЕТЛЮРІ, а також протестувати через часопис аби про це були повідомлені всі українські соціалістичні партії» [95].

18 грудня 1918 р. Рада через газету «Южное слово» повідомила, що направила також свій протест Г. В. Нячуру: «Мы должны заметить, что врагов украинского народа не милуют, а судят их и что если этого не делают, то этим самым поддерживают их и

подобних им злодеев, чего не должно быть. Распоряжения в духе генерала Филатьева причиняют большою вред государству и тем самым в корне подрывают местную украинскую демократическую власть и ее организации, дискредитируют украинскую народную Директорию в глазах всей демократии и подрывают веру в демократическое украинское движение» [96].

Чергові вибори до Ради відбулися 16 грудня 1918 р. [97]. На посаду голови пропонувалися Герасименко, Грачів і Базіченко. Обраний – В. Я. Герасименко. Затим були вибори заступників голови. Пропонувалися: Грачів, Лагута, Кондратюк, Постоловський, Базіченко, Снар, Траценко, Татарко, Константинович і Щербань. Спершу були обрані: Грачів і Лагута. Однак, більшість була невеликою, тому Грачів і Лагута відмовилися прийняти посади. На перевиборах пропонувалися: Задерієнко, Грачів, Шевченко і Рибачок. Обрані більшістю: Грачів і Задерієнко.

При Раді були створені військова та інформаційна комісії. До військової комісії відкритим балотуванням були обрані: Білик, Пугачевський, Гук, Постоловський, Карпенко і Рибачок. До інформаційної комісії обрані: Герасименко, Татарко, Грачів, Юдченко, Ко-ра, Кондратюк, Вербівський.

Маємо за грудень 1918 р. поіменний список членів правління Ради, у якому 27 (28 – ?) українських діячів Миколаєва періоду Української революції [98], а саме:

1. Базіченко Василь І. – Українська соціал-демократична робітничка партія, суднобудівний завод «Руссуд», член фабрично-заводської ради;

2. Бондаренко Павло – Харківсько-Катеринославський науково-кадровий повітроплавний загін (в оригіналі прізвище закреслено);

3. Гарасим – (? – дописано наприкінці аркуша ручкою, це може бути як прізвище В. Я. Герасименка, так і Герасімова – учителя початкової школи й члена «Просвіти»);

4. Герасименко Володимир Якович – Українська педагогічна спілка в Миколаєві, викладач української мови та географії України Миколаївського учительського інституту;

5. Горбатий Авраам Савович – Союз покалічених вояків (або Миколаївський союз хворих робітників);

6. Грачів Карпій Іванович – Українська педагогічна спілка в Миколаєві;

7. Гук А. Н. (ініціали – російською мовою) – хорунжий 17-го Олександрійського пішого полку;

8. Задерієнко Микита – Товариство «Просвіта», Комендантське урядування;

9. Кі(о)ндратюк Мусій (Мойсей) Максимович – Миколаївська поштово-телеграфна контора, Миколаївський Український гурток поштово-телеграфних робітників;

10. Константинович Ярослав Омелянович (прізвище дописано ручкою, викладач української мови та літератури);

11. Криворучко Петро – Харківсько-Катеринославський науково-кадровий повітроплавний загін (відраджений до Ради 20 грудня 1918 р. замість Павла Бондаренка);

12. Лагута Микола Дмитрович – Кооперативна книгарня;

13. Луценко Микола – Миколаївський повітроплавний парк Одеського району;

14. Машук Олексій – Харківсько-Катеринославський науково-кадровий повітроплавний загін (в оригіналі прізвище закреслено);

15. Мішенін С. К. – Миколаївська поштово-телеграфна контора, Миколаївський Український гурток поштово-телеграфних робітників;

16. Переходів В. П. – Миколаївська поштово-телеграфна контора;

17. Петренко Михайло – Харківсько-Катеринославський науково-кадровий повітроплавний загін (в оригіналі прізвище закреслено);

18. Постоловський Семен – Миколаївський повітроплавний парк Одеського району;

19. Пугачевський Микола Григорович – Українська педагогічна спілка в Миколаєві, викладач Вищого училища при Миколаївському учительському інституті;

20. Рибачок Федір – Комендантське урядування;

21. Романцов Тимофій Григорович – Союз покалічених вояків (або Миколаївський союз хворих робітників);

22. Семеніченко Василь – Харківсько-Катеринославський науково-кадровий повітроплавний загін;

23. Снар Яків Дмитрович – Українська соціал-демократична робітничка партія;

24. Татарко Пилип А. – Українська соціал-демократична робітничка партія;

25. Ткаченко Аліпій Костянтинович – Українська педагогічна спілка в Миколаєві;

26. Траценко Петро Кузьмич – Товариство «Просвіта», суднобудівний завод «Наваль»;

27. Шевченко В. – Миколаївська поштово-телеграфна контора, Миколаївський Український гурток поштово-телеграфних робітників;

28. Щербань Григорій Олександрович – Товариство «Просвіта».

18 грудня 1918 р. були видані посвідчення особам, обраним до складу Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій: Михайлу Петренку, Григорію Щербаню, Петру Траценку, Василю Базіченку, Пилипу Татарку, Яківу Снарю (був делегований до Центрального Інформаційного Бюро 20 грудня 1918 р.), В. П. Переходіву, С. К. Мішеніну, М. М. Кондратюку, хорунжому А. Н. Гуку, В. Шевченку, Василю Семеніченку, Микиті Задерієнку, Федіру Рибачку, Олексію Машуку, Карпу Грачову, Миколі Лагуті, Миколі Пугачевському, Миколі Луценку, Семену Постоловському, Аліпію Ткаченку, Тимофію Романцову, Аврааму Горбатову, Павлу Бондаренку, Петру Криворучку. Разом із ними, посвідчення члена Ради отримав старшина 1-го кінного гарматного полку М. Лабуренко [99].

3 січня 1919 р. Рада вимагала від Миколаївського військового порту катера для поїздки до Директорії та отамана Олександра Петровича Грекова, але не повідомляла з якою саме метою здійснювалася ця подорож [100].

4 лютого 1919 р. голова Ради В. Я. Герасименко заявив, що він складає повноваження і просить замість нього обрати іншу людину. Однак, до цього не

дійшло. Збори Ради постановили спершу вислухати присланого Директорією комісара Г. В. Добросюка, котрий розповів про захоплення більшовиками Харкова та Вовчанська, збільшовичення населення, придбання більшовиками зброї у німців, убивства представників української інтелігенції та священників, зраду Директорії старшиною Д. І. Зеленим, отаманом П. Ф. Болбочаном і Придніпровським полком. Обговоривши ситуацію, Рада просила Г. В. Добросюка швидше стати до виконання обов'язків комісара Директорії в Миколаєві [101]. Г. В. Добросюк за власним бажанням звільнений Директорією з посади з 14 травня 1919 р. [102].

15 лютого 1919 р. відбулося загальне зібрання українців міста Миколаєва, на якому йшлося про відтягнення Директорією усіх українських полків на Поділля для того, щоб разом із Галицькими полками дати генеральний бій більшовикам. Зібрання висловило повну довіру Директорії: «Загальне зібрання громадян України м. Миколаєва, зібравшись на збори, де вислухавши промовців від партій Ук [раїнських] с [оціал]-р [еволюціонерів], Укр [аїнських] с [оціал]-д [емократів], а також [Добросюка], який повернувся від Директорії, та Герасим [енка], який зазначив, що Директорія стоїть на сторожі Трудового народу України і боронить край від *ріжених* хижих орд, які повзуть з усіх боків на Україну, що й було зазначено в своїм до Трудового народу [зверненні]. Беручи до уваги, [що Ради] робітничих депутатів на Україні [не] можуть бути чисто українськими, так як в Українській хаті керують чужинці, в більшості росіяни, які не можуть дбати [про] українців, а самі українці, так як меншість, не можуть вплинути на цих чужинців, через що українська ідея буде забита. Тому це зібрання висловлює повну довіру Директорії» [103].

21 лютого 1919 р. Рада склала вищезгаданий лист до *Губерніяльного* пана комісара Херсонщини, у котрому охарактеризувала катастрофічний стан політичних справ у Миколаєві й просила про грошову допомогу для підтримки своєї діяльності. У листі зазначено: «Стан в м. Миколаєві та окрузі, коротко кажучи, такий: місто, з огляду на велику кількість робітників, цілком російське. Українців не велика громада – міцно зв'язаних. У місті зараз пробувають німці, приїхали і приїздять щодня французи. З французами, поки що, не офіційно і під їх охороною сунуть добровольці з Одеси. *Мійське* самоврядування цілком *зросійщене* [,] ні одного українця серед радників [гласних Думи] немає, які були, вийшли з протестом. Комісар міста Юріцин зовсім не дбає про те, аби провадити в дійсність накази ДИРЕКТОРІЇ, розповсюджувати і доводити до відома всього громадянства міста – закони і розпорядження Уряду. Про українців комісар нічого не хоче чути. Таким чином виходить, що всі ті сили [,] які є зараз у місті – *мійське* самоврядування, п [ан] Комісар – нічого не роблять для ознайомлення загалу з напрямком діяльності ДИРЕКТОРІЇ, а другі сили – німці, французи, добровольці та мешканці міста – занадто мало знають про це. Рада [,] виходячи з тієї засади, що в цей *мент* необхідно досягти того [,] аби всі дізналися про напрямок сучасного українського руху, напрямок діяльності Уряду і маючи на меті,

що м. Миколаїв є друге велике місто після Одеси – куди вступають війська Антанти – яке необхідно, в першу чергу, знайомити зі станом подій на Україні, з іншого боку [,] добровольці [-] з ними треба битись [,] крім всього [,] друкованим словом. Необхідна боротьба також з *Совітом* робітничих депутатів, який складається виключно з більшовиків. А також у недалекому часі мають відбуватися вибори в мійське самоврядування, для чого необхідно вести широку агітацію; але Рада не може обмежитися тільки містом, а має на меті поширити свою діяльність на район, де потреба в правильній інформації значно велика. Виходячи з усього вищенаведеного – Миколаївська Рада Об'єднаних Українських Організацій звертається до Вас і щиро прохає про грошову допомогу». Кошти просили видати представникові Ради Мусію Максимовичу Кондратюку, а витратити їх сподівалися на агітацію перед виборами до органів міського самоуправління, друкування відозв українською, англійською, французькою та німецькою мовами, випуск газети, відрядження делегатів до центрального уряду тощо [104].

Тут варто навести текст повідомлення з місцевого періодичного видання «Трудовая газета» за 26 грудня 1918 р. № 2788 «Утверждение ассигнований атаману Григорьеву», який проллє світло на вибір керівників Миколаєва отаманом Н. О. Григор'євим на користь міської думи та управи: «Управа ходатайствует об утверждении ее распоряжения по выдаче атаману Григорьеву 12.000 рублей на нужды его отряда. Распоряжение утверждается. Кроме наличных сумм, атаману Григорьеву для нужд его отряда было отпущено продовольственным отделом различных продуктов на 35.961 р [ублей] (загін налічував 6 тисяч вояків). 24.000 руб [лей] атаманом уплачено, осталось за ним 11.961 руб [лей]. Дума признала и этот расход, рекомендуя Управе дополнить с атамана Григорьева оставшуюся за ним сумму». Отже, Дума подарувала Григор'єву 12.000 руб. і, очевидно, що він навряд чи повернув борг в 11.961 руб., оскільки вже 25 грудня 1918 р. він завершував операцію в районі Апостолаво-Берислав, а потім його загін пішов на Одесу [105]. Миколаївська міська дума, хоч і мала незначні фінансові фонди, але все ж таки могла оперувати хоча б якимись коштами. Миколаївська Рада об'єднаних українських організацій фінансових засобів не мала, й за її свідченням «зробила великі борги, які її в цей *мент* страшенно обтяжують і не дають можливості посувати на далі працю таким самим темпом». Поки що не виявлено документа, котрий би підтвердив виділення Раді 60.200 крб., яких вона конче потребувала для подальшої діяльності [106]. Позиція отамана Григор'єва явно не пішла на користь українським силам Миколаєва.

Очевидно, що Рада провадила свою діяльність до березня 1919 р. і відночас влада в місті Миколаєві перейшла до більшовиків, а в серпні 1919 р. – уже до денікінців, й у січні 1920 р. – остаточно до більшовиків [107]. Рада також могла перейти до конспіративної роботи під егідою Товариства «Просвіта».

Чи можна сказати, що Миколаївська Рада об'єднаних українських організацій була державним органом? Швидше за все, це був орган місцевого са-

моврядування (виборний орган) політичного спрямування. У діяльності Ради можливо виокремити три періоди: «просвітянський» (за Української Центральної Ради, коли більшість членів була вихідцями з Миколаївського товариства «Просвіта»), «конспіративний» (за Гетьманату П. Скоропадського), «петлюрівський» (за Директорії). Аналіз цих періодів свідчить, що члени Ради обстоювали ідейні платформи Української Центральної Ради та Директорії, яка вважала себе правонаступницею Центральної Ради. За свідченням самої Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій, за гетьманського періоду вона проводила роботу конспіративно, готуючи антигетьманське повстання. Рада сприяла українізації військ, поширювала серед громадян інформацію про діяльність центрального українського уряду, певною мірою впливала на роботу державних установ і вибір кандидатів на керівні посади в місті, організувала охорону державних установ силами українських військових підрозділів, забезпечувала громадський порядок у місті, здійснювала запис до загону «Вільного Козацтва»

ва», надавала рекомендації до формування складу караульної команди, вела переговори з отаманом Н. О. Григор'євим, залишками німецьких військ, англо-французами. «Журнал реєстрації (вихідних) вихідних документів» Ради переконливо доводить, що навіть для того, щоб відрядити когось зі співробітників у справах до Києва, Одеси чи Херсона миколаївські установи, організації та підприємства брали дозвіл на виїзд у Раді. Важливий той факт, що Рада двічі перебирала на себе всю повноту влади в Миколаєві. Не підлягає сумнівам те, що Рада була досить впливовим гравцем на політичній арені Миколаєва з березня 1917 р. до лютого 1919 р. включно. Хоча очевидно, що багато чого їй не вдавалося саме через брак фінансових засобів. Діяльність Миколаївської Ради об'єднаних українських організацій, біографій її членів потребують подальшого дослідження. Цією ж публікацією автор констатував факт існування Ради та частково запровадив до наукового обігу її документальне надбання.

Список використаних джерел

1. Шкварець В. П. Українська національно-демократична революція і боротьба за незалежність на Миколаївщині 1917–1921 рр. : навчальний посібник. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. 120 с.; Пархоменко В. А. Українські національні формування на Миколаївщині у 1917–1918 рр. Наукові праці. Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія. Миколаївська філія». Т. 1. – Миколаїв, 1998. – С. 44–48; Пархоменко В. А. Військові формування Центральної Ради та Гетьманату у Миколаєві (1917–1918 рр.). Воєнна історія. – 2004. – № 1–3. – С. 18–27; Пархоменко В. А. Українізація в гарнізонах Одеси, Миколаєва та Херсона (квітень – грудень 1917 р.). Науковий вісник МДУ. Вип. 11. Історичні науки. Миколаїв, 2005. – С. 157–164; Левченко Л. Миколаїв за доби Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918). Наукові праці: наук. журн. Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2017. – Вип. 280. – Т. 292. – С. 88–107.
2. Український Національний З'їзд, 6–8 квітня 1917 р. Перший день – 6 квітня. Вісті з Української Центральної Ради у Києві. Квітень 1917 р. – № 3. – С. 1.
3. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). Ф. 206. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 141зв.
4. Трудова газета. 23 квітня 1917 р.
5. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 312. Арк. 90.
6. ДАМО. Ф. 206. Оп. 1. Д. 31. Арк. 121–121зв.
7. ДАМО. Ф. 206. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 142.
8. *Рябло Я. П.* Воспоминания «Борьба сил в Октябрьскую революцию в Николаеве»... ЦДАВО України. Ф. 4805. Оп. 1. Спр. 72. Арк. 19.
9. Известия Николаевского Совета Рабочих и Военных Депутатов». 16 ноября 1917 г. – № 162. – С. 3–4; 17 ноября 1917 г. – № 163. – С. 3.
10. Попытка соглашения. Известия Николаевского Совета Рабочих и Военных Депутатов. 17 декабря 1917 г. – № 187. – С. 2.
11. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 203. Арк. 28–36.
12. ДАМО. Ф. 206. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 143.
13. ДАМО. Ф. 206. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 88.
14. ДАМО. Ф. 222. Оп. 1. Спр. 1804. Арк. 192.
15. ДАМО. Ф. 216. Оп. 4. Спр. 9. Арк. 13.
16. ДАМО. Ф. Р-5547. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 7.
17. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 498. Арк. 63.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО України). Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 62.
19. Українська газета. 19 січня 1918 р. – № 1. – С. 4.
20. Українська газета. 19 січня 1918 р. – № 1. – С. 3.
21. Українська газета. 20 січня 1918 р. – № 2. – С. 1.
22. Українська газета. 20 січня 1918 р. – № 2. – С. 1.
23. Українська газета. 20 січня 1918 р. – № 2. – С. 1.
24. Українська газета. 20 січня 1918 р. – № 2. – С. 1.
25. Українська газета. 20 січня 1918 р. – № 2. – С. 5.
26. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 203. Арк. 19–20.
27. Українська газета. 21 січня 1918 р. – № 3. – С. 1.
28. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 203. Арк. 23–24.
29. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 203. Арк. 24.
30. Українська газета. 21 січня 1918 р. – № 5. – С. 1.

31. По Николаеву. К выборам в Украинское Учред [ительное] Собрание. Пролетарское знамя. 22 января (4 февраля) 1918 года. – № 17. – С. 3; ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 203. Арк. 20.
32. *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. В 2-х т.: Документально-наукове видання. Упоряд.: К. Ю. Галушко. Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. – К.: Темпора, 2002. – С. 8.
33. ДАМО. Ф. 222. Оп. 1. Спр. 1825. Арк. 34–35.
34. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 281. Арк. 49.
35. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 83в.
36. ДАМО. Ф. 222. Оп. 1. Спр. 1825. Арк. 863в.
37. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 284. Арк. 4.
38. ДАМО, ф. 222, оп. 1, спр. 1825, арк. 863в.
39. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 284, арк. 8; ф. 222, оп. 1, спр. 1825, арк. 863в.
40. На улицах. Известия г. Николаев. 20 марта 1918 года. – С. 2.
41. Национальные дела. Украинский штаб. Известия г. Николаев. 20 марта 1918 года. – С. 3.
42. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 10.
43. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 281. Арк. 34.
44. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 283в.
45. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 6.
46. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 9.
47. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 11.
48. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 12.
49. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 22.
50. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 5.
51. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 12.
52. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 281. Арк. 25.
53. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 14.
54. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 13–13а.
55. Среди украинцев. Путь социал-демократа. Орган Николаевского Комитета Р. – С.Д.Р.П., периодическая рабочая газета. 21 марта 1918 г. – № 18. – С. 3.
56. Местные украинцы. Известия г. Николаев. 21 марта 1918 г. – № 252. – С. 3.
57. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 281. Арк. 34; Реорганизация украинского казачества. Путь социал-демократа. Орган Николаевского Комитета Р.– С.Д.Р.П., периодическая рабочая газета. 21 марта 1918 г. – № 18. – С. 3.
58. Официальный отдел. Трудовая жизнь. 22 марта 1918 года. – № 17. – С. 3.
59. Документ – № 64. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. упоряд.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. – К.: Наукова думка, 1997. – С. 128–130.
60. Передмова // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Т. 1. 4 березня – 9 грудня 1917 р. Упоряд.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 32–33.
61. Основной закон о социализации земли. 27 января (9 февраля) 1918 г. Декреты Советской власти. Т. I. М.: Го–С. изд-во полит. литературы, 1957. – С. 407–419.
62. Терещенко Ю. Соціально-економічна політика урядів УНР доби Центральної Ради. Студії з історії Української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирого. Збірник наукових праць. Гол. редкол. В. Ф. Верстюк. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – С. 27.
63. Новый земельный закон и контр-революция. Власть труда. Известия Николаевского Совета Рабочих и Военных Депутатов. 6 марта 1918 г. – № 239. – С. 1.
64. Иванов И. И. Политические письма: Самостоятельность. Известия г. Николаев. 21 марта 1918 года. – С. 1.
65. Фест В. Николаев – последний форпост немецких войск на Черном море, Вальтер Фест. – Дуйсбург–Мерс, 1919.– Николаев, Издание репринтное. Под ред. Ю. Любаров, А. Пацюк. 2016. – С. 51.
66. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 161. Арк. 80.
67. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 14.
68. Документ – № 139. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. упоряд.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. – К.: Наукова думка, 1997. – С. 250.
69. Документ – № 150. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. упоряд.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. – К.: Наукова думка, 1997. – С. 283.
70. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 161. Арк. 102–103.
71. Документ – № 96. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. упоряд.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. – К.: Наукова думка, 1997. – С. 181–182.
72. Николаевский вестник. Издание военных властей г. Николаева. 14 апреля 1918 г. – № 10. – С. 1.
73. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 19.
74. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 158. Арк. 144–147; Про результати зустрічей делегації миколаївських гласних з членами українського уряду, детальніше див.: Левченко Л. Миколаїв за доби Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918). Наукові праці: наук. журн. Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв. – 2017. – Вип. 280. – Т. 292. – С. 88–107.
75. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 63–64.
76. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 63–64.
77. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 90.
78. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 21.
79. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 173. Арк. 52.
80. Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-политическая газета. 13 декабря 1918 г. – № 50. – С. 1.
81. Путь социал-демократа. Рабочая газета. Орган Николаевского Комитета Российской социал-демократической рабочей партии. 22 июля 1918 г. – № 52. – С. 3.

82. ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 152–153.
83. «Старый режим». Как бежали местные власти. Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-политическая газета. 14 декабря 1918 г. – № 51. – С. 1.
84. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 89.
85. Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-политическая газета. 13 декабря 1918 г. – № 50. – С. 1.
86. Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-политическая газета. 14 декабря 1918 г. – № 51. – С. 1.
87. Вопрос о власти. Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-политическая газета. 13 декабря 1918 г. – № 50. – С. 1.
88. Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-политическая газета. 14 декабря 1918 г. – № 51. – С. 1.
89. Вопрос о власти. Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-политическая газета. 13 декабря 1918 г. – № 50. – С. 1.
90. Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-политическая газета. 14 декабря 1918 г. – № 51. – С. 1.
91. Атаман Григорьев о своих задачах. Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-политическая газета. 15 декабря 1918 г. – № 52. – С. 1.
92. Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-политическая газета. 17 декабря 1918 г. – № 53. – С. 1.
93. Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-политическая газета. 17 декабря 1918 г. – № 53. – С. 2.
94. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 283. Арк. 76.
95. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 27.
96. Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-политическая газета. 18 декабря 1918 г. – № 54. – С. 1.
97. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 1652– С. Арк. 19–19 зв., 26.
98. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 28.
99. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 6–8.
100. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 41.
101. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 51–52.
102. ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 144–145.
103. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 60–60зв.
104. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 63–64.
105. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 283. Арк. 98–102.
106. ЦДАВО України. Ф. 2313. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 63–64.
107. Котляр Ю. В. До питання про періодизацію подій 1917–1921 рр. на Миколаївщині. Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції «Миколаївщина і Північне Причорномор'я: історія і сучасність». До 30-річчя навколосвітнього плавання вітрильної яхти «Ікар». 21 вересня 2018 р. – Миколаїв, 2018. – С. 18–19.

Л. Л. Левченко,

д-р ист. наук, доцент,

директор Государственного архива Николаевской области, г. Николаев, Украина

НИКОЛАЕВСКИЙ СОВЕТ ОБЪЕДИНЕННЫХ УКРАИНСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В 1917–1919 ГОДАХ

В статье отражена деятельность Николаевского Совета объединенных украинских организаций – политического выборного органа, который возглавлял украинское движение в Николаеве в период Украинской революции 1917–1921 гг. В деятельности Совета автором выделены три периода: «просвітяньський» (во время Украинской Центральной Рады, когда большинство его членов были выходцами из Николаевского общества «Просвіта»), «конспіративний» (во время Гетманата П. Скоропадского), «петлюрівський» (во время Директории). Анализ этих периодов показывает, что члены Совета отстаивали идейные взгляды Украинской Центральной Рады и Директории, которая считала себя правопреемницей Центральной Рады. По свидетельству самого Николаевского Совета объединенных украинских организаций, в гетманский период он проводил работу подпольно, участвуя в подготовке антигетманского восстания.

Совет способствовал украинизации войск, распространял среди граждан информацию о деятельности центрального украинского правительства, в определенной степени влиял на работу городских государственных учреждений и выбор кандидатур на руководящие должности, организовывал охрану государственных органов силами украинских воинских подразделений, обеспечивал общественный порядок в городе, осуществлял запись в отряд «Вільного Козацтва», участвовал в формировании караульной команды, вел переговоры с атаманом Н. Григорьевым, остатками немецких войск, англо-французами. Совет дважды принимал на себя всю полноту власти в Николаеве. Не подлежит сомнению тот факт, что Совет был достаточно влиятельным игроком на политической арене Николаева в марте 1917 г. – феврале 1919 г., хотя результатам его деятельности вредила его финансовая несостоятельность.

Ключевые слова: Украинская революция; украинские организации; Николаев; атаман Григорьев; Брояковский; Зима; Герасименко.

*L. Levchenko,
Doctor of Historical Sciences,
The Director of the State Archives of Mykolayiv, Mykolaiv, Ukraine*

THE MYKOLAYIV COUNCIL OF UNITED UKRAINIAN ORGANIZATIONS IN 1917–1919

The article highlights the activity of the Mykolayiv Council of United Ukrainian Organizations – a political elective body which headed the Ukrainian movement in Mykolayiv during the period of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. In the activity of the Council, the author identified three periods: ‘Prosvitjanskyi’ (it was the time of the Ukrainian Central Rada when the majority members of the Council belonged to the Mykolayiv Society ‘Prosvita’); ‘Conspiratorial’ (in the time of the Hetmanate P. Skoropadskyi); ‘Petlyurivskyi’ (the time of the Directory). The analysis of these periods shows that the members of the Council stood up for the ideological viewpoints of the Ukrainian Central Rada and the Directory, which considered itself as the legal successor of the Central Rada. According to the letter of the Mykolayiv Council of United Ukrainian Organizations, during the Hetmanate, it was working in the underground preparing the anti-hetman insurrection.

The Council facilitated the Ukrainianization of former imperial troops, disseminated information about the activities of the Central Ukrainian Government among citizens, to some degree affected the work of the city state institutions and the nomination of candidates for leadership positions, organized the protection of public buildings by the forces of Ukrainian military units, provided social order in the city, created the detachment ‘Free Cossacks’, gave recommendations to the formation of the guardian team, negotiated with Ataman N. Grigoriev, the German and Anglo-Franco troops. The Council twice assumed responsibility in Mykolayiv. It is beyond doubt that the Council was one of the most powerful actors on the political scene of Mykolayiv in the period 1917, March – 1919, February, although its financial insolvency damaged the results of its activities.

Key words: *the Ukrainian Revolution; Ukrainian Organizations; Mykolayiv; Nikolaev; Ataman Grigoriev; Broyakivskyi; Zima; Gerasymenko.*

Рецензенти: Когляр Ю. В., д-р іст. наук, професор;
Тригуб О. П., д-р іст. наук, професор.

© Левченко Л. Л., 2019

Дата надходження статті до редколегії 07.12.2018

ПОЛІЕТНІЧНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглядається процес формування етнічного складу населення Півдня України протягом IX–XX ст. та його вплив на формування пріоритетів сучасної етнополітики України. Акцентовується увага на збереженні самобутності етносів, які проживають на території Півдня України, окреслено механізми регулювання проблем поліетнічності державою.

Ключові слова: поліетнічність; Південь України; етнічні групи; національні меншини; населення; Північне Причорномор'я.

Характерною особливістю етнічної історії України є формування багатоетнічного складу її населення. Воно на всіх етапах історичного розвитку вбирало іншоетнічні субстрати, однак механізм цього процесу в різні часові періоди був різним.

Науковці виокремлюють три основних етапи формування національного складу:

I етап – період існування археологічних культур, відтворює процес етнокультурної взаємодії, об'єднуючи полярні культури: землеробську, скотарську, культуру осілих і культуру кочових племен;

II етап – період Великого переселення народів III–IX ст.: гунів, готів, аварів, «аспарухових болгар» на Балкани і Закарпаття, угрів-мадярів у Дунайську низовину, норвезьких вікінгів-русів у Середню Наддніпрянщину, що мало значний вплив на етнічний склад України, виявляючись у мовних компонентах, у запозиченні деяких елементів матеріальної та духовної культури, у поповненні слов'янсько-українського населення іншоетнічними субстратами; III етап обіймає великий часовий діапазон – XIV–XIX ст. і пов'язаний із колонізацією українських земель сусідніми державами: Великим князівством Литовським, Річчю Посполитою, Угорщиною й Австро-Угорщиною, Туреччиною, Кримським ханством, Румунією, Чехословаччиною, Росією; а також із міграцією українського населення та іноземних колоністів; апогей цих процесів припав на XVIII–XIX ст., коли, власне, і сформувалася національна основа сучасного складу населення [1].

Національна структура творилася на українському етнічному ґрунті, котрий тепер не стільки вбирив іншоетнічні субстрати, скільки створював умови для самостійного існування національних груп.

Отже, склад населення України ставав не тільки багатоетнічним, а й багатонаціональним. Нині він включає 51 національну групу, третина з яких проживає компактними районами.

Яскравим прикладом багатоетнічності України є Причорноморський Південь [2].

Цей регіон є одним з найбільш історично неоднорозумно сформованих, цікавих і проблематичних для розуміння етнічних процесів становлення української нації. Перші письмові джерела відображають побут і життя людей у період античності (Геродот), а археологічні артефакти стосуються доби палеоліту стародавньої ойкумени. У III–II тис. до н. е. через цю територію або рухалися кочовики, змітаючи все на своєму шляху, або європейські землеробські народи формувалися як автохтонне населення з відчуттям певного впливу міграційних процесів, які особливо посилилися на початку нашої ери, у період так званого великого переселення народів.

Різні питання етнічності досліджували загальновізанські науковці: Ю. Бромлей, Е. Гелнер, Е. Гіденс, Г. Кон, Ф. Майнеке, Е. Ренан, Е. Д. Сміт, В. Тішков, та ін. В Україні плідно розробляють проблематику поліетнічності такі знані науковці, як В. Євтух, Г. Лозко, О. Майборода, Л. Нагорна, П. Надолішний, В. Скуратівський, В. Трощинський, Л. Шкляр, М. Шульга та ін.

Водночас потребує відповідних досліджень низка окремих важливих складових цієї проблеми, а саме – регіональний аспект впливу поліетнічності на історичний розвиток певної території в межах країни, що в сукупності визначають її зміст і наукову цілісність.

Відтак мета запропонованої статті полягає в науковому дослідженні саме історичного контексту процесу формування Півдня України через призму поліетнічності як прогресивного чинника розвитку всіх сфер зазначеного регіону.

Поліетнічність як суспільне явище є важливим чинником у процесі формування будь-якої території, регіону, країни. За своєю етнонаціональною структурою Україна є багатонаціональною або поліетнічною державою, базовою ознакою якої є спільність прожи-

вання на її території двох і більше етносів або етнічних груп.

Південь України також відзначається поліетнічністю, що є співіснуванням осіб різного етнічного походження, носіїв різних етнокультурних традицій, етнічного менталітету [3].

У географічному відношенні, попри всі численні відмінності й місцеві особливості, ці землі склали певну єдність, уключаючи чорноземну степову й почасти лісостепову зони сучасної України з теплим, але посушливим кліматом. Велику роль у подальшому історичному розвитку регіону відіграло його розташування на перехресті важливих сухопутних і морських транспортних шляхів. Історично ці території також становили єдність. Із давньоруських часів вони входили у сферу геополітичного впливу київських князів. Втрата давньоукраїнської державності й поневолення українських земель чужинцями істотно позначилися на процесі формування української етнічної території. Унаслідок цього не тільки припинилося її розширення на захід і півночі, але й почалося витіснення українського населення з етнічного пограниччя та захоплення кращих українських земель. Однак межі основної території розселення українського народу загалом збереглися.

В умовах поневолення України Великим князівством Литовським, Польщею, Московщиною не припинилося розселення українського народу, розширення його етнічного ландшафту на південь і схід. Зменшення набігів кочовиків у XVI ст. послужило поштовхом до української колонізації. Особливо вона посилювалася за часів козаччини. Тоді вони продовжували заселяти дикі необжиті степи [4].

Важливою сторінкою в історії значних міграційних процесів стали події XVIII–XIX століть, що значною мірою визначили сучасний етнічний склад населення Північного Причорномор'я. В освоєнні цього регіону брали активну участь не лише селяни України та губерній європейської частини Росії, а й представники держав Західної і Південної Європи, Туреччини. Але саме слов'яни, які протягом століть боролися за домінування в цьому регіоні, зробили основний крок у освоєнні краю. І хоча систематична колонізація Таврійської губернії розпочалася ними у 1783 р. після приєднання Криму до Російської імперії, присутність як українців, так і росіян відчувалася тут значно раніше. «Ухідники» займалися в цей період рибальством, полюванням, чумацтвом, випасом худоби. Уже в XVI ст. вздовж правого берега р. Дніпра були розташовані слободи та курені Запорозької Січі, яку можна вважати осередком колонізаційного руху. У різні роки існувала Хортицька, Томаківська, Базавлуцька, Микитівська, Чортомлицька Січі. Із території цих поселень українці здійснювали освоєння «Дикого поля». Західна частина степового материкового півдня та пониззя Дніпра також активно колонізувалася козаками. Їх поселення проіснували на півдні до кінця XVIII ст., коли Запоріжжя остаточно перейшло під владу Московської держави. Знищення козацтва дало можливість уряду заселити північну частину Бердянського повіту представниками російського етносу, також особливого поширення набрало іноземне переселення.

Тривалі козацькі війни з татарами і турками та переможний поступ Росії у другій половині XVIII ст. до Чорного моря звільнили Північне Причорномор'я від татаро-турецької експансії. Це створило нові можливості щодо колонізації цього терену, в результаті якої наприкінці XVIII ст. – у першій половині XIX ст. український народ знову дістався узбережжя Чорного моря.

У той же час колонізація Причорномор'я і східних провінцій України здійснювалася не лише українцями. Це було зумовлено нестачею достатньої кількості українського населення для освоєння степових просторів, а також відповідною політикою царського уряду в Причорномор'ї, куди активно залучались поселенці з Росії, а також колоністи з-поза її меж [5].

У кінці XVIII ст. та I половині XIX ст. відбулося масове переселення росіян на територію сучасної Миколаївщини, що привело до заснування 13 населених пунктів: Мар'ївка Баштанського району, Сергіївка Братського району, Розанівка Новобузького району, Володимирівка, Троїцько-Сафонове Казанківського району, Новопетрівка Снігурівського району і т.д. Звичайно, уважати російське населення півдня України національною меншістю можна було лише умовно. Адже російська мова та культура як культура панівної в Російській імперії нації, протягом довгого часу значно впливала на значну частину населення Півдня України, особливо в болгарських, молдавських селах Причорномор'я й Приазов'я. В умовах національного гніту це призводило до їх русифікації, а стосовно деяких малочисельних народів півдня, близьких за мовою та культурою до російського (білорусів, сербів, поляків), – навіть до асиміляції.

Німецьку колонізацію Півдня України відкрив Найсвітліший Маніфест від 4 грудня 1762 р., пізніше доповнений Маніфестом від 22 червня 1763 р. За урядовими документами колоністи отримували низку привілеїв: безкоштовне надання земель, звільнення від сплати податків терміном на 10 років, видача безвідсоткових позик, звільнення від військової служби, їм не заборонялося займатися ремеслом і торговельними операціями, будувати фабрики, вступати до цехів. Ці пільги поширювалися також і на нащадків іноземних переселенців. Наприкінці 80-х рр. у Херсонській губернії, до складу якої входила частина Одещини, нараховувалося вже 139 німецьких колоній (104,6 тис. осіб). Уряди Росії і Австрії значною мірою стимулювали переселення в Україну вихідців із різних західноєвропейських країн, зокрема німців. Вони звільнялися від податків, військової служби, користувалися правом самоврядування та іншими пільгами. Так, у другій половині XVIII ст. виникли колонії німців на Чернігівщині, а в першій половині XIX ст. – у ряді місцевостей Півдня України, Поділля, Волині. З XVIII ст. німецькі поселення з'являються в Галичині, Буковині й Закарпатті. Наприкінці 20-х рр. XX ст. в Україні проживало більше півмільйона німців. У часи Другої світової війни переважну більшість їх переселили у східні райони Радянського Союзу, а значна частина виїхала до Німеччини.

З початку XIX ст. в краї значно збільшується кількість переселенців із Болгарії, які на початку XX років набували офіційного статусу колоністів. За

ними була закріплена територія в 557 тис. десятин землі, яка в адміністративному відношенні була поділена на чотири округи: Прутський, Кагульський, Ізмаїльський, Буджацький. У 1821 р. було засновано місто Болград.

Російське населення було представлено в Ананіївському повіті 9 колоніями, Одеському – 11, Тираспольському – 16.

Молдаване нині становлять 0,5 % населення України. Їхня спільнота формувалася на українських землях упродовж століть від часів Київської Русі, коли на Галичині частка молдаван була істотною. Масове переселення молдаван на українські землі (на Буковину) через турецькі репресії починається з XVI ст. А через століття їхні поселення виникають у межиріччі Дністра та Південного Бугу, але основним осередком розселення молдаван була Бессарабія, особливо після її входження до складу Росії. Нині молдаване в основному концентруються в районах їхнього традиційного розселення: на Буковині (9 %) та Одещині (5,5 %), а також в селах на Миколаївщині (1,8 %) й Кіровоградщині (0,9 %). Сьогодні триває процес національно-культурного відродження молдаван.

В Ананіївському і Тираспольському повітах у хуторах мешкала значна частина польського населення.

На півдні Одещини мешкає близько 30 тисяч гагаузів, що належать до тюркської гілки алтайської мовної сім'ї. У зв'язку з переслідуванням турками населення Балканського півострова наприкінці XVIII – на початку XIX ст. гагаузи повністю переселилися з Північно-Східної Болгарії й Добруджі. Походження гагаузів досі не ясне. За однією з гіпотез, це отуречені болгары, які зберегли православ'я, але не зберегли мови. Прихильники іншого погляду вважають, що гагаузи є нащадками тюркських племен, що переселилися у X ст. з Приуралля і перейняли християнство.

Три чверті всіх болгар в Україні проживає у Південній Бессарабії на Одещині. Вони становлять понад 0,4 % населення. В окремих районах болгары є абсолютною більшістю. Другий центр їхньої концентрації – південь Запорізької області. Болгары з'явилися в Україні на зламі XVI–XIX ст., утікаючи від Османської імперії, та після російсько-турецьких війн. Прибувши сюди, болгары заснували місто Болград, десятки сіл. Пізніше, у середині XIX ст., вони одержали землі у Приазов'ї.

На території сучасної України за часів Київської Русі існували громади слов'яномовних євреїв. У XVI–XVII ст. в Україні оселилися європейські євреї, вихідці з Польщі, які говорили мовою германської групи індоєвропейської сім'ї – ідиш. Після другого і третього поділів Польщі й запровадження царизмом у 1796 р. дискримінаційної смуги осілости відбулося штучне скупчення євреїв у містечках Правобережної України. Разом з тим, у другій половині XIX ст. на Миколаївщині, Херсонщині, Єлисаветградщині та Маріупольщині виникло 38 єврейських землеробських колоній із населенням понад 42 тис. осіб [6].

Після поділів Польщі на Півдні України заснуються єврейські землеробські поселення – Бобровий Кут, Сейдеменуха в Херсонській губернії чисельністю близько 2 тис. осіб.

У XX ст. кількість євреїв в Україні стрімко скорочувалася через геноцид під час нацистської окупації,

воєнну евакуацію, велику хвилю еміграції до Ізраїлю і США. Нині найбільше єврейського населення живе на Півдні України.

Сучасні греки у Південній Україні ведуть свій родовід ще з грецьких поселень у VI ст. до н. е. Упродовж наступних віків формування грецької етнічної групи на території України зумовлювалося різними чинниками політичного й економічного характеру. Важливу роль ще з княжих часів відіграла спільність греко-візантійського віросповідання. Греки надавали перевагу великим припортовим містам, зокрема Одесі. У деяких містах Центральної України (Київ, Ніжин) теж існували окремі грецькі громади. Нині більшість греків в Україні асимільована.

Певна кількість переселенців із Чехії потрапила й на південь, переважно в Херсонську та Катеринославську губернії. 88 % чехів були селянами, тому в Причорномор'ї виростили заможні чеські села, які стали прикладом культурного ведення господарства для їх сусідів. Чеські колоністи багато в чому були схожими з німецькими. Вони також виділялись підвищеними нормами земельних наділів. Але переважало общинне землекористування й набагато менше використовувалася у господарствах наймана праця. У другій половині XIX ст. на Волині, зокрема в Рівненському, Дубненському, Луцькому і Купичевському повітах, виникли чеські поселення. Згодом компактні оселі чеських колоністів з'явилися також у Криму, Приазов'ї і на Поділлі. У пограниччі зі Словаччиною, Угорщиною, Румунією на суміжних українських землях оселялися компактними колоніями і розпорощено представники корінних мешканців цих країн. Вони і сьогодні становлять тут значний відсоток населення.

Латиське населення в помітних кількостях з'явилось на півдні України після громадянської війни. Це були переважно бійці латиської дивізії, багато з них після її розформування залишилися жити й працювати в Катеринославі, Олександрівську, Миколаєві, Одесі, а також у Кривому Розі, Каховці, Мелітополі. Дехто з них, одержавши землю, оселився на Лівобережжі Дніпра, поблизу Каховки, Чаплинки й Херсона. Кількість латиського населення теж швидко змінювалася.

Щодо заселення Причорномор'я вихідцями з Північної та Західної Європи – дві невеликі общини іноземних колоністів, що оселились тут наприкінці XVIII ст., надавали йому своєрідності й неповторного колориту.

Особливу труп колоністів склали шведські переселенці з Естляндії, з острова Дато – 880 шведів у 1782 р. оселилися на правому березі Дніпра поблизу Берислава. Перші роки їх перебування на півдні через невлаштованість були тяжкими, тому в 1800 р. шведи, хоч вони й не були закордонними переселенцями, одержали права іноземних колоністів, оскільки район колонізації значно відрізнявся від звичної для них північної природи. Шведські колоністи заснували на півдні України села Альт-Шведендорф і Клостердорф, займалися сільським господарством, рибальством у Дніпрі [7].

До найдавніших іноетнічних поселенців в Україні належать також вірмени. Поневолення Вірменії у X–XI ст. арабами і турками-сельджуками зумовило хвилі втікачів із цієї країни не тільки в Крим, а й на західноукраїнські землі. Тут виникли компактні вірменські поселення, а в ряді міст (Львові, Кам'янці-Подільському, Луцьку, Могилеві-Подільському) утво-

рилися вірменські громади. У новіший час вірменські колонії в Україні втратили свою цілісність, розпалися, здебільшого асимілювалися. На сьогодні існують вірменські поселення і на Півдні України.

Уже в середині XIX ст. в сільській місцевості Херсонської губернії проживало 597,2 тис. (89,2 %) українців, 64,6 тис. (9,5 %) росіян, 9,25 % молдаван, 7,02 % євреїв, 4 % німців, 1,1 % білорусів, 1 % болгар. Інші етноси становили до 0,5 % населення.

Таким чином, у заселенні Північного Причорномор'я брали участь представники різних за походженням народів, які опинилися в незвичному для себе середовищі – у меншості і сусідували не зі своїми одноплемінниками, а з представниками інших етносів. За таких умов необхідно було, по-перше, мирно співіснувати з сусідами, а по-друге, зберегти свою віру, традиції, культуру, мову, тобто свої етнічні особливості.

Зокрема, на півдні, де різномовні переселенці часто жили разом, в одних населених пунктах, більш інтенсивними, ніж в інших регіонах Росії, були міжнаціональні контакти, що значно впливали на життя та етнічну самосвідомість не лише українців, росіян, а особливо таких малочисельних національностей, як серби, поляки, угорці та ін. З іншого боку, прагнення зберегти національну самобутність спонукало деяких з них (чехів, шведів, почасти німців, греків, молдаван) до замкнутого способу життя, а водночас і до консервації традиційних його форм.

Отже, важливою характерною рисою заселення Півдня України було те, що вона з самого початку становила арену інтенсивних міжнаціональних процесів. У них активну участь убрали представники багатьох різних народів, суттєво відмінних один від одного за звичаями, характером, рівнем і національної самосвідомості, господарського та культурного розвитку.

У середині XIX ст. заселення Південної України в основному закінчується, чисельність та національний склад населення поступово стабілізуються. Подальше зростання кількості населення йде головним чином за рахунок природного збільшення.

Друга половина XIX – початок XX ст. – це період швидкого економічного розвитку півдня України, чому сприяла відсутність тут пережитків кріпосництва. Стрімко ростуть портові міста Причорномор'я й Приазов'я. Південь України стає однією з головних баз товарного зернового господарства країни. Незважаючи на відсутність вільних земель, цей регіон зберігає привабливість для пригнобленого населення інших губерній. Але великі міграційні потоки на південь у пошуках роботи мають, здебільшого, тимчасовий, сезонний характер, мало впливаючи на національний склад постійного населення.

Чисельність, соціальна структура та економічне становище українського населення півдня України і в XX ст. значною мірою визначалися результатами заселення та господарського освоєння цих земель. Більшість українців потрапила сюди внаслідок масової колонізації цих територій у XVIII – першій половині XIX ст. Саме тоді українські селяни з перенаселених і малоземельних губерній Поділля, Подніпров'я та Слобожанщини, прагнучи вільних земель, великими масами рушили на південь і південний схід, засе-

ляли територію Причорномор'я, Приазов'я, Криму, де незабаром виникли сотні українських сіл.

За новітніми статистичними даними на території Миколаївщини проживають представники близько 100 національностей. Серед них питома вага корінного етносу – українців – складає 75 %. Найбільш чисельними представниками іноетнічного населення є росіяни (19,4 %), молдовани (1,3 %), білоруси (1,1 %), євреї (0,9 %), болгары (0,6 %), поляки (0,1 %), німці (0,1 %), вірмени (0,1 %), татари (0,1 %), цигани (0,1 %), гагаузи (0,07 %), турки-месхетинці (0,04 %), чехи (0,04 %) [8].

В умовах незалежності України постало завдання забезпечити основні права та свободи як українців, так і осіб, які належать до національних меншин. Першими найбільш важливими законодавчими актами, що визначили правову основу формування державної етнополітики, стали Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.), Декларація прав національностей (1 листопада 1991 р.), Закон України «Про національні меншини в Україні» (25 червня 1992 р.) та інші законодавчі акти, прийняті Верховною Радою України. У статті 11 Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 р., сприяння консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України проголошується одним з визначальних завдань держави.

У процесі розбудови України як незалежної держави, гострого протистояння різних політичних сил, нестабільної економічної ситуації досить інтенсивно реалізуються визначальні принципи національної політики нової України. Виникають різні громадські культурно-просвітницькі товариства, які розгортають роботу щодо формування національної свідомості широких народних мас, відновлення історичної пам'яті, відродження кращих культурно-побутових традицій. Помітно поживалося освітнє і культурне життя національних меншин [9].

Утворення самостійної Української держави позитивно вплинуло на моральний стан і активізацію національно-культурного руху українців поза межами України. Передусім, це стосується українців, розпорошених на території колишнього Радянського Союзу, які внаслідок цілеспрямованої політики більшовицького режиму були приречені на асиміляцію. Тепер вони створюють свої суспільно-культурні організації, налагоджують зв'язки з відповідними громадськими і державними структурами в Україні [10].

Отже, Україна, як і більшість сучасних європейських країн, – держава з багатонаціональним складом населення. Суттєво – не багатонаціональна держава, до якої входять різні народи, нації зі своєю етнічною територією, як, скажімо, Росія, колишня Югославія, Індія, Індонезія, а держава, на території корінної нації якої у різний час поселилися і проживають групи інших народів, етнічна територія і національна основа яких, здебільшого, знаходиться поза межами України. Цю різницю понять (яку, до речі, не завжди розуміють) слід мати на увазі, бо вони володіють різною предметною сутністю.

Список використаних джерел

1. Пономарьов Анатолій. Етнічність та етнічна історія України: формування національного складу населення [Електронний ресурс] // Українська електронна бібліотека. – [Електронний ресурс. Режим доступу: <http://libr.org.ua/book/78/2392.html>].
2. Історико-етнографічні райони України : навч. посібн. / С. А. Макаручук. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – С. 166–183.
3. Свтух В. Б. Етнічність: глосарій. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 170 с.
4. Хоптяр Ю. А. Етнологія: навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2008. – 160 с.
5. Якубова Л. Д. Національні меншини України. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2010. – Т. 7 : Мл – О. – С. 331–344.
6. Шукин В. В., Правлюк А. Н. Земляки. Очерки истории еврейской общины города Николаева (конец XVII – начало XX века). – Николаев: Из-во Ирины Гудым, 2009. – С. 42.
7. Шушлянникова Н. Розповіді з історії херсонського краю. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. – 207 с.
8. Історія рідного краю: Миколаївщина : навчальний посібник / М. М. Шитюк (кер. авт. кол., О. О. Баковецька, Н. М. Буглай та ін. – Миколаїв: Іліон, 2015. – 628 с.
9. Про національні меншини. Закон України від від 25.06.1992 року № 2494–ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.
10. Українське народознавство: навч. посіб. / за ред. С. П. Павлюка. – К.: Знання, 2006. – С. 70–76.

Л. В. Матвієнко,

канд. іст. наук,

*доцент кафедри соціально-гуманитарних дисциплін,
НУК ім. адмірала Макарова, г. Николаев, Україна*

ПОЛИЭТНИЧНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ ЮГА УКРАИНЫ: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье рассматривается процесс формирования этнического состава населения Юга Украины на протяжении IX–XX вв. и его влияние на формирование приоритетов современной этнополитики Украины. Акцентируется внимание на сохранении самобытности этносов, которые живут на территории Юга Украины, очерчено механизмы регулирования проблем полиэтничности государством.

Ключевые слова: *полиэтничность; Юг Украины; этнические группы; национальные меньшинны; население; Северное Причерноморье.*

L. Matvienko,

Candidate of Sciences (History),

*Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Sciences,
Educational and Research Institute of Humanities,
of National University of Shipbuilding after Admiral Makarov Mykolayiv, Ukraine*

POLYETHNICITY POPULATION OF THE SOUTH UKRAINE: REALITIES AND PROSPECTS

The article touch up on process of formation the ethnic composition of the population of Ukraine during IX–XX centuries and its influence on the formation of priorities of the modern ethnopolitics of Ukraine. Attention is focused on the preservation of ethnic identity, which living on the territory of the South Ukraine, the mechanism of regulation a problems of a polyethnics are described by state.

Key words: *polyethnics; the South of Ukraine; ethnic groups; national minorities; population; Northern Black Sea Coast.*

Рецензенти: **Котляр Ю. В.,** д-р іст. наук, професор;

Міронова І. С., д-р іст. наук, доцент.

Міронова І. С.,
д-р іст. наук, доцент кафедри історії,
e-mail: ya.irina761@gmail.com,

Біличенко Л. С.,
студентка V курсу,
e-mail: bilichenko.lidia@gmail.com,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НАСЕЛЕННЮ МИКОЛАЇВЩИНИ ПІД ЧАС ГОЛОДУ 1921–1923 рр.

У статті висвітлено гуманітарну допомогу міжнародних організацій населенню Миколаївщини під час голоду 1921–1923 рр. Основну увагу зосереджено на діяльності Американської адміністрації допомоги (АРА), Місії Хансена та Єврейського розподільчого комітету (Джойнт). Встановлено, що діяльність благодійних місій на Миколаївщині була зосереджена, головним чином, на допомозі голодуючим дітям і дорослим, утворенні харчових пунктів, наданні медичної допомоги, розподілу одягу й взуття. Доведено, що найбільш великою та впливовою серед міжнародних організацій була АРА, яка порівняно з іншими іноземними благодійними місіями упродовж 1921–1923 рр. створила найбільш розширену мережу харчових пунктів на Півдні України.

Ключові слова: Миколаївщина; голод 1921–1923 рр.; міжнародні організації; гуманітарна допомога; «АРА»; «Місія Хансена»; «Джойнт».

Міжнародні неурядові організації відіграють важливу роль у системі сучасних міжнародних відносин. До основних аспектів їхньої діяльності належать: захист прав людини, допомога постраждалим унаслідок техногенної або природної катастрофи, участь у переговорах із врегулювання міжнародних конфліктів, виконання гуманітарних функцій у зонах військових дій тощо. Україна має власний історичний досвід такої співпраці, зокрема у період 1921–1923 рр., коли міжнародні організації надавали гуманітарну допомогу українському населенню, постраждалому внаслідок голоду.

Серед українських науковців, що займаються цією темою, слід відзначити Т. Михайловського [14–15], який у своїх працях висвітлює різні аспекти діяльності міжнародних організацій на території України під час голоду 1921–1923 рр. Зокрема, дослідник визначив обсяг допомоги іноземних місій, надав відомості про кадровий склад організацій тощо. Вагомий внесок у дослідження зазначеного питання внесли О. Тригуб [17], В. Кириленко [11], Ф. Турченко [18], І. Крикалова [13]. Із зарубіжних дослідників слід виокремити російських науковців А. Русінова [16] та Ю. Хмелєвську [19], які висвітлювали діяльність міжнародних організацій на теренах Росії і надали цінну інформацію про основні принципи діяльності та передумови співпраці їх із Радянським Союзом. Проте, вивчення діяльності міжнародних організацій в окремих регіонах України актуалізує поставлену проблему. Ураховуючи, що Миколаївщина була однією із найбільш постраждалих від голоду губерній, автори статті ставлять на меті проаналізувати особливості гуманітарної до-

помоги міжнародних організацій на її території, виявивши основні результати їхньої діяльності.

На початку 1920-х рр. на радянську Україну насулася страшна катастрофа – голод. Серед причин голоду дослідники виокремлюють ряд факторів: наслідки громадянської війни, повстанські рухи, політика «воєнного комунізму», посуха 1921 р. [18, с. 206]. Однак, ще однією обставиною, яка значно ускладнила і без того важке соціально-економічне становище, став курс більшовиків на замовчування голоду. Так, 4 серпня 1921 р. політбюро ЦК КП(б)У видало резолюцію, в якій офіційно голод було названо «неврожаєм» [1, с. 5].

Натомість, аби хоч якось допомогти постраждалим людям України, радянська влада залучила її населення на допомогу голодуючому Поволжю. Так, лише Миколаївщина з 1 листопада 1921 р. до 1 червня 1922 р. прийняла з Поволжя 792 людини. Організувалися й акції на підтримку голодуючих. Зокрема, газета «Красный Николаев» у вересні 1921 р. провела акцію «Журналист – Поволжья», у ході якої були зібрані кошти для голодуючих зазначеного регіону [7, арк. 6].

До грудня 1921 р. ситуація ще більше ускладнилася. Особливо від голоду страждав Південь України, де людська смертність набула масового характеру [1, с. 5]. Досить критичним було становище в провінціях. Так, у Новобузькій волості голодувала 7 761 людина [10, арк. 25]. Замовчувати голод далі було неможливо й наприкінці 1921 р. повністю голодуючими радянська влада оголосила Запорізьку і Донецьку губернії, Дніпропетровський, Херсонський і Миколаївський

повіті Миколаївської губернії, Катеринославській і Новомосковській повіті Катеринославської губернії, Одеський і частково Тираспольський повіті Одеської губернії [12, с. 30].

Усвідомивши трагічність ситуації, радянська влада почала надавати реальну допомогу голодуючому населенню. Для прикладу, у Миколаєві та повіті з 1 січня до 1 березня 1922 р. було відкрито три столові, які за період свого існування відпустили 12 620 обідів. У березні столові перейшли під контроль Губкомпраці. Відкривалися також дитячі будинки та будинки для безпритульних жінок: у Миколаєві дитячий будинок був відкритий 1 березня 1922 р. на 140 дітей, а для безпритульних жінок такий будинок відкрили 1 квітня на 14 людей [7, арк. 1].

Однак, така допомога була малоефективною. Зрозумівши те, що самотужки впоратися з катастрофою неможливо, радянський уряд звернувся за допомогою до міжнародних благодійних організацій. Серед тих, які відгукнулися, слід відзначити «Американську адміністрацію допомоги» («АРА»), «Місію Нансена», «Сврейський розподільчий комітет» («Джойнт»).

Найбільш великою та впливовою серед міжнародних організацій була «АРА». Її створили у 1919 р. з метою надання гуманітарної допомоги дітям, ветеранам Першої світової війни, інтелігенції та студентству. Засновником та очільником «АРА» був Герберт Гувер [19, с. 65].

10 січня 1922 р. між урядом УССР та представниками «АРА» підписано договір про діяльність цієї організації на території України. Ця угода повністю копіювала Ризький договір від 20 серпня 1921 р., який був підписаний між СРСР та «АРА» [15, с. 90]. Згідно з угодою, співробітникам цієї організації надавалася свобода в'їзду, виїзду і переміщення по країні. «АРА» могла створювати власні комітети, але з умовою, що центральні або місцеві органи радянської влади мали бути в них представлені. Організація мала також право відбору персоналу з числа місцевого населення та могла надавати гуманітарну допомогу там, де вважала за потрібне. Зі свого боку «АРА» зобов'язувалася надавати допомогу дітям незалежно від раси, релігії або соціального і політичного становища, і головне – не займатися політичною діяльністю [16, с. 81–82].

Керівні органи радянської місії «АРА» знаходилися у Москві, звідки надавалися розпорядження уповноваженим за регіонами. Уповноваженим по Миколаївщині до квітня 1922 р. був призначений Майер Раскін, якого пізніше на цій посаді змінив Леонідас М. Паркер [15, с. 93].

Російський відділ «Американської адміністрації допомоги» видав Меморандум № 2, який містив інструкції для місцевих комітетів. Основні пункти цього меморандуму були такими:

- «місцеві комітети утворюються з метою організації кухонь, отримання та розподілу американських продуктів у невеликих містах;
- вони складають та перевіряють списки голодуючих дітей та їх матерів, які будуть отримувати гуманітарну допомогу, в алфавітному порядку;
- головним обов'язком комітетів є утримання в чистоті кухні та столової;

– місцеві комітети встановлюють години видачі пайків дітям. Як загальне правило рекомендується, аби обіди не видавалися в ті часи, коли населення обідає вдома;

– кожна дитина отримує також запасний обід та картку на безкоштовне отримання обіду від місцевого комітету. Коли дитина приходить за обідом, вона показує картку, потім контролер знаходить відповідний номер картки, викреслює його та записує день, коли був виданий обід;

– матір має право отримувати обід тільки упродовж трьох місяців до народження дитини;

– якщо матір отримує пайок сама, то вона не має права отримувати харчування й на дитину» [2, арк. 2].

На додаток до цих інструкцій, кожний районний інспектор повинен був не пізніше 5 числа кожного місяця звітувати за минулий місяць [2, арк. 9]. Для звіту надавалися такі документи: щоденник, звіт про кількість продуктів «АРА», звіт про тари, матеріали та інвентар. У щоденнику записувалися всі продукти, які надходили на харчовий пункт і відпускалися в хронологічному порядку. При цьому зазначалися: дата, звідки та від кого прийняті продукти, назва та їх кількість [2, арк. 17].

Миколаївський районний комітет «АРА» було відкрито 6 травня 1922 р. Перший харчовий пункт у місті з'явився на вул. Кузнечній, завідувачим якого був Фантилевич, а згодом Ланчковський. Згодом були відкриті: пункт № 2 при заводі «Россуд» (завідувачий Єгоров) та пункт № 3 під клубом Свердлова (завідувачий Петренко) [3, арк. 1]. Незабаром відкрили ще три їдальні: пункт № 4 на заводі «Наваль» (завідувачий Коротич), пункт № 5 на території колишнього залізничного училища та пункт № 6 на вул. 9-й Военній [3, арк. 10]. Місто було поділено на шість дільниць. Кожну дільницю, у свою чергу, поділено на квартали. Загалом, до серпня 1922 р. у Миколаєві відкрили вісім харчових пунктів. Губвиконком виділив на отримання харчових пунктів 1 млрд крб [3, арк. 2]. Також було підписано договір із заводом «Наваль» про аренду приміщень для пунктів харчування. З питань транспорту заключили договір з губвиконкомом [3, арк. 5]. Свою роботу миколаївські їдальні розпочали 20 травня 1922 р. За два тижні допомогу було надано 15 тис. дітям, частина яких перебували у дитячих будинках [3, арк. 10].

За рішенням миколаївського районного комітету «АРА», у першу чергу, продукти надходили таким складам: 1) дитяча лікарня № 1 – 200 дітей; 2) інфекційне містечко першої Нарлікарні – 150 дітей; 3) реформаторіум – 45 дітей; 4) ізолятор у дитячому містечку – 25 дітей; 5) цинготний будинок – 100 дітей; 6) дитячий санаторій – 100 дітей; 7) дитячий будинок № 5 – 150 дітей [3, арк. 12]. Активно діяла «АРА» і в невеликих містечках. Так, у листопаді 1922 р. в Ново-Одеській волості було відкрито Американською адміністрацією допомоги їдальню, яка годувала 600 дітей [3, арк. 11].

Упродовж року сформовано штат постійних працівників «АРА». На деякий час був установлений такий кадровий склад при кожній їдальні: завідувачий складом, бухгалтер і двоє робітників. Усього чотири

особи. Згодом штат поповнився машиністкою та розсильним. Заробітна плата була такою: завідувач отримував 35 тис. крб у місяць; бухгалтер – 35 тис. крб; машиністка – 30 тис. крб; посильний та робітники – по 15 тис. крб [2, арк. 1].

Їжу в їдальнях отримували діти, які були найбільш виснажені та пройшли медичне обстеження [2, арк. 65]. Комісія з медичного обстеження дітей працювала 12 год., починаючи з 9 год. ранку до 9 год. вечора. Лікарі працювали по 4 год. у зміну, а технічний персонал – 12 год. [3, арк. 12].

У першу чергу, до їдальні реєстрували дітей віком до 10 років. Кожна дитина, прикріплена до їдальні «АРА», повинна була мати спеціальну вхідну картку з персональним номером, на якій робилися позначки про відвідування їдальні. Картки нумерувалися на кожній їдальні, починаючи з № 1 [3, арк. 10]. Їжу отримували на свіжому повітрі і нести додому її не дозволялося [2, арк. 30]. Згодом, під час епідемії, дітям віком від 1 до 5 років їжу доставляли додому [3, арк. 30].

Дитяче щотижневє меню приблизно виглядало так: 1) понеділок – маїсова каша; 2) вівторок – житнє печиво та какао; 3) середа – зварені боби; 4) четвер – рисовий пудінг та какао; 5) п'ятниця – хлібний пудінг; 6) субота – зварені боби; 7) неділя – маїсова каша та какао [2, арк. 12].

Боби, рис та крупи для дітей були скомбіновані в єдину категорію, яка призначалася на кожну дитину по 54 грами [2, арк. 15]. Спеціальний молочний раціон не повинен був перевищувати на одну дитину 100 гр кондензованого молока, 50 гр стерилізованого молока, 30 гр муки та 30 гр рису [2, арк. 2]. Персоналу їдальні, які обслуговували дітей понад 8 год. на день, видавався подвійний дитячий раціон [2, арк. 11].

Займалася «АРА» й доставкою, шиттям і розподілом одягу. Тканини для шиття одягу відправлялися морем із США до Москви. Там же виготовлявся дитячий одяг, чоловічі костюми та жіночі сукні, які згодом розподілялися за місцем призначення. Певна частина тканин повинна була утримуватися кожним комітетом у вигляді запасу, у цілях роздачі тим дітям, які не можуть прийти до кухні через відсутність одягу [2, арк. 9].

Також «АРА» допомагала безпритульним дітям і дітям біженців, які просили милостиню на залізничних станціях. Так, 7 червня 1922 р. був виданий наказ Уповноваженого по Миколаївському округу про прикріплення таких дітей до їдальні № 7 [3, арк. 12].

З часом ситуація виявилася настільки важкою, що харчування виключно дітей стало недостатньою мірою для подолання голоду. 10 червня 1922 р. відкри-

лося Бюро з допомоги дорослому населенню. Керувати цим відділенням довірили Ушеровичу та Видровичу. На чолі дитячої секції стояли Шульман і Шперлінг [3, арк. 18]. Однак, незабаром, у зв'язку зі скороченням харчування голодаючому населенню в Миколаївській губернії та необхідності урізати витрати на утримку апарату комітета «АРА», було прийнято рішення 1 вересня 1922 р. ліквідувати секцію дорослого харчування [3, арк. 38].

Але допомога дітям не припинилася. До кінця 1922 р. по Миколаївській губернії «АРА» відкрила 60 їдальні. Загалом, упродовж усієї своєї діяльності на території Миколаївщини, «АРА» роздала 205 410 обідів [14, с. 51], що порівняно з іншими міжнародними організаціями є найбільшим показником.

Починаючи з вересня 1922 р., АРА поступово почала згортати свою діяльність на Миколаївщині. 25 червня 1923 р. Миколаївський окружний комітет «АРА» був офіційно закритий [17, с. 110–111].

Вагомий внесок у подолання голоду на Миколаївщині внесла також «Місія Нансена», яка складалася з різноманітних філантропічних організацій: Союз друзів квакерів, Товариство Червоного Хреста (Німецький, Норвезький, Шведський, Датський, Швейцарський, Італійський), Союз допомоги дітям та ін. Загалом, «Місія Нансена» нараховувала у своєму складі понад 15 міжнародних організацій [14, с. 157].

31 грудня 1921 р. Х. Раковський підписав угоду з «Місією Нансена» про роботу організації на території України. І вже 23 квітня 1922 р. до Одеси прибув перший гуманітарний вантаж з посівним матеріалом, який було адресовано Миколаєву та який містив 31 240 т кукурудзи та 575 т порошу [15, с. 131].

Згідно з додатковою угодою між УССР і доктором Фритьофом Нансеном від 11 червня 1922 р. [14, с. 157], усі витрати на отримання місцевої адміністрації допомоги, а також обслуговуючого персоналу їдальні, радянський уряд брав на себе. Український Червоний Хрест надав свій місцевий апарат у розпорядження «Місії Нансена» [6, арк. 5]. Тимчасово до її штату було зараховано таких працівників від Українського Червоного Хреста, як заступник уповноваженого – В. Матвеева, бухгалтер – С. Філярський, секретар – М. Юрг, завідувачий складом – М. Кирилов, розсильний – М. Белов, нічний сторож – І. Сотник [9, арк. 6]. Персонал «Місії Нансена» отримував зарплатню від Українського Червоного Хреста [6, арк. 5]. Згодом «Місія Нансена» набрала свій власний персонал із місцевого населення (див. Таблиця). Уповноваженим по Миколаївській губернії було призначено доктора Г. Плотіцина [6, арк. 19].

Таблиця

Кадровий склад і зарплатня працівників «Місії Нансена» по Миколаївській губернії

Прізвище та ініціали	Посада	Розмір щомісячної зарплатні
Плотіцин Г. П.	Уповноважений	1155 крб 40 коп.
Кременецький М. Г.	Заступник уповноваженого	9984 крб
Фельдт М. Ф.	Секретар	6144 крб
Косовський В. Л.	Бухгалтер	5760 крб
Зражевська І. П.	Помічник бухгалтера	5184 крб
Мілеант О. М.	Машиністка	4224 крб
Янковський А. А.	Розсильний	2688 крб

Бодашко М. О.	Магазинер	5760 крб
Шумов М. В.	Експедитор	4224 крб
Попелюк В. Ф.	Сторож	3072 крб
Карасенко І. І.	Нічний сторож	3456 крб
Макарова-Міронова	Завідуюча столовою № 1	5760 крб
Розмаригіна В.	Кухарка	3456 крб
Короб А.	Посудомийка	2588 крб

Джерело: [6, арк. 55]

Першу їдальню «Місії Нансена» у Миколаєві відкрили при Трудовій школі № 4 (вул. Шосейна) [15, с. 133]. Якийсь час це був єдиний харчовий пункт організації в місті. 17 вересня 1922 р. відкрилася ще одна їдальня на 500 осіб. Патронаж над їдальнею було довірено доктору М. Кенінсбергу, раввіну Шнеерсону, М. Левіну та Д. Трайбану [6, арк. 27]. Склад з продуктами «Місії Нансена» знаходився на вул. Радянській, 29 [6, арк. 3]. Планувалося годувати 60 % дітей та 40 % дорослих [6, арк. 19]. Загалом, упродовж жовтня – грудня 1922 р. «Місія Нансена» роздала понад 1 500 обідів [14, с. 158].

До складу «Місії Нансена» входив також Німецький Червоний Хрест. Хоча внесок його у допомогу голодуючим був невеликий, усе ж таки він заслуговує окремої уваги через те, що досьгодні не існує жодної наукової праці, у якій би висвітлювалася його діяльність на території Миколаївщини під час голоду 1921–1923 рр.

16 березня 1922 р. у Берліні відбулося засідання правління Товариства Німецького Червоного Хреста стосовно обговорення допомоги етнічним німцям Причорномор'я. На засіданні було присутнє вище керівництво організації: Ольцварт, Рунг, Файст, Ломбой, Центренер, Бессер Шмідт, Штумберг, Гроссе, Рауш і представник Союзу з Криму Брегер. Під час обговорення всі учасники підтримали пропозицію стосовно надання гуманітарної допомоги постраждалому населенню України [8, арк. 8].

У жовтні 1922 р. між Німецьким Червоним Хрестом і Комісією допомоги голодуючим при ВУЦВК був підписаний договір. Основні пункти цієї угоди були такими:

- Німецький Червоний Хрест – організація, метою якої є доставка населенню постраждалих від неврожаю районів медикаментів і надання йому лікарської допомоги;
- для здійснення наміченої мети Німецький Червоний Хрест засновує в Харкові своє Центральне Бюро;
- предмети обладнання і продовольства, що привозить Червоний Хрест, пропускаються без мита;
- оплата співробітників має відбуватися в радянській валюті;
- усі витрати Червоного Хреста на місцях будуть взяті українським радянським урядом на себе;
- Німецький Червоний Хрест свою діяльність в УСРР має погоджувати в усіх відношеннях з Українським Товариством Червоного Хреста;
- особовий склад персоналу організації з Німеччини зобов'язується під час свого перебування в Україні не втручатися в політику» [8, арк. 2].

У першу чергу, Німецький Червоний Хрест займався підтримкою етнічних німців на Миколаївщині. Ним був заключений договір із Вищим керівництвом Всеросійського Союзу Євангелійських Християн про участь у допомозі голодуючим [8, арк. 10]. Також ним був заключений договір із фірмою Пітера Вестена про поставку зерна для общин німецьких колоністів. Завдяки цьому, весною 1922 р. було доставлено зерна на суму 100 млн марок до портів Одеси, Миколаєва і Бердянська [8, арк. 8]. У червні надіслано допомогу з Німеччини, яка складалася з іменних посилок, тканин, мішків, що призначалися як окремим особам, так і цілим общинам [8, арк. 9].

15 травня 1923 р. «Місія Нансена» та підлеглі їй організації припинили свою діяльність на Миколаївщині, у зв'язку з відмовою радянського уряду продовжити договір про співпрацю [15, с. 134].

Ще однією масштабною організацією, яка рятувала голодуючих на Миколаївщині був Єврейський розподільчий комітет (Джойнт). 28 березня 1922 р. «АРА» та «Джойнт» підписали договір про спільну гуманітарну допомогу населенню України [15, с. 123], і з цього моменту «Джойнт» активно розпочав свою діяльність на Миколаївщині. Згідно з угодою, допомога надавалася людям незалежно від їх етнічної приналежності. Уповноваженим «Джойнта» по Миколаївській губернії призначили доктора А. Фельдбаума [5, арк. 36].

Одним з основних напрямків діяльності «Джойнта» на Миколаївщині було постачання продовольства дитячим будинкам. Так, 18 вересня 1922 р. «Джойнт» відправив свого співробітника І. Ширяку для обстеження дитячих будинків м. Миколаєва, яким «Джойнт» планував надати додаткове харчування [5, арк. 22]. Як наслідок, через Миколаївську окружну комісію допомоги дітям, «Джойнт» передав дитячим будинкам такі продукти, як: 1) цукру рафінаду – 15 пуд. 12 ф.; 2) какао – 6 пуд. 13 ф.; 3) молока – 306 банок; = 4) рису – 3 пуд. 13 ф. Окрім цього, 5 листопада цього ж року, «Джойнт» передав дитячим будинкам вугілля у кількості 5952 пуд. 30 ф. [5, арк. 29].

Після того, як із вересня 1922 р. «АРА» потроху згортала свою діяльність на території Миколаївщини, деякі ввірені їй дитячі будинки потрапили під юрисдикцію «Джойнта». При цих закладах зберігалася велика кількість продуктів «АРА», видачу яких тимчасово зупинили [5, арк. 15]. Приймаючи до уваги те, що ці продукти дуже легко могли втратити свою вартість і зіпсуватися, «Джойнт» вирішив розпочати видачу їх дітям, але при обов'язковій умові найбільшого раціонального розподілу: у першу чергу, продукти отримували хворі, схудлі та діти віком до 7 років.

Були збережені тільки какао та цукор на випадок потреби в них як дієтичних продуктів харчування [5, арк. 13]. Також, коли сезон заготівлі овочів закінчувався, аби дитячі будинки не потрапили узимку в скрутне становище, «Джойнт» надав їм матеріальну допомогу для заготівлі овочів [5, арк. 26].

У листопаді 1922 р., коли Миколаївську губернію приєднали до Одеської губернії на правах повіту, ряд представництв і відділень міжнародних організацій, у тому числі й «Джойнт», переїхали до Одеси [13]. Проте, «Джойнт» продовжував і надалі постачати харчування в ті дитячі будинки, які були раніше йому ввірені. Причому, робота ця відтепер проводилася через уповноваженого місією «Джойнта» по Одеській губернії Т. Марковича. Приміщення, які займалися раніше в Миколаєві «Джойнтом», тимчасово передавалися в розпорядження Тракторній базі [5, арк. 12].

«Джойнт» був також найбільшим фінансовим донором серед усіх міжнародних організацій. Зокрема,

станом на грудень 1922 р. він виділив на дитяче харчування по Миколаївщині 50 тис. крб [11, с. 45]. Загалом, із серпня 1921 р. до січня 1923 р. «Джойнт» витратив на програму допомоги в радянських республіках близько 8 048 711,23 крб [15, с. 129].

Отже, голод 1921–1923 рр., який забрав життя мільйонів людей, змусив радянський уряд офіційно визнати його і звернутися за допомогою до міжнародних благодійних організацій, серед яких найбільшими були «Американська адміністрація допомоги» («АРА»), «Місія Нансена» і «Єврейський розподільчий комітет» («Джойнт»). Упродовж цих років їм удалося створити на території Миколаївщини систему харчових пунктів і надати допомогу населенню продовольством та одягом. Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що міжнародні філантропічні організації зробили вагомий вклад у подолання наслідків голоду на території Миколаївщини.

Список використаних джерел

1. Безкровна війна. Мовою архівних документів про голод 1921–1923, 1932–1933 рр. : збірник документів і матеріалів / авт.-упоряд. : О. Житков (керівник), В. Кусмінська, Л. Маренець, О. Недбальська, Л. Пономаренко, Ю. Чорна; ред. кол. : І. Матяш, Є. Осадчий, Т. Чвань. Державний архів Кіровоградської області. Кіровоград, – 2003. – 196 с.
2. Державний архів Миколаївської області (*дали* – ДАМО), ф. Р – 608, оп. 1, спр. 1, 131 арк.
3. ДАМО, ф. Р – 608, оп. 1, спр. 2, 43 арк.
4. ДАМО, ф. Р – 608, оп. 1, спр. 4, 102 арк.
5. ДАМО, ф. Р – 608, оп. 1, спр. 22, 46 арк.
6. ДАМО, ф. Р – 611, оп. 1, спр. 2, 57 арк.
7. ДАМО, ф. Р – 614, оп. 1, спр. 50, 24 арк.
8. ДАМО, ф. Р – 614, оп. 1, спр. 58, 11 арк.
9. ДАМО, ф. Р – 614, оп. 1, спр. 64, 10 арк.
10. ДАМО, ф. Р – 615, оп. 1, спр. 2, 363 арк.
11. Кириленко В. Діяльність «Джойнт» на Півдні України в період 1920-х років // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Історичні науки. 2014. Вип. 3.37. – С. 43–47.
12. Котляр Ю., Міронова І. Голодомори 1921–1923 рр. та 1932–1933 рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти. – Київ – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили. – 2008. – 204 с.
13. Крикалова І. Благородная миссия (помощь международных организаций голодающей Николаевщине в 1921–1923 гг.). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mk.archives.gov.ua/pubonsite/95-pubblagmisiya.html> (дата звернення: 15.10.2018).
14. Михайловський Т. О. Діяльність міжнародних організацій на Миколаївщині у 20-х рр. ХХ ст. // Краєзнавство. – 2010. – № 4. – С. 150–160.
15. Михайловський Т. Діяльність міжнародних організацій на Півдні України (1921–1929 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Чорноморський національний університет ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2017. – 267 с.
16. Русинов А. Освещение прессой США деятельности Американской администрации помощи (АРА) в Советской России в 1921–1923 гг. : дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / ФГАОУВО «Национальный исследовательский Нижегородский государственный университет им. Н. И. Лобачевского», 2017. – 260 с.
17. Тригуб О., Дудар Л. Діяльність АРА на Миколаївщині (1921–1923 рр.) // Емінак. – 2007. – № 2 (жовтень-грудень). – С. 105–116.
18. Турченко Ф. Голод 1921–1923 рр. як засіб державного терору радянської влади на півдні України // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2012. – Вип. XXXII. С. 206–209.
19. Хмелевская Ю. Миссия выполнима? Американская филантропия против первого советского голода (к 90-летию начала деятельности Американской администрации помощи на Урале, 1921–1923 годы) // Вестник Пермского университета. Пермь, 2011. – Вып. 3 (17). – С. 65–74.

И. С. Миронова,

д-р ист. наук, доцент кафедры истории,

Л. С. Биличенко,

студентка V курса,

ЧНУ им. Петра Могилы, г. Николаев, Украина

ГУМАНИТАРНАЯ ПОМОЩЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ НАСЕЛЕНИЮ НИКОЛАЕВЩИНЫ ВО ВРЕМЯ ГОЛОДА 1921–1923 гг.

В статье освещается гуманитарная помощь международных организаций населению Николаевщины во время голода 1921–1923 гг. Основное внимание уделяется Американской администрации помощи (АРА), Миссии Нансена, Еврейскому распределительному комитету (Джойнт). Установлено, что деятельность благотворительных миссий на Николаевщине

была сосредоточена, главным образом, на помощи голодающим детям и взрослым, создании пищевых пунктов, распределении одежды и обуви. Доказано, что наиболее крупной и влиятельной среди международных организаций была АРА, которая по сравнению с другими иностранными благотворительными миссиями в течение 1921–1923 гг. создала наиболее широкую сеть пищевых пунктов на Юге Украины.

Ключевые слова: Николаевщина; голод 1921–1923 гг.; международные организации; гуманитарная помощь; «АРА»; «Миссия Нансена»; «Джойнт».

I. Mironova,

*Grand PhD in Historical sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of History,*

L. Bilichenko,

fifth-year student,

Petro Mohyla Black Sea National University Mykolaiv, Ukraine

HUMANITARIAN ASSISTANCE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS TO THE POPULATION OF THE MYKOLAYIV REGION DURING THE FAMINE OF 1921–1923

The article highlights the humanitarian assistance of international organizations to the population of Mykolayiv region during the famine of 1921–1923. The focus is on the American Aid Administration (ARA), the Nansen Mission, the Jewish Distribution Committee (Joint). It is established that the activities of charitable missions in Mykolayiv region were focused mainly on helping hungry children and adults, creating food items, distributing clothes and shoes. It is proved that the largest and most influential among international organizations was the ARA, which, compared to other foreign charitable missions during 1921–1923 created the widest network of food items in the south of Ukraine.

Key words: *Mykolayiv region; the famine of 1921–1923; international organizations; humanitarian help; «ARA»; «Nansen Mission»; «Joint».*

Рецензенти: Котляр Ю. В., д-р іст. наук, професор;
Тригуб О. П., д-р іст. наук, професор.

© Міронова І. С., Біліченко Л. С., 2019

Дата надходження статті до редколегії 19.10.2018

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Авторка статті аналізує стан регіональної історичної пам'яті Південної України в контексті сучасної державної політики національної пам'яті і констатує, що на часі є відродження історичного минулого української нації як багатоетнічної політичної спільноти в усій палітрі її регіональної ідентичності та історичної пам'яті. Суспільство потребує зваженої державної політики національної пам'яті, яка має відійти від радянських методів нав'язування однієї моделі історичної пам'яті.

Ключові слова: державна політика національної пам'яті; національна ідентичність; регіональна історична пам'ять; Український інститут національної пам'яті; Південь України.

Останні події російської агресії та окупації Криму і частини Донецької та Луганської областей, як і інформаційна війна проти українського соціуму під гаслами захисту цінностей «Русского мира», загрожують процесу творення модерної української нації. Поділяємо думку більшості дослідників процесу націєтворення в Україні, що спричинена вона незавершеною політикою дерадянізації всіх сфер суспільно-політичного життя, включно з символами колишньої комуністичної епохи [1]. Поспіхом проведена у 2015 р. кампанія «декомунізації» продемонструвала домінування у державній політиці національної пам'яті радянських традицій «штурмівщини» і нав'язування суспільству моделі історичної пам'яті без врахування варіативності її в окремих регіонах. Як останній приклад вищезначеного, слугує повідомлення про відзначення на державному рівні ще одного вихідного дня 1 січня 2019 р. як день народження С. Бандери. Не маю особистого упередження проти цієї героїчної постаті українських визвольних змагань, однак викликає запитання щодо форми увічнення його пам'яті. Маємо на увазі звичний наказний тон наших можновладців і вказівка Міністерства освіти і науки України щодо проведення вчителями у школі «уроку пам'яті» та інші виховні заходи. І це все на фоні телевізійних соціологічних опитувань громадян на тему державної мови, віри.

Отож, Україна перебуває у черговій виборчій кампанії і політики вдалися до звичної їм практики «мобілізації свого електорату», спекулюючи на актуальних для суспільства проблемах відродження української культури та історичної пам'яті. Як тут не звернутися до європейського досвіду політики національної пам'яті, з яким поділився відомий французький історик П. Нора. Згідно з його дослідженнями, державні свята, як монументи та інші символи національної пам'яті – результат не стільки державної політики, у більшій мірі – реконструкції образу минулого (герой-

чного чи трагічного), представленого фаховою корпорацією істориків, яка має отримати суспільну підтримку. Згаданий автор вирізняє пам'ять історії (архіви, музеї, артефакти археологічні); пам'ять історика (авторська версія історичної реконструкції минулого), колективну пам'ять соціуму (сфокусована чи оціночна історія через призму життєвого досвіду попередніх поколінь та сучасних громадян). Остання диференціюється ним на індивідуальну, колективну (соціальних груп, партій, громадських (молодіжних і жіночих) організацій та історичну пам'ять окремих регіонів. Тому «місця пам'яті та їх символи – це сфера узгодженого вибору територіальної громади чи нації на основі консенсусу. Зі свого невдалого досвіду розробки проекту загальноєвропейських місць пам'яті П. Нора констатує, що закон пам'яті не сумісний із практикою як експорту «місць пам'яті», так із колективною пам'яттю різних держав, оскільки кожна з яких має «свій тягар історії» [2].

П. Нора відзначає, що у сучасному світі історики втратили монополію у сфері історичної пам'яті, а виконують не стільки роль інтерпретатора, а хранителя історії та професійного і відповідального експерта у цій важливій царині історичної свідомості. Оскільки остання виконує місію посередника між минулим, сучасним і майбутнім, а також функцію соціалізації індивіда та інструмента конструювання колективних ідентичностей. Її реальний стан у кожному соціумі визначається діями суб'єктів цього символічного конструювання – держави, інтелектуалів, громадянського суспільства [3].

Автора цієї статті спонукало звернутися до теми регіональної історичної пам'яті в сучасній Україні як професійного історика, викладача з багаторічним стажем, краєзнавця, представника громадської просвітницької організації, що має практичний досвід участі у кампанії з «декомунізації» у м. Миколаєві

2015 р. Як член топонімичної комісії при міській раді та голова публічного обговорення проекту з перейменування вулиць із комуністичною символікою за участі 30-ти громадських організацій маю уяву про стан колективної історичної пам'яті одного із південних міст, який став предметом аналізу у статті «Герої любі і нелюбі» (українська історична пам'ять у регіональних виявах)» [4].

І мій «діагноз» як історика стану колективної пам'яті південного міста співпадає з оцінками представників регіональної фахової спільноти, як і столичної академічної: домінування новоросійського дискурсу та маргінальний стан українського, що властиве для Півдня України загалом [5].

Водночас, подальша практика впровадження у життя «Закону про декомунізацію» в Україні, коли старі назви «декомунізованих» вулиць у більшості випадків залишилися на будинках, а навколо пам'ятників і меморіальних дощок місцевого значення продовжуються дискусії щодо їх доречності, спонукала автора до продовження цієї теми. А реальним поштовхом до цих розмірковувань про державну політику з національної пам'яті в Україні та участі громадськості у її реалізації, стало пропозиція активного учасника згаданих публічних обговорень проекту перейменування вулиць – громадської організації «Символи Миколаєва» з пропозицією переходити до активної роботи у сфері реалізації плану відродження символів української історії та культури у місті та протидії новоросійській символіці. Як відомо, у Миколаєві ми маємо пам'ятник Г. Потьомкіну, однойменну вулицю, а до того і «милу серцю» багатьом містян композицію у вигляді карети Катерини II, що уособлює присутність засновниці Новоросії. У місті вона не була (тому підстави для пам'ятника відсутні), однак «дух її з нами!» Безумовно, це викликає обурення у громадян – противників «руського мира». Однак їх ідея – встановити пам'ятник великому князю литовському Вітовту у районі міста, яке було засноване до російської колонізації краю – за часи приєднання Західного Причорномор'я до Великого князівства Литовського (1397–1430) викликає асоціації з «каретою Катерини II». І не тільки, якщо мати на увазі план подальших дій навколо пам'ятника Вітовту: у день заснування Вітовки влаштовувати свято за обов'язкової участі школярів, учителів і жителів міста. Як бачимо, боримося з радянськими комуністичними символами тими ж з радянськими методами! Почнемо війну пам'ятників? Прийшлося нагадати, що «історія не поле битви», а конфронтація з любителями Новоросії на рівні пам'ятників нічого доброго не принесе громаді міста. Натомість, на часі публічна дискусія стосовно пам'ятних місць та пошуки консенсусу.

Педагогічний досвід викладання історії України як у школі, так і у вузі, включно з багаторічною просвітницькою роботою у сфері популяризації історії Південного регіону в контексті історії України спонукав автора знову звернутися до цієї вкрай актуальної теми.

Отож, мета цієї статті – аналіз стану регіональної історичної пам'яті Південної України в контексті сучасної державної політики національної пам'яті.

Регіональна історична пам'ять – одна із форм колективної (суспільної) пам'яті, що є сукупністю

знань, уявлень та важливих подій минулого, які справили вирішальний вплив на розвиток конкретного регіону й країни та зафіксовані у свідомості його населення. Почасти трактується як самоідентичність населення певної території, регіону, а тому нерідко виступає синонімом поняття «регіональна ідентичність». Вирішальними чинниками формування визнаються: історичний, етнічний, етнографічний, геополітичний, соціокультурний і культурно-освітній [6].

Проблема національної ідентичності в Україні має свою специфіку, обумовлену тривалим періодом бездержавності та мовно-культурною асиміляцією українського населення під час перебування у складі різних імперій. Тому процес українського націєтворення розпочався у 90-х рр. XX ст. з українізації самих українців, що затягнувся у часі з причини непослідовної державної політики, яку репрезентувала в значній мірі радянська і русифікована бюрократична еліта, що не бажала остаточно поривати із звичними їм суспільно-політичними традиціями і їх символами [7].

Невизначеність політичних еліт стосовно геополітичного курсу України впродовж 1999–2013 рр., які орієнтувалася на різні його моделі: зближення з країнами СНД, багатовекторності, а потім – євроінтеграційної, не сприяло політичній консолідації суспільства та творення модерної української нації. За цей період український соціум пережив гучні політичні кампанії, направлені то на українізацію, то на збереження традиційної радянської ідентичності з її рудиментами «спільної історичної і політичної спадщини народів СРСР», що пропагувалася під гаслами збереження пам'яті про героїчний подвиг наших батьків у роки Великої Вітчизняної війни [8].

Нерідко ця політика набувала відверто абсурдних гасел на кшталт: «Мы украинцы и наш родной язык – русский» (2012), які отримували «наукове обґрунтування» у пропагандистських брошурах. Автори яких, використовуючи авторитет М. Грушевського та його працю «Історія України–Руси», доводили пересічному українцю, що він є представником єдиного російського народу, оскільки до недавніх часів зберігав назву Русь для означення своїх земель та руську ідентичність. Як вагомий аргумент на користь цього прибічнику «Русского мира» посилалися на працю М. Грушевського «Історія України–Руси», наголошуючи, що назва Україна з'явилася тільки у XIX ст. Однак, при цьому свідомо «забували», що ця нова самоназва мала захистити самобутність українського народу від агресивної політики русифікації та асиміляції, яку проводили владні кола Російської імперії, спекулюючи на темі «руськості» свого «молодшого брата». Саме ця практика «політичної кампанійщини» на виборах президентських та парламентських із кардинально протилежними проектами реалізації державної програми творення модерної української нації, однак, традиційно радянськими методами – владного примусу, не тільки дезорієнтували український соціум, а й поглибили існуючий його розкол по лінії «Південь – Схід – Захід» на ментальній карті України.

Автору цієї статті довелося зіткнутися з феноменом колективної пам'яті південного регіону України, який проявився у цей «різновекторний період геополітичного вибору України», коли його регіональна еліта, освітяни, краєзнавці, працівники бібліотек,

музеїв, долучилися до політики українізації, а з тим мушили продемонстрували «відданість» новому інтеграційному курсу на зближення з «Русским миром». Чимало із них, що доклали вагомих зусиль до популяризації української ідеї та нової концепції історії України з метою інтеграції південного регіону до всеукраїнського історико-культурного простору, були в пригніченому стані.

Однак, українські історики виявилися все-таки відповідальними у справі відродження української нації та повернення її справжньої історії. За період незалежності своєї держави вони не тільки розробили національну концепцію історії України, а й розпочали творення на її основі новітнього історичного нарративу, утвердили у вітчизняній історіографії нову галузь наукових досліджень – історичну регіоналістику, яка має безпосереднє відношення до проблематики регіональної історичної пам'яті. Активна співпраця Відділу регіональних досліджень НАН України з істориками на місцях, а також із фахівцями у сфері теорії історії, культурної географії, картографії, дала змогу створити узагальнений соціально-історичний портрет українських регіонів та заснувати щорічник «Регіональна історія України». Окремо слід сказати про серйозне переосмислення теоретико-методологічних основ регіональної й локальної історії [9].

Монографія Я. Верменич «Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування» (2009) присвячена висвітленню теоретико-методологічних проблем, пов'язаних з осмисленням досвіду територіальної організації українських земель, виробленням концептуальних підходів до дослідження регіональної специфіки України. Автор пропонує систему базових термінів для аналізу історії регіонів. З урахуванням нової ролі регіонів в історії України історики істотно змінили підходи до дослідження їх специфіки, взявши на озброєння зарубіжні методики, зокрема, концепт «фронтиру» американського історика Ф. Тернера, який застосовується до аналізу суспільств, що існують на межі різних цивілізацій. Зазначимо, що він цілком виявився придатним, як для феномену українського козацтва як військової спільноти на «Великому Євразійському Кордоні» землеробської і кочової цивілізацій. А за умови його модифікації у концепт пограниччя, за якою акцент переноситься із жорсткої конфронтації порубіжних спільнот, що належать до різних етносів, до їх взаємодії і запозичення певних соціокультурних практик, стає у нагоді для з'ясування специфіки такого унікального Чорноморського регіону, що має більш як дві тисячі років своєї історії. На так званому інтерпретаційному рівні, наголошує Я. Верменич постає образ України як пограниччя «між Сходом і Заходом», що зазнало різного цивілізаційного впливу Росії, Європи та кочового світу [10].

Завдяки краєзнавчим дослідженням, які здійснювалися упродовж 1995–2018 рр. за координації наукових підрозділів Інституту історії НАН України при обласних університетах, історія регіону стала навчальною дисципліною у вузах і предметом дисертацій, навчальних посібників і колективних монографій [11].

Утвердження терміна «Південна Україна» остаточно відбулося в українській історіографії 1990-х – 2000-х рр. У цей час формуються дослідницькі осере-

дки з вивчення минувшини цього регіону: в Одесі – Центр дослідження історії козацтва, у Миколаєві – Регіональний центр дослідження історії Нижнього Подніпров'я та Побужжя, у Запорізькому національному університеті діє Науково-дослідна лабораторія історії Південної України, яка видає спеціалізовані періодичні збірники [12].

Українські історики цілком свідомі того, що сучасний світ воліє бачити істориків не у ролі кодифікаторів чи безсторонніх коментарів минувшини, а як посередників та експертів, а й нерідко «суспільних терапевтів», які допомагають суспільству опанувати велич їх соціальних і культурних досягнень і зрозуміти драматизм окремих епізодів історії. За сучасних умов суспільно-політичного життя України вітчизняна історична наука набуває світоглядного змісту, виконуючи не лише наукові, а й соціокультурні функції. Так, реконструкція явищ минулого може дати алгоритм до моделювання сучасних і майбутніх процесів, соціального прогнозування, передбачення перспективних наслідків тих заходів, які здійснюються сьогодні [13].

Тому в умовах російської агресії проти України, втрати нею окремих регіонів і загрози самим основам національної ідентичності українські історики активно долучилися до вирішення проблем збереження єдності українського соціуму, вдавшись до аналізу стану регіональної історичної свідомості [14]. Так, упродовж 2015–2017 рр. ними проведено ряд науково-практичних конференцій [15], опубліковано чимало збірників наукових праць, присвячених історії окремих регіонів, зокрема, Півдня і Сходу [16].

Основним лейтмотивом наукових виступів наукової конференції «Дослідження Сходу і Півдня України в історичній ретроспективі: підсумки і проблеми» (червень 2014 р.) була тема історії соціокультурного розвитку Південного регіону України, історія української колонізації Степової України та Російської експансії у Північне Причорномор'я, а також утворення Новоросійської губернії. Стосовно особливостей регіональної моделі пам'яті Південної України, науковці констатували, що у процесі тривалої еволюції на землях українського Сходу і Півдня утворився соціокультурний комплекс, який вітчизняний дослідник О. Мостяєв характеризує як україно-суперечливий: західний за соціально-політичним типом, східно-слов'янський за етичним, східно-степовий за способами соціальної діяльності.

Не оминули увагою науковці і такий аспект історії Південної України, як Південна Україна у ролі об'єкта історіографічного осмислення і політичних маніпуляцій: «Новоросійський» дискурс: становлення та шляхи переформатування (О. Ясь). На думку учасників конференції, які обговорювали особливості моделі регіональної пам'яті Півдня України, присвячених темі сучасній історичній пам'яті в її регіональному вимірі – це надзвичайно складний феномен. Вона включає в себе символи, міфи, історичні стереотипи, які сформувалися як наслідок перебування окремих регіонів України впродовж століть у складі різних імперій і мають різноспрямовані політичні інтереси. Оскільки як кожен індивід, так і суспільна група мають власну політичну культуру з різними критеріями оцінок історичних подій. Водночас, полярна відмін-

ність соціально-групових інтересів накладає дуже виразний відбиток на регіональні різновиди історичної пам'яті, що постають у суспільній свідомості як несумісні [17].

У контексті ментальної карти історичної пам'яті регіону Півдня України дослідники визнають, що за наявності значної частки представників національних меншин колективна пам'ять регіону має певні відмінності і не співпадає із офіційною загальнонаціональною пам'яттю. Вони звертають увагу, що впродовж другої половини XVIII – початку XXI ст., переважну більшість населення регіону становлять українці (відповідно 70–80 % у різних місцевостях), а також значний відсоток становлять росіяни, у деяких районах збереглися компактні поселення греків і болгар, молдаван, німців та інших національностей. Тому і констатують, що в умовах домінування і цьому багатоетнічному регіоні представників титульної нації, головними елементами регіональної пам'яті стають події й особи, безпосередньо пов'язані із загальнонаціональними державними процесами [18].

Саме між українцями і росіянами існує конфлікт етнічних пам'ятей. Представники останньої, починаючи з російської колонізації Північного Причорномор'я кінця XVIII ст. та впродовж існування СРСР виховувалися на канонах російсько-центричної версії історії, включно з новоросійським регіональним дискурсом. Водночас українці орієнтуються на відродження історії регіону як результат колонізації і господарського освоєння представниками багатьох етносів, включно з домінуванням українського етносу. Шкільні підручники з історії рідного краю та чисельні краєзнавчі видання повернули українську складову в колонізацію причорноморського краю й утвердили думку, що регіон є не Новоросією, а Південною Україною [19].

Таким чином, в умовах загрози національній цілісності і безпеки України, проблеми з формуванням національної ідентичності – існування різних моделей історичної пам'яті у її регіонах, що сформувалися як наслідок перебування їх упродовж століть у складі

різних імперій і мають власні історичні стереотипи, ментальні символи та міфи, а також відмінні соціально-політичні цінності, набувають особливого статусу. Не є виключенням і Південь України як багатонаціональний регіон, що впродовж двох тисячоліть був перехрестям різних цивілізацій і культур. Український інститут національної пам'яті має за першочергове завдання розробити план щодо консолідації українського соціуму навколо загальнонаціональних інтересів, не перетворюючи минуле у регіонах із різною історичною пам'яттю «на поле битви», а максимально враховуючи специфіку їх колективної пам'яті. Тому вважаємо доцільним створення регіональних відділень Українського інституту національної пам'яті та координації співпраці з місцевими істориками, краєзнавцями та освітянами з метою вивчення соціальних настроїв і історичної свідомості населення та врахування їх бачення у здійсненні політики пам'ятних місць і вшанування своїх видатних осіб. Оскільки саме місцева громада має пріоритет у цій справі. Погоджуємося з рекомендаціями учасників всеукраїнської наукової конференції «Дослідження Сходу і Півдня України в історичній ретроспективі: підсумки і проблеми», яку в червні 2014 р. провів Інститут історії України НАН України спільно з Українським інститутом національної пам'яті, що нині особливої ваги набуває проблема відповідальності історика за зміст політики пам'яті. Зокрема, якою має бути роль історичної науки в інформаційному забезпеченні регіональної політики пам'яті.

Уважаємо досить слушним міркування академіка В. Смоляка, що в істориків у такій ситуації, коли Україна опинилася в епіцентрі геополітичного конфлікту, з'являється «функція діагностів: від того, наскільки точним буде аналіз історичних чинників внутрішньої соціально-політичної нестабільності, залежить наскільки швидко вдасться її подолати», «якою зрештою має бути багатотомна історія України, щоб кожна регіональна спільнота сприйняла її як своє чесне відображення у дзеркалі історії?» [20].

Список використаних джерел

1. Українська політична нація : генеза, стан, перспективи. – К., 2004. – С. 114–117 ; Рябчук М. Постколоніальний синдром : спостереження. – К. : «К.І.С.», 2011. – 240 с.
2. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. – К. : Кліо, 2014. – С. 236–253.
3. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. – К. : Кліо, 2014. – С. 188–217.
4. Шевченко Н. В. «Герої любі і нелюбі» (Українська історична пам'ять у регіональних виявах) // Чорноморський літопис. Науковий журнал. – Вип. 11. – Миколаїв, 2016. – С.126–136.
5. Схід і Південь України : час, простір, соціум : у 2-х тт. Т. 1. / відп. ред. В. А. Смоляк; кер. авт. колективу Я. В. Верменич. – К. : Інститут історії України НАН України, 2014. – 378 с. (Серія «Студії з регіональної історії»).
6. Наумова І. Б. Концепт «історична пам'ять» в регіональному вимірі // Гуманітарний вісник НУК. Зб. наукових праць. – Вип. 5. – Миколаїв, 2012. – С. 85–87.
7. Удод О. Історична пам'ять в менталітеті українського народу // Четвертий міжнародний конгрес українців. Доповіді та повідомлення. Історія: У 2-х ч. – Одеса, 1999. Ч. 2. С. 119–124; Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості // Український історичний журнал. – 2002. № 5. – С. 49–62; Степико М. Т. Щодо поняття нації // Українська політична нація : проблеми становлення: зб. наук. ст. / за ред. М. М. Розумного. – К. : НІСД, 2012. – С. 23–31; Бондар В. Сучасна історіографія націєтворення в Україні 1990–2000-х рр. // Український історичний збірник. – 2012. – Вип. 15. – С. 317–330.
8. Рябчук М. Постколоніальний синдром: спостереження. – К. : «К.І.С.», 2011. – 240 с. ; Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіа культури // Вісник Львівського університету. – 2009. – Вип. 32. – С. 153–163.
9. Верменич Я. В. Адміністративно-територіальний устрій України : еволюція, сучасний стан, проблеми реформування. У 2-х ч. – К. : Інститут історії України, 2009. Ч. 1. – 364 с.

10. «Південна Україна XVIII–XIX ст.», «Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету», «Часопис Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького «Південна Україна» (1996–2003 рр.), «Чорноморська минувшина» (від 2006 р.) та «Чорноморський літопис» (від 2010 р.)
11. Бойко А. В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття : аналіз джерел. К., 2000; Лаврів П. І. Історія Південно-Східної України. Львів, 1992; Лаврів П. І. Колонізація українських і суміжних степів. – К., 1994; Лаврів П. І. Цей «руський» Донбас, або спроба неупередженого погляду на історію корінного населення донецьких степів // Дніпро. – 1992. – № 1. – С. 83–90; Пірко В. О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI–XVIII ст. – Донецьк, 2004; Турченко Г. Ф. Південна Україна на зламі епох. – Запоріжжя, 2005.
12. Бондар В. Сучасна українська історіографія в контексті світових тенденцій // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип. 25. – К., 2014. – С. 95–116.
13. Бондар В. Сучасна українська історіографія в контексті світових тенденцій // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип. 25. – К., 2014. – С. 276; Толочко Д. В. Популяризація історичних знань як механізм захисту української національної самосвідомості, суверенітету і цілісності України // Південь України : етноісторичний, мовний, культурний і релігійний виміри : зб. наук. праць V міжнародної наукової конференції. 24–25 квітня 2015 р. – Одеса : ОНУ, 2015. – С. 351–358.
14. Воропаєва Т. Специфіка самоідентифікації етнічних українців на Півдні України // Проблеми національно-культурної самоідентифікації українців на Півдні і Сході України в контексті етнополітики Європейського Союзу. – Одеса, 2007. – С. 61–63; Воропаєва Т. Національна ідентичність громадян України та інформаційно-психологічна безпека // Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія» Сер. : Культурологія. Острог, 2010. – Вип. 5. – С. 183–184.
15. По той бік Дніпра : вплив контраверсійних образів «Іншого українця» на формування ментальних кордонів. Запоріжжя : Інтер-М, 2015; Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць V міжнародної наукової конференції. 24–25 квітня 2015 р., Одеса : ОНУ, 2015. – 442 с.;
16. Крим : шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / відп. ред. В. А. Смолій. К. : Інститут історії України НАН України, 2014. – 456 с. ; Чухліб Т. Мечом и оралом. Донбасс – древняя земля Украины. К. : Кліо, 2015; Верменич Я. Південь України а цивілізаційному пограниччі. – К., 2015; Схід і Південь України : час, простір, соціум: у 2-х тт. Т. 1. / відп. ред. В. А. Смолій; кер. авт. колективу Я. В. Верменич. К. : Інститут історії України НАН України, 2014. – 378 с. (Серія «Студії з регіональної історії»).
17. Калінічева Г. І. Криза національної ідентичності у контексті процесів українського націєтворення // По той бік Дніпра : вплив контраверсійних образів «Іншого українця» на формування металних кордонів. Запоріжжя : Інтер-М, 2015. – С. 102–108.
18. Призов'я : особливості регіональної моделі пам'яті // Схід і Південь у вітчизняній ментальності і культурній пам'яті. – С. 341–343.
19. Призов'я : особливості регіональної моделі пам'яті // Схід і Південь у вітчизняній ментальності і культурній пам'яті. – С. 347.
20. Схід і Південь України : час, простір, соціум : у 2-х тт. Т. 1. / відп. ред. В. А. Смолій ; кер. авт. колективу Я. В. Верменич. К. : Інститут історії України НАН України, 2014. – С. 6, 8.

Н. В. Шевченко,

*канд. іст. наук, доцент кафедри історії,
ЧНУ ім. Петра Могили, г. Николаев, Україна*

РЕГИОНАЛЬНАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ ЮЖНОЙ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПАМЯТИ

Автор статті аналізує стан регіональної історичної пам'яті Южної України в контексті сучасної державної політики національної пам'яті і констатує, що актуальним є відродження історичного минулого української нації як багатоетнічного політичного суспільства в якійсь національній ідентичності і історичній пам'яті. Суспільство потребує розумної і ефективної державної політики національної пам'яті, яка повинна відійти від радянських методів нав'язування однієї моделі історичної пам'яті.

Ключевые слова: *державна політика національної пам'яті; національна ідентичність; регіональна історична пам'ять; Український інститут національної пам'яті; Юг України.*

N. Shevchenko,

*Candidate of historical Sciences, Professor of the Department of History,
Petro Mohyla Black Sea National University Mykolaiv, Ukraine*

REGIONAL HISTORICAL MEMORIES OF SOUTHERN UKRAINE IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY STATE POLICY OF NATIONAL MEMORY

The paper focuses on the analysis of current strategies of implementing regional historical memories in Southern Ukraine in the context of contemporary state policy of national memory. The author stresses the importance of developing an approach, which will restore the idea of the Ukrainian national past as a multiethnic political community with complex regional identities and historical memories. The society needs a reasonable and efficient state policy of national memory, which must break with Soviet methods of imposing the only one possible model of historical memory.

Key words: *state policy of national memory; national identity; regional historical memories; the Ukrainian Institute of National Memory; the South of Ukraine.*

Рецензенти: **Котляр Ю. В.**, д-р іст. наук, професор;
Міронова І. С., д-р іст. наук, доцент.

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ

Науковий журнал

Серія «Історія»

Випуск 309

Том 321

Редактор *Н. Андрущенко*. Технічний редактор, комп'ютерна верстка *Д. Кардаш*.
Друк *С. Волинець*. Фальцювальньо-палітурні роботи *О. Кутова*.

Підп. до друку 18.03.2019.
Формат 60x84^{1/8}. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 10,23. Обл.-вид. арк. 10,29.
Тираж 300 пр. Зам. № 5645.

54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: rector@chmnu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6124 від 05.04.2018